İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə

1970-ci ildən ildən çıxır.

2003, № 3 (164)
iyul-sentyabr

JURNAL

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin orqanı

2003

3

Bu nömrədə

Kərimov Y. Məktəbəqədər tərbiyə qayğı tələb edir.......3

Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə

Əhmədov İ., Vəliyeva S. Adlı ədədlər üzərində əməllərin tə'liminə dair.......5
Əliyev A. İnformatika elementləri və məntiqi təfəkkürün inkişafı.......8
Rüstəmov Ə. Şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində «Kitabi - Dədə Qorqud» dastanından istifadə.......9
Həsənova N. Fakultativ, fərdi və qrup məşğələləri.......13

Tərbiyə məsələləri

Bəhmənova C. Uşaq hüquqları üzrə işin aparılması.......14
Qarayeva R. Şəxsiyyətin formalaşmasında müəllim - şagird münasibətlərinin rolu.......15
Əmircanova X. Uşaq hüquqları haqqında ilkin təsəvvürlərin aşılanması şəxsiyyətin formalaşmasının mühüm amillərindən biri kimi.......17

Psixologiya və defektologiya

Aslanova Z., İbrahimov C. Tə'lim fəaliyyətində müqayisə priyomundan istifadənin bə'zi məsələləri.......20
Kərimova E. Psixi inkişafın ləngiməsinə dair.......21
Şahsuvarova O. Lal-kar uşaqlar və onlarla ünsiyyət vasitəsi.......23

Gigiyena

İsmayılova Z., N.Novruzova N. Günəş şüalarının uşaq orqanizminə tə'siri.......25

Məktəbəqədər tərbiyə

Dadaşova M. Didaktik oynlar.......29
Baxışova Ş. Uşaqlara islam dəyərlərinin aşılanmasının pedaqoji-psixoloji əsasları.
Abdullayeva S. Müasir tə'lim metodlarının tətbiqinin tə'limin keyfiyyətinə tə'siri.......32
Əliyeva S. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində diyarşünaslıq materiallarından istifadə.......34
Beşyaşıların məktəbə hazırlanmasına dair.......36

Program materiallarının planlaşdırılması

I sinif (ilin II yarısı üçün) Ana dili.......40
Musiqi.......42
Təsviri sənət.......43
Fiziki mədəniyyət.......43
Əmək tə'limi.......44
II sinif (ilin II yarısı üçün) Oxu.......46
Azərbaycan dili.......48
Musiqi.......51
Təsviri sənət.......51
Fiziki mədəniyyət.......52
Əmək tə'limi.......53
III sinif (ilin I yarısı üçün) Oxu.......55
Azərbaycan dili.......57
Təbiətşünaslıq.......59
Musiqi.......59
Təsviri sənət.......60
Fiziki mədəniyyət.......60
Əmək tə'limi.......61
IV sinif (ilin I yarısı üçün) Oxu.......62
Azərbaycan dili.......63
Təbiətşünaslıq.......65
Musiqi.......66
Təsviri sənət.......67
Fiziki mədəniyyət.......67
Əmək tə'limi.......68

Bizim iş yoldaşlarımız

S.Abbasova. Gənclik həvəsi ilə.......69
V.Xəlilov. Tərbiyəçilərin yaxın dostu, məsləhətdaşı.......70

Baş redaktor: **Y.Ş.Kərimov**
Redaksiya hey'əti: A.Muradov, M.Musayev, N.Əliyeva, A.Həsənov, V.Xəlilov, N.Alnağıyeva, S.Həmidov, Ə.Hüseynov, L.Məmmədova, R.Süleymanova.
Yığılmağa verilmiş: 05.07.2003. Çapa imzalanmış: 25.07.2003.
Kağız formatı 70x1081/6. Şərti çap vərəqi 6.5. Uçot nəşr vərəqi 6.
Sifariş № 59. Tirajı 1000. Qiyməti 8000 manat.
Redaksiyanın ünvanı: 370010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40. Telefon: 93-84-41.
"Nasir" nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı, Tağızadə küçəsi 17. Tel: 31-11-00.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBİYƏ QAYĞI TƏLƏB EDİR

Y.Ş.Kərimov,
professor

Milli varlığımız, gələcəyimiz, yüksəlişimiz məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi ilə necə məşğul olmağımızdan asılıdır. Yetişməkdə olan gənc nəsil əməllərimizin aynasıdır. Biz elə etməliyik ki, bu aynada hər şey doğru və düzgün, təmiz, saf, ədalət və məhəbbətə bələnmiş şəkildə görünsün. Bunun üçün isə çox çalışmaq, körpə balalarımıza böyük qayğı ilə yanaşmaq lazımdır.

Deyirlər, azərbaycanlılar uşaqcanlı olurlar. Bu, doğrudur, lakin uşaqcanlı olmaq heç də uşağı düzgün tərbiyə etmək demək deyil. Uşağı çox istəmək, körpəlikdən onu öpüb qucaqlamaq, atıb-tutmaq, ona oyuncaq, paltar almaq, onunla əylənmək, onu yaxşı yedizdirmək, hətta sağlamlığının qayğısına qalmaq, hər bir xahişini yerinə yetirmək, çaldığı hava ilə oynamaq azdır. Həyatın ilk aylarından uşağa ədəb-ərkan, yaşıdları və yaşlılarla düzgün ünsiyyət saxlamağı, öyrənməyə can atmağı öyrətmək, onu müşahidəçiliyə alışdırmaq, ilkin əmək vərdişlərinə yiyələndirmək və s. kimi keyfiyyətlərlə onun şəxsiyyətinə tə'sir göstərmək lazımdır.

Müasir dövrdə təhsil sistemində məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin yeri daha böyük mə'na kəsb edir. Mövcud təhsil qanununda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri təhsil sitseminin ilkin pilləsini təşkil edir. Bu pillədə yalnız uşaqların tərbiyəsi ilə deyil, həm də təhsili ilə məşğul olunur. Təsadüfi deyildir ki, həmin mərhələnin proqramı «Məktəbəqədər tərbiyə və tə'lim proqramı» adlanır. Bu, uşaqlara erkən tə'lim elementlərinin verilməsi ilə bağlıdır. Proqram həcmində tə'lim bacarıqları və vərdişlərinə yiyələnmiş uşaqlar məktəbdə müvəffəqiyyətlə təhsil alırlar. Deməli, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri uşaqların fiziki cəhətdən sağlam, gümrah, çevik, işgüzar, intellektual cəhətdən hazırlıqlı olmalarını tə'min edir, onları öyrənməyə can atan, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxslər kimi yetişdirir.

Bu gün respublikamızın müxtəlif bölgələrində, həm iri şəhərlərdə, həm də rayon mərkəzlərində onlarla məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində iş yüksək səviyyədə qurulmuşdur. Bir çox körpələr evi-uşaq bağçalarının mə'zunları I sinifdə yaxşı oxuyur, çətinlik çəkmədən proqram materiallarını mənimsəyirlər.

Bununla belə, məktəbəqədər tərbiyənin təşkili sahəsində görülməli işlər çoxdur. Hər şeydən əvvəl, uşaqların məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinə cəlbi məsələsi qənaətbəxş deyil. Statistikaya görə, respublikamızda 111352 uşağı əhatə edən 1794 məktəbəqədər müəssisə fəaliyyət göstərir. Onlardan 104916 uşağı əhatə edən 1722 məktəbəqədər uşaq müəssisəsi Təhsil Nazirliyinin sistemindədir. Respublikamızda həmçinin sağlamlıq imkanı məhdud olan uşaqlar üçün 5 xüsusi tə'yinatlı məktəbəqədər müəssisə və 9 müəssisədə belə uşaqlar üçün 18 xüsusi qrup fəaliyyət göstərir. Bu müəssisələrdə 1500-dən çox uşaq tərbiyə olunur. Beləliklə, respublikamızda məktəbəqədər yaşlı uşaqların 16,8 faizi ictimai tərbiyəyə cəlb edilmişdir. Onların davamiyyəti isə 7 faizi keçmir. Ən yaxşı halda altıyaşlıların 83,2 faizi (əslində 93 faizi) məktəbə ictimai tərbiyə görmədən birbaşa ailədən gəlir. Bu isə məktəb tə'liminə müvəffəqiyyətlə başlamağımız üçün təhlükə törədir.

Uşaqların məktəbəqədər müəssisələrə cəlb olunmamalarının başlıca səbəbi anaların əksəriyyətinin işləməmələri və ailələrin maddi durumunun aşağı səviyyədə olması ilə izah edilməlidir. Məktəbəqədər müəssisələrdə şəraitin olmaması: ərzaqla təchizatın aşağı olması, qış mövsümündə istilik sisteminin işləməməsi üzündən uşaqların xəstələnmələri anaları bağçadan uzaqlaşdırır. Analar haqlı olaraq övladlarının

intellektual inkişafını onların sağlamlığına qurban verirlər.

İndiki şəraitdə inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi məktəqədər yaşlı uşaqların hamısının, heç olmasa, əksəriyyətinin körpələr evi-uşaq bağçalarına cəlb olunması ümumdövlət qayğısı tələb edir.

Bütün uşaqların ictimai tərbiyəsi təşkil olunmadan, hər bir uşaq məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsindən keçmədən təhsil sistemində tam müvəffəqiyyətin əldə edilə biləcəyinə ümid bəsləmək olmaz.

Hazırkı dövrdə, heç olmasa, mövcud məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin əsaslı tə'miri, ərzaqla təchiz olunması, onlara lazımi avadanlığın verilməsi qayğısına qalınmalıdır.

Bu gün qaçqınlara qayğı və hörmətlə yanaşmaq, onlara mə'nəvi və maddi kömək göstərmək hər birimizin borcudur. Bununla belə bə'zi uşaq bağçalarında qaçqınların yerləşdirilməsi uşaqların tərbiyəsi ilə normal məşğul olmağa imkan vermir. Bağçada sanitar-gigiyena tələbləri gözlənmir. Uşaqların yataq otaqları ilə qarşı-qarşıya otaqda paltarın yuyulması, yataq otağının içindən qaçqınların yol salmaları, oyun meydanı və əyləncə köşklərinin ətrafında ev quşları və heyvanlarının gəzməsi, həyətdə yük maşınlarının tə'mir edilməsi və yuyulması, xalçanın, paltarın yuyulması hallarına rast gəlmək mümkündür. Yaxın bağçalardan birinin binasını bütövlükdə qaçqınlara verərək bağçaları birləşdirmək bu işi qismən qaydaya salmağa imkan verərdi.

İri şəhərlərdə, xüsusilə Bakıda və onun ətrafında sür'ətlə çoxmərtəbəli binalar tikilir, yeni yaşayış massivləri salınır, lakin nə məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi, nə də məktəb binası tikilir. Bir neçə ildən sonra həmin yerlərdə uşaqların bağçaya və məktəbə cəlbi ciddi problemə çevriləcəkdir.

Son illərdə məktəbəqədər tərbiyə ocaqlarında uşaqların, xüsusilə məktəbə hazırlıq qrupu uşaqlarının yay istirahətləri unudulub.

Orta ümumtəhsil məktəblərinin I sin-
[illegible] göstərir ki, uşaqların böyük əksəriyyəti məktəb tə'liminə hazır olmur. Bunun nəticəsidir ki, onlar I sinifdə müvəffəqiyyətlə oxuya bilmirlər. Təəccüblü olsa da, hazırlıqsız uşaqların bir qismi körpələr evi-uşaq bağçalarının mə'zunlarıdır. Deməli, uşaq bağçalarının və ya oradakı tərbiyəçilərin bir qismi uşaqları proqramın tələbləri səviyyəsində məktəbə hazırlaya bilmir.

Ona görə də qarşıdakı dərs ilindən beşyaşlıların bağçaya cəlb edilməsi üzrə planlı iş getməlidir. İmkan olan yerlərdə məktəbin yaxınlığındakı ərazidə yaşayan və qonşuluqdakı məktəbə qəbul olunacaq bütün beşyaşlılar uşaq bağçasına cəlb edilməli, onlarla birillik hazırlıq kursu təşkil olunmalıdır.

Beşyaşlıların kütləvi şəkildə məktəb tə'liminə hazırlanması mümkün olmayan yerlərdə (bağçanın olmadığı kəndlərdə, məktəbəqədər müəssisənin az olduğu rayon mərkəzləri və şəhərlərdə) onları məktəbdəki hazırlıq siniflərinə cəlb etmək mümkündür. Belə bir tədbir məktəbin daxili maliyyə imkanları hesabına, yaxud ictimai əsaslar üzrə həyata keçirilə bilər.

Bu il IV sinifi təhvil vermiş müəllimi fədakarlıq edərək gələn dərs ilində I sinifdə dərs deyəcəyi uşaqları məktəbə hazırlaya bilər. Bu cür şəraitdə hazırlığın başqa yolu, heç olmasa, avqust ayında 10 günlük hazırlıq kursu keçməkdir.

Bir sözlə, yerlərdə beşyaşlıların məktəbə hazırlanması üzrə sistemli iş aparılmalıdır. Bu, I sinifdə müəllimin işini xeyli asanlaşdırar, tə'limin normal təşkilinə imkan verər.

Hələlik beşyaşlıların məktəbəqədər müəssisələrdə məktəb tə'liminə hazırlanmaları daha realdır. Bu işin elmi əsaslar üzrə mükəmməl təşkili isə yeni yanaşma tələb edir. Hazırda bu istiqamətdə mühüm işlər görülür.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin konsepsiyası hazırlanır, proqram təkmilləşdirilir, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların tərbiyə aldıqları müəssisələr üçün proqramlar tərbiyənin müxtəlif sahələri üzrə metodik işləmələr hazırlanır.

Qarşıdakı dərs ilinin əvvəllərində tərbiyəçilər bunları əldə edə biləcəklər

ADLI ƏDƏDLƏR ÜZƏRİNDƏ ƏMƏLLƏRİN TƏ'LİMİNƏ DAİR

İsmayıl Əhmədov,
Gəncə Dövlət Universitetinin dosenti,
Sona Vəliyeva,
Gəncə Dövlət Universitetinin müəllimi

I sinifdən başlayaraq məsələ və misalların həllində adlı ədədlərlə rastlaşırıq. Mücərrəd ədədlərdən fərqli olaraq adlı ədədlərin yazılmasına və onlar üzərində əməllərə xüsusi diqqətin verilməsi tələb olunur. Bu məqsədlə ibtidai siniflər üçün vahid tələblərin qoyulması və bu tələblərə riayət olunması faydalıdır. Adlı ədədlərin yazılışında qısaldılmış formadan istifadə edilir. Müəllimlər mətnli məsələ həll edərkən manat, metr kimi vahidlərdən istifadə etməli olur və bu zaman «m» yazmaqla məsələ həll edilir. Bu isə dolaşıqlığa səbəb olur.

Adlı ədədlərin qısaldılması formasının aşağıdakı kimi qəbul edildiyini müəllim uşaqlara çatdırmalıdır:

manat	- «man.» (yanında nöqtə)
qəpik	- «qəp.» (yanında nöqtə)
metr	- «m» (nöqtəsiz, baş hərf)
santimetr	- «sm» (nöqtəsiz, baş hərfləri)
litr	- «l» (nöqtəsiz, baş hərf)
sentner	- «s» (nöqtəsiz, baş hərf)
ton	- «t» (nöqtəsiz, baş hərf)
kiloqramm	- «kq» (nöqtəsiz, baş hərflər)
qram	- «q» (nöqtəsiz, baş hərf)

Bu işarələrdən istifadə ilə bağlı bir məsələyə baxaq.

Məsələ: Səbətdə 5 kq alma vardı.
Oradan 2 kq alma götürdülər. Səbətdə neçə kq alma qaldı?

Şərti: Vardı - 5 kq
Götürdülər - ***2 kq***
Qaldı - ?
Həlli: 5 - 2 = 3 (kq)
Cavab: 3 kq

Şagirdlər məsələnin sualını yazarkən «Səbətdə neçə kq alma qaldı?» kimi yazırlar. Əlbəttə, bunu vaxtında şagirdə başa salmaq vacibdir ki, «kiloqram» sözü yalnız ədədlərin yanında «kq» kimi yazılmalıdır.

I sinifdən başlayaraq *kq, q, sm, m, s, t* və s. kimi işarələrin yanında nöqtə qoyulmasına yol verilməməlidir.

İbtidai siniflərin riyaziyyat proqramında bir sıra terminlərin öyrədilməsinə ciddi üstünlük verilir. Həmin terminləri eşidən şagird mətnli məsələdə hansı əməli seçməyi müəyyən edə bilir. Həmin terminlərə «oldu», «qaldı», «azdır», «çoxdur», «qısadır», «uzundur», «artıqdır», «o qədərdir», «dəfə çox», «dəfə az» və s. misal göstərilə bilər. Bunları yaxşı başa düşən şagird mətnli məsələdə əməl seçməkdə çətinlik çəkmir.

Bə'zən məsələ həllində şagirdlər «qaldı» və «oldu» terminlərindən düzgün istifadə etmirlər. Müəllim soruşur:

- 5 ilə 4-ün cəmi neçəyə bərabərdir?

Şagird cavab verir:

- 5 ilə 4-ü toplayanda 9 «qalar».

Belə cavabları diqqətlə izləyib, düzəliş vermək lazımdır.

Başqa bir məsələyə baxaq.

Məsələ 1. Pəncərədə 5 dibçək vardı. 2 dibçək də gətirib qoydular. Neçə dilçək oldu?

Şərtin qısa yazılışı:
Vardı - 5 dibçək
Qoydular - 2 dibçək
Oldu -?
Həlli: 5 + 2 =7 (dibçək)
Cavab: 7 dibçək

Məsələ 2. Pəncərədə 7 dibçək vardı. 2 dibçəyi götürdülər. Neçə dibçək qaldı?

Şərtin qısa yazılışı:
Vardı - 7 dibçək
Götürdülər - 2 dibçək
Qaldı - ?
Həlli: 7 - 2 = 5 (dibçək)
Cavab: 5 dibçək.

Bu məsələlərdən göründüyü kimi «oldu» və «qaldı» şərtlərinə uyğun olaraq müvafiq əməl müəyyən edilir. Şagirdlərin bu terminləri yaxşı başa düşmələri adlı ədədlər üzərində əməllərdə səhvin qarşısını almağa kömək edir.

Məhz bu baxımdan ibtidai sinif riyaziyyat dərsliyindəki adlı ədədlərin adlı ədədlərə bölünməsinə aid bir misalın həlli ilə bağlı fikrimizi izah edək. Əvvələ, mövcud dərsliklərdə adlı ədədlərin adlı ədədlərə bölünməsinə aid misallar kifayət qədər deyildir: olan misalların həllində də bə'zi diqqətsizliklərin şahidi oluruq.

Riyaziyyatdan bizə belə qaydalar mə'lumdur:

a) Adlı ədədi adlı ədədə böldükdə adsız ədəd alınır.

b) Adlı ədədi adsız ədədə böldükdə adlı ədəd alınır.

Bu qaydalar ibtidai sinif şagirdlərinə konkret misallar nümunəsində aşılanmalıdır. Bu məqsədlə bir neçə misalın həlli nəzərdən keçirilir, sonra bu cəhətə diqqət verilir və yekunda müəllimin rəhbərliyi ilə qayda söylənilir. Misalların hər birində ciddi təhlil aparmadan bu nəticəni e'lan etmək yolverilməzdir.

Əməlləri yerinə yetirin:
36 man. : 15 qəp.
26 man. 24 qəp. : 32 qəp.
72 m : 96 sm
48 m 24 sm : 36 sm
18 kq : 400 q
7 s 68 kq : 48 kq

Misalların birincisinin həllini izah edək:

36 manatı 15 qəpiyə bölmək üçün 36 manatı qəpiyə çevirmək lazımdır:

36 man. = 3600 qəp.;

3600 qəp. : 15 qəp.

Bu yazılış o deməkdir ki, 3600 qəpiyin içərisində 15 qəpiklik neçə dəfə yerləşir (240 dəfə yerləşir). Burada 240-ın bə'zən manat, bə'zən qəpik kimi götürülməsi müşahidə olunur. Şagirdlərə başa salmaq lazımdır ki, bölünən və bölən qəpik olduğu üçün 3600 qəpiyi 15 qəpiyə böləndə bu iki adlı ədədi bir-birilə müqayisə etməli oluruq. Yə'ni bunların biri digərindən neçə dəfə çox və ya azdır.

Anlaşılmazlığı aradan qaldırmağın ən optimal yolu bu məqamda mətnli məsələlərə baxılmasıdır. İki mətnli məsələyə baxaq:

Məsələ 1. 4 m parça aldılar və eyni ölçüdə iki don tikdilər.

Hər bir dona neçə metr parça işləndi?

Şərti: Cəmi parça -4
Donlar -2
Bir dona -?

Həlli: 4 m : 2 = 2 m

Cavab: 2 m

Məsələ 2. Lalə 6 m, Nərgiz isə 3 m parça aldı.

Lalənin parçası Nərgizinkindən neçə dəfə çoxdur?

Şərti: Lalə -6 m } çoxdur ?
Nərgiz -3 m

Həlli: 6 m : 3 m = 2

Cavab: 2 dəfə.

Bu məsələlər tipində bir neçə məsələ həlli yuxarıda söylədiyimiz çatışmazlığı tamamilə aradan qaldıra bilər.

İbtidai sinifdə vurma əməli öyrədilərkən qeyd edilir ki, 5 · 3 ilə 3 · 5 mahiyyətçə müxtəlif mə'na kəsb edir. Belə ki, 5 · 3 dedikdə 3 dənə 5-in toplanması, 3 · 5 dedikdə isə 5 dənə 3-ü toplanması başa düşülür. Sonradan bunların bir-birinə bərabər olması yerdəyişmə qanunu əsasında izah edilir.

Ancaq adlı ədədlərlə bağlı məsələlərin həllində məhz müxtəlif mə'na kəsb etmək cəhətini yadda saxlamaq faydalıdır.

Əli biri 600 manatdan 3 marka aldı.

Əli markalara nə qədər pul verdi?

Şərti: Bir marka 600 man.
Aldı – 3 marka
Verdi - ?

Həlli: 600 · 3 = 1800 man.

Cavab: 1800 man.

Bu məsələdə 600 · 3 əvəzinə 3 · 600 yazmaq düzgün olmaz. 3 · 600 kimi yazsaydıq, 3 manatlıq 600 marka almış olardıq. Bu isə məsələnin şərti ilə uyğun deyil.

Bu incəlikləri başa salmaq üçün məsələnin əyani şərtinə baxmaq vacibdir.

Deyilənləri ümumiləşdirilib, belə nəticəyə gəlmək olar ki, ibtidai siniflərin riyaziyyat dərslərində hər bir anı nəzərə almaq, hər bir sözün yerini və mə'nasını dəqiq izah etmək, adlı ədədlərlə bağlı tapşırıqları mücərrəd ədədlər üçün olanlardan fərqləndirmək lazımdır.

Metrik ölçü sistemi yaranandan sonra adlı ədəd anlayışı və bunun ümumtəhsil məktəblərində tədrisi aktual məsələ kimi qarşıya çıxdı. İbtidai siniflərdə adlı ədədlər və bunlar üzərində əməllər mövcud proqramın tələbləri baxımından daha da aktualdır.

Bu anlayışla tanışlıq hələ bağça yaşlarından başlanır, ibtidai siniflərdə hər bir dairədə hesab əməllərini öyrənərkən bunlarla əlaqəli tə'lim olunur.

Ölçü və adlı ədədlərlə tanışlıq aşağıdakı plan üzrə həyata keçirilir:

1) müəllimin söhbəti və öyrənilən ölçülərin göstərilməsi;

2) öyrənilmiş ölçülərin praktik tətbiqi;

3) vəsaitlər hazırlamaqla bağlı şagirdlərin işləri;

4) çalışmaların həlli.

Bu plana uyğun olaraq metrik ölçü sisteminin əsas vahidləri haqqında anlayışların verilməsi metodikası mövcud ədəbiyyatda ətraflı şərh edilmişdir.

Uzunluğun əsas vahidi metr, kütlənin əsas vahidi qram, zamanın əsas vahidi sutka və il qəbul ediləndən sonra törəmə vahidlər haqqında mə'lumatlar verilir. Qarışıq ölçü vahidləri ilə bağlı son mərhələdə sadə və mürəkkəb adlı ədədlərlə rastlaşırıq ki, bunların da tədrisində bə'zi çətinliklər müşahidə edilməkdədir. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün sadə və mürəkkəb adlı ədədləri çoxrəqəmli ədədlər dairəsində əməllərlə bağlamaq və paralel tə'lim etmək özünü doğruldur. Uzunluğun destimetr, millimetr, kilometr, metr, santimetr kimi vahidlərini ölçməkdən, müxtəlif tapşırıqları icra etməkdən alınmasını şərh etdikdən sonra metrlə santimetr arasındakı əlaqəni əyani şərh etmək lazım gəlir. 1 metrin 100 sm olmasında 1 sm-in metrin yüzdə biri olması nəticəsinə gəlinir. Sonra 1 metrlik lent götürüb onun üzərində 10 sm-lik bölgülər ayırmağı və 1 dm-lik parça çəkərək bunlar arasında müqayisə aparmağı tələb etmək olar. Sinif otağının uzunluq və enini, stolun, jurnalın və s. ölçülərini həmin destimetrlərin parça ilə müqayisə əsasında 3 dm, 5 dm, 1 dm kimi yazılışlarını alırıq.

Həmin qayda ilə 1 sm-i 10 hissəyə bölməklə millimetrin alınması və bununla ölçmə işləri həyata keçirilərkən 15 mm, 30 mm, 45 mm və s. kimi yazılışlarını alırıq. Bütün bu işlərdən sonra 1 km = 100 m, 1 m = 10 dm = 100 sm, 1 dm = 10 sm, 1sm=10mm cədvəlini öyrətmək lazımdır.

Yuxarıdakı ölçmə işlərini həyata keçirərkən 5 m 4 dm, 10 m 5 sm, 3 dm 5 mm şəklində ölçmə nəticələrinə diqqət yönəldilərək bunların mürəkkəb adlı ədədlər olması qeyd edilir. Bunlar üzərində hesab əməllərinin icra edilməsində müxtəlif yanaşmalar olduğuna və onların hansının səmərəliliyinə diqqət verilir.

5 m 7 dm + 3 m 5 dm = 8m 12 dm = 9 m 2 dm

1 m 2 dm · 6 = 6 m 12 dm = 7 m 2 dm

8 m 5 dm – 4 m 6 dm = 7 m 15 dm – 4 m 6 dm = 3 m 9 dm kimi həlli

Ancaq adlı ədədlər üzərində əməllərə əlavə tə'lim vaxtı sərf etmədən onların xırdalanması qaydasını öyrətmək kifayət edir.

5 m 7 dm + 3 m 5 dm cəmini tapmaq üçün

5 m 7 dm = 57 dm, 3 m 5 dm = 35 dm kimi göstərmək və 57 + 35 cəmini tapmaq qaydası şagirdlərə mə'lumdur.

Deməli, mürəkkəb adlı ədədlər üzərində əməlləri icra edərkən onu xırdalamaq, yə'ni orada olan ən kiçik vahidə gətirmək və bundan sonra çoxrəqəmli ədədlər üzərində əməllər kimi icra etmək lazımdır. Belə olan halda yuxarıdakı misallar:

12 · 6 = 72;   85 – 39 = 46;   56 : 4 = 14

kimi həll olunur.

Bunları tətbiq etməklə sadə və mürəkkəb adlı ədədlər üzərində vurma və bölməyə aid bə'zi nümunələri nəzərdən keçirək:

a) Sadə adlı ədədlərin birrəqəmli ədədə vurulma və bölünməsi:

107 t · 8 = 856 t   200saat· 4 = 800 saat
600 t : 3 = 200 t   560man.:8 man.= 70
40 dm · 7 = 280 dm = 28 m
38 qəp. · 9 = 342 qəp. = 3 man. 42 qəp.
2 m : 5 sm = 40 sm : 5 sm = 8

b) Sadə adlı ədədlərin yuvarlaq və yüzlüyə vurulması və bölünməsi (şifahi):

2 kq · 400 = 800 kq = 8 s
150 kq : 30 kq = 5
300 m : 100 = 3 m
720 s : 120 s = 6
6 man. : 50 qəp. = 600 qəp. : 50 qəp. = 12
1 t : 200 kq = 1000 kq : 200 kq = 5

c) Sadə adlı ədədlərin ikirəqəmli və üçrəqəmli ədədlərə vurulma və bölünməsi:

9 t · 81 = 729 t
36 man. · 15 = 540 man.
8 q · 125 = 1000 q = 1 kq
625 t : 125 t = 5
600 m : 15 = 40 m
432 kq : 18 = 24 kq
30 dm : 25 sm = 12
8 man. : 16 qəp. = 50

ç) Mürəkkəb adlı ədədlərin birrəqəmli və yuvarlaq onluqlara vurulma və bölünməsi

1) 13 t 8 s·5 = 690 s = 69 t   1) 138·5= 690
2) 3 t 5 s · 20 = 700 s = 70 t   2) 35·20= 700
3) 5 m 40 sm : 9 = 60 sm   3) 540 : 9= 60
4) 9 man. 6 qəp : 6 qəp. = 151   4)906 : 6 =151
5) 7 man. 58 qəp.: 6 =
=1 man. 26 qəp.   5)756 : 6 =126
6) 6 m 40 sm : 40 sm = 16   6) 640: 40 =16

d) mürəkkəb adlı ədədlərin ikirəqəmli və üçrəqəmli ədədə vurulma və bölməsi

1) 5 l 4 l·13 = 702 l = 70 l 2 l
2) 3 man. 24 qəp.: 36 = 9 qəp.
3) 6 dm 48 mm: 18 mm = 36
4) 9 m: 1 m 80 sm = 5

```
 54        2) 324 | 36        3) 648 | 18
x            -    |----           -  |----
 13               |  9               |  36
----          324                54
162          ----               ----
 54            0               -108
----                             108
702                             ----
                                   0
```

```
4) 900 | 180
   -   |----
   900 |  5
   ---
     0
```

Nəhayət, mürəkkəb adlı ədədlə mürəkkəb adlı ədədin toplanma və çıxılmasına aid nümunələrə baxaq:

1) 2 km 420 m + 5 km 580 m = 8 km;

```
  2420
+
  5580
  ----
  8000
```

2) 8 km 15 m – 4 km 327 m = 3 km 688 m

```
  8015
-
  4327
  ----
  3688
```

Mürəkkəb adlı ədədlərə sadə adlı ədədlərin qarışığı olan çalışmalarda müxtəlif variantlara baxıla bilər. Ancaq burada əlverişli yol komponentlərdə iştirak edən ən kiçik vahidə xırdalamaqla əməlin yerinə yetirilməsidir.

Burada xarakterik çalışmalar zamanla bağlı olanlardır. Xırdalama onluq say sistemində getmədiyindən bu müəllimdən çox diqqətli olmağı, əsasən, adları yazmaqla əməllərin icra edilməsinə üstünlük verməyi tələb edir.

```
  4 sutka 12 saat
+
  6 sutka 17 saat
  ---------------
  10 sutka 29 saat =11 sutka 5 saat

  11 sutka 8 saat
-
  8 sutka 5 saat
  ---------------
  3 sutka 3 saat
```

7 dəq. 12san.–4dəq. 25 san.= 2 dəq. 47 san.

Vurma və bölmə əməllərinin icrası xüsusi diqqət tələb edir.

12saat 39dəq. · 34 =17sut.22 saat 6 dəq.

```
1) 39 dəq          2) 1326 | 60
 x                         |----
  34                   126 | 22 saat
 ----                 ----
 1326                 6 dəq.

3) 34          4) 408 saat      5) 430 | 24
 x              +                      |----
  12              22 saat              | 17 sut.
 --------        --------         ------
 408 saat        430 saat         22 saat
```

Adlı ədədlər üzərində əməllərin səmərəli tə'limi yuxarı siniflərdə bir sıra fənlərin tədrisi üçün baza olmaqla yanaşı, həm də şagirdlərin hərtərəfli inkişafına kömək edir.

İNFORMATİKA ELEMENTLƏRİ VƏ MƏNTİQİ TƏFƏKKÜRÜN İNKİŞAFI

Akif Əliyev,
ARTPİ-nin dissertantı

Azərbaycan Respublkiası Təhsil Problemləri İnstitutu Elmi şurasının qərarı ilə 2001-2002-ci tədris ilindən başlayaraq müasir tipli kompüterlərlə tə'min olunmuş ümumtəhsil məktəblərinin I siniflərində «İnformatika» (məsələ və oyunlarda) kursunun eksperimental qaydada tədrisnin təşkili məqsədəmüvafiq hesab edilmişdir. Hazırda bir sıra məktəblərdə Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş proqram (Proqram məqalə müəllifinin də daxil olduğu işçi qrup tərəfindən hazırlanmışdır.) və ona dair bə'zi məsələlər jurnalın 2002-ci il 1-ci nömrəsindəki məqalədə işıqlandırılmışdır. Bu məqalədə əsas məqsədimiz proqramın bölmələrinə dair məsələlərə aydınlıq gətirmək və bu sahədə ibtidai sinif müəllimlərinin qarşılaşdıqları bə'zi çətinliklərin aradan qaldırılmasına kömək göstərməkdir.

Eksperimentin ilkin nəticələri göstərir ki, hər bir məktəbdə hər sinif-qrupa uyğun proqram materialı və metodika verilməlidir, lakin hamı üçün ümumi olan bə'zi, zəruri məsələləri qeyd etmək məqsədəuyğundur.

Verilən tapşırıqlar sistemi aşağıdakı məqsədlərə xidmət edən qruplara ayrılmalıdır:

1. İnformatikanın ilkin anlayışlarının xarakterik xassələrini tanımağa imkan verən tapşırıqlar.

2. Uşaqların məntiqi təfəkkürünün inkişafına kömək edən tapşırıqlar.

Bu məqsədlə I sinifdə proqram materialının 2-ci bölməsi (obyektin özünü aparma mənzərəsi, proseslər və alqoritmlər) daha maraqlıdır. Aydındır ki, buradakı mövzuların hər birinə uyğun tapşırıqlar sistemi vermək olar. Biz yalnız alqoritmə aid bir neçə tapşırıqla kifayətlənəcəyik.

Uşaqlar bu bölmə üzrə:

- verilmiş məsələ üzrə alqoritmi icra edib (ardıcıl addımları təsvir etməklə) konkret nəticə almağı;
- yeni tip məsələlərin həlli üçün alqoritmdə dəyişikliklər etməyi;
- yoxlama nəticəsində alqoritmdəki səhvləri tapıb düzəliş aparmağı;
- eyni nəticə ilə başa çatan müxtəlif alqoritmləri fərqləndirməyi;
- alqoritmə tapşırığın məqsədinə uyğun ad verməyi;
- rasional alqoritmi seçib ayırmağı bacarmalıdırlar.

Burada (bir dərsdə) əsas məqsəd:

- «alqoritm» anlayışının daxil edilməsinə hazırlıq işi aparmaq;
- hadisələr (hərəkətlər) ardıcıllığını müəyyən etməyi öyrətməkdir.

Şagirdlərə oyun formasında aşağıdakı tapşırığı vermək olar:

Tapşırıq oyun. Müəllim 6 nəfər şagirdi çağırır. Hər bir şagird onun təsvir etdiyi hadisəni hərəkəti ilə göstərir və cümlə ilə ifadə edir. Oğlan yuxudan durur.

Şagirdlər deyirlər:

- gimnastika edir;
- yuyunur;
- geyinir;
- səhər yeməyini yeyir;
- məktəbə gedir.

Bütün proses şən və yumorla aparılır; məsələn, 1-ci şagird deyir:

Uşaq yataqdan qalxır.

Müəllim:

-Bundan əvvəl yuxudan oyanmaq lazım deyil? Deməli, əvvəl yuxudan oyanıb, sonra yataqdan qalxmaq olar. Sonra, gimnastika. Yaxşı olar ki, sonra yuyunasınız və s.

Beləliklə, uşaqlarda alqoritm-hərəkətlər ardıcıllığının ilk xassələri haqqında təsəvvürlər formalaşır:

Oyun 1. «Ardını fikirləşib tap» oyunu.

Müəllim hər hansı hadisəni təsvir edən bir cümlə deyir, uşaqlar isə fikirləşib həmin hadisədən sonra gələn hadisəni təsvir edən cümləni tapırlar.

Burada yaxşı olardı ki, hərəkətlər ardıcıl, bir-birindən sonra alınsın: məsələn, «Siçan qaçdı», «Pişik siçanı qovdu». «Pişik siçanı tutdu».

Hadisələrin əks gedişi ola bilməz. Ona görə də «Mən kəpənəyi gördüm»,«Kəpənək rəngbərəngdir» kimi bir-birindən sonra baş verməyən hadisələri təsvir edən cümlələri təklif etmək tövsiyə edilmir.

Digər nümunələri veririk:

-Ağacda alma yetişmişdi (Kən'an onu dərib yedi);

-Gülşən məsələni hamıdan tez həll etdi (Müəllim onu tə'riflədi və ya müəllim ona ə'la qiymət yazdı).

-Adil xəstələndi. (Anası həkim çağırdı).

Yaxşı olardı ki, müəllim verilmiş tapşırığa arzu edən şagirdlərin cavab vermələrinə imkan versin. Bundan sonra düzgün cavabı seçmək olar.

Oyun 2. «Qonaq getmək».

Əvvəlcə müəllim uşaqlara qonaq gedərkən hansı hərəkətlər ardıcıllığının icra edildiyini göstərmək üçün sinfi qızlar və oğlanlar qrupuna ayıra bilər.

-İndi oğlanlar qızlara qonaq gedəcəklər. Qonaqlar evə yaxınlaşarkən nə edirlər?

-Qapını döyürlər və ya zəngi basırlar.

-Oğlanlar, indi siz başlayın (Oğlanlar qapını döyürlər). Bəs ev sahibləri nə edirlər? (Soruşurlar: - kimdir?)

-Qızlar siz də başlayın.

Beləliklə, «Qonaq gedərkən» hərəkətlər ardıcıllığının alqoritmi belə olur. (Uşaqlarla bir yerdə təkrar edirik).

-Qonaqlar qapını döyürlər.

Ev sahibi:

-Kimdir?

Qonaq:

-Salam, bu mənəm (adını deyir).

Ev sahibi:

- Xoş gəlmisiniz, buyurun! Keçin əyləşin.

Qonaq:

-Sağ olun (əyləşir).

Ev sahibi:

-Necəsiniz? Evdəkilər necədirlər.

Ev sahibi çay, meyvə, xörək gətirir.

-Buyurun qonaq olun.

Qonaq:

-Çox sağ olun. Hələlik.

Ev sahibi:

-Yenə də gəlin.

Artıq indi oyunu sxemlə vermək olar.

Şəkildə göstərilən heyvanlar bir-birinə qonaq gedirlər. Amma onlar yalnız müəyyən istiqamətdə, sağa və ya sola, aşağı və ya yuxarı hərəkət edə bilərlər. Məsələn, tülkü qoyuna qonaq getmək üçün

T→D→Ş→Q, T→C→A→Q və ya

T→D→Ş→ C→A→Q variantlarından istifadə edə bilər.

Şəkil 1.

Variantların hamısı təhlil edidikdən sonra onlardan ən sərfəlisi (daha az addımla) şagirdlər tərəfindən seçilir.

Bütün bu və digər oyun və tapşırıqlar kompüter texnikası olmayan məktəblərdə də tətbiq edilə bilər.

Kompüter sinfində isə bu iş müəllif tərəfindən hazırlanmış «Yığmalar» oyunu vasitəsilə və ya hər bir müəllimin özünün hazırladığı oyunların köməyi ilə aparıla bilər. «Yığmalar» oyununda müxtəlif fiqurlardan (kvadrat, üçbucaq) evin yığılması ardıcıllığı gözlənilməklə kimin işi tez başa çatdırması tələb olunur.

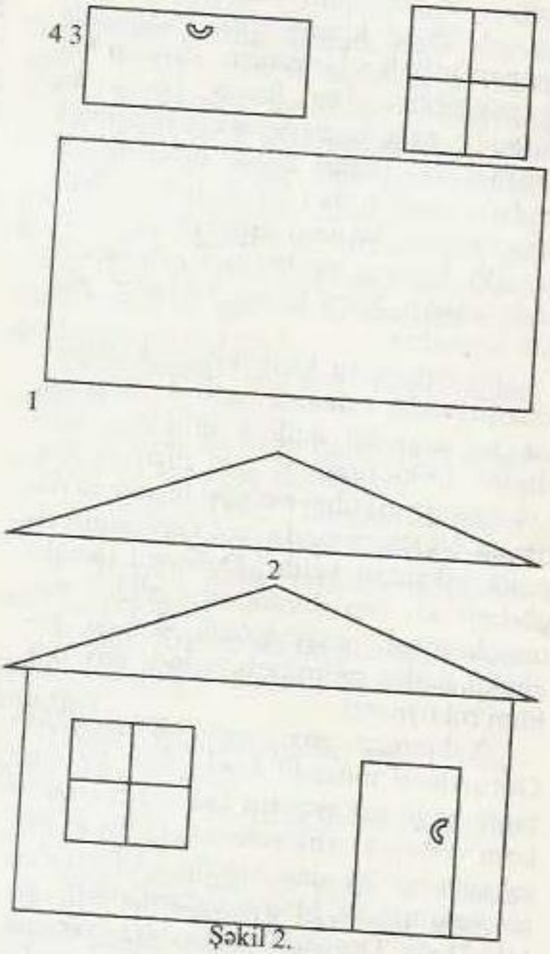

Şəkil 2.

Tapşırığı evin mənzillərinin sayını artırmaqla mürəkkəbləşdirmək mümkündür.

ŞAGİRDLƏRİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYƏSİNDƏ «KİTABİ-DƏDƏ QORQUD» DASTANINDAN İSTİFADƏ

Əşrəf Rüstəmov,

Sumqayıt şəhər 38 nömrəli məktəbin müəllimi

Keçən əsrin son on illiyi xalqımızın tarixində dərin izlər buraxmışdır. Sovetlər birliyinin süqutu, torpaqlarımıza edilən təcavüz, erməni işğalçılarının törətdikləri vəhşiliklər xalqımızın keşməkeşli taleyinin yaddançıxmaz səhifələridir. Tarixi yaradan da, yaşadan da xalqın özündür. Hər hansı bir xalqın tarixi, dünya xalqları arasında o vaxt özünəlayiq yer tutur ki, bu tarix vətən və millət məfhumları ilə sıx bağlı olsun, vətənpərvərlik hissi, ana xətt kimi onun hər bir səhifəsindən keçsin. Müasir dövrdə ümumtəhsil məktəblərində ən aktual problemlərdən biri milli vətənpərvərlik tərbiyəsidir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli-bəşəri dəyərlər üzərində qurulan ideologiyasının uğurla həyata keçirilməsi ümumtəhsil məktəbləri qarşısında da mühüm vəzifələr qoyur. Möhtərəm prezidentimiz cənab Heydər Əliyev gənclər günü münasibətilə gənclərlə görüşündə bu vacib məsələni xüsusi vurğulayaraq demişdir: «Birinci növbədə, hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır. İndi Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşadığı zamanda vətənpərvərlik hər bir gəncin, xüsusən hər bir məktəblinin ən ümdə borcu və vəzifəsidir. Mən bunu deyərkən bildirmək istəyirəm ki, bütün təhsil ocaqlarında, gənclərlə məşğul olan bütün təşkilatlarda vətənpərvərlik hissinin aşılanması, vətənpərvərlik hissinin hər bir məktəblinin qəlbində olması üçün lazımi tədbirlər görmək lazımdır».

Bu baxımdan kiçikyaşlı məktəblinin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması, hər bir şagirdin milli soykökünə, tariximizə, folklorumuza, min illərdən bəri xalqımızın yaratdığı mə'nəvi dəyərlərə dərindən yiyələnməsində oxu dərslərinin də geniş imkanları vardır. Qabaqcıl təcrübə göstərir ki, oxu dərslərində folklor materiallarından məqsədyönlü istifadə, bugünkü nəslin tə'lim-tərbiyəsində çox mühüm rol oynayır.

Xalqımızın ana kitabı «Kitabi-Dədə Qorqud»un müxtəlif boylarının, bu dastanla bağlı hekayələrin tədrisində şagirdlərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi məsələsinə hər bir sinif müəllimi xüsusi diqqət yetirməlidir. Mən oxu dərslərində «Kitabi-Dədə Qorqud»la əlaqədar verilmiş parçaların tədrisinə dair vətənpərvərlik motivli materialları müəyyənləşdirib qruplaşdırıram. Çalışıram ki, ulu babalarımızdan miras qalmış qiymətli sərvəti hər bir Azərbaycan vətəndaşı göz bəbəyi kimi qorusun, ona qayğı göstərsin.

Ulu babalarımız həmişə dinc həyat sürməyə çalışmış, başqa xalqlara hörmətlə yanaşmışlar, lakin zaman-zaman yadelli işğalçılar yurdumuzun var-dövlətini daşıyıb aparmaq, xalqı qul etmək istəmişlər. Yurdumuza basqın olanda ağsaqqal ozanlar xalqı, vətənimizi qorumağa, mərdlik göstərməyə çağırıblar.

Çox keçmiş zamanlarda belə müdrik bilicilərdən biri el ağsaqqalı Dədə Qorqud olmuşdur. Dədə Qorqud həmişə xalqın köməyinə gəlib, onun ağıllı məsləhətçisi olub, gələcəkdən xəbər verərmiş. Dədə Qorqud həmişə məclisə üz tutub alqışlar söylərmiş:

Çapa-çapa ağ, boz atlar büdrəməsin!
Çarpışanda qılıncınız kütəlməsin!
Evdə yanan çırağınız daim yansın!
Heç kəs namərdə möhtac olmasın!

Bu dünyada vətəndən əziz, doğma eldən qiymətli nə var? Heç kəs ondan ayrılmasın, qürbət ellərə düşməsin. Qürbətə düşənlər sağ-salamat geri dönsünlər. Mərd igidlər dar ayaqda vətəninə dayaq olar. Bir igid düşsə qərib, gör başına nələr gələr!... İgid ölər adı qalar, namərd ölsə, nəyi qalar?

«Kitabi-Dədə Qorqud» boylarında oğul ataya inanır, dərin hörmətlə yanaşır. Qazan xanın oğlu Uruz atasına deyir:

Noldu sənə, atam Qazan?!
Tez ol söylə, söylə atam?!
Sağa baxdın, çox sevindin,
Baxdın önə məni gördün,
Uşaq kimi nə hönkürdün?
Səbəb nədir söylə mənə!
Qara başım qurban sənə!

Atası isə oğlundan igid olmağı, vətəni qorumağa hazır olmağı tələb edir:

Önə baxdım, səni gördüm
Köks ötürdüm, qəlbim yandı.
Keçmisən on beş yaşını,
Tapdamısan tay-tuşunu.
Yay çəkmədin, ox atmadın,
Eldə bir ad çıxartmadın,
Yox hələ şöhrətin-şanın,
Adı gərək qəhrəmanın!
Sabah ölsəm söylə əgər,
Bu yerimdə kim əyləşər?

Qazan xanın özü güclü qəhrəman idi. Düşmən onu əsir alıb, ölümlə hədələyəndə də düşmən qabağında əyilməzdi.

Bu dastandır, əfsanədir,
Amma düşün, mə'na nədir?

İnsan gözəl həyat sürsə, qısa ömür uzun olar.

Can deyib, can eşidərsə,
Bir il dönər yüz il olar!
Yaxşı dostun sədaqəti
Ölümdən də qüvvətlidir!
Sədaqətlə güc birləşsə,
Ölüm üçün dəhşətlidir!

Bu boylarda Dədə Qorqud qopuz çalır, dastan qoşur, gənclərə öyüd verir, alqışlar söyləyərdi.

III sinifdə «Basatın Təpəgözü öldürməsi» boyu tədris olunarkən Basatın vətənpərvərliyi, doğma yurda, elinə, obasına sönməz sevgisi, onun qorxunc yağı qarşısında əyilməzliyi və cəsarəti ön plana

kilmişdir. Kifayət qədər şan-şöhrət sahibi olan Basat Təpəgözün üstünə, bəlkə getməyə də bilərdi. Ancaq ana yurda məhəbbət, amansız düşmənin qəddarlığı, Oğuz elinin üstünü alan təhlükə onu bu nəhənglə ölüm- dirim mübarizəsinə sövq edir. Ata-anası ağlayıb sızlasa da, Basat öz yolundan dönmür. Hətta Oğuz elinin bəylərbəyi Salur Qazan belə Təpəgözlə savaşın çox qorxulu olduğunu Basata anlatmağa, onu öz yolundan döndərməyə çalışsa da, o, yolundan dönmür:

Böyük nəhəng oldu Təpəgöz,
Göydə çevirdim, yıxa bilmədim, Basat!
Uca dağlarda fırlandıq, yıxa bilmədim, Basat!
Ağsaqqalı atanı ağlatma!
Ağbirçəkli ananı göynətmə!

Bu sözlərdən real təhlükənin nə qədər qorxulu olduğu anlaşılır, çünki bütün Oğuz elinin dövləti, «ümmət-soyunun aslanı, qalmış yigit arxası» kimi tanınan Qazan xan belə Təpəgözün qarşısında acizliyini e'tiraf edir. Müəllim şagirdlərin diqqətini bu istiqamətə cəlb edərək, Basatın nə qədər cəsarətli və təhlükəli bir addım atdığını, həm də bu addımın nəcib bir məqsədlə-xalq, doğma yurd və onun övladları naminə atıldığını qeyd etməli, məktəblilərə vətənpərvərlik tərbiyəsi aşılamalıdır.

Dərs dediyim IV sinifdə bu məzmunda apardığım işlər öz əksini tapmışdır. Belə ki, «Dədə Qorqud» dastanı ilə bağlı «Ana südü, dağ çiçəyi» hekayəsindən danışarkən şagirdlərə başa salıram ki, Vətən ana ilə bərabər tutulur. Vətən haqqı ana haqqıdır. Oğuz igidləri vətənin keşiyində sayıq durub, onu göz bəbəyi kimi qoruyurlar. Onlar bilirlər ki, vətən torpağını düşməndən qorumaq hər bir namuslu oğlun və qızın müqəddəs borcudur. İgid atanın yolunu oğul davam etdirməsə, vətənin müdafiəsi tə'min edilə bilməz. Dirsə xan buna görə övladsızlığa dözmür. Allah ona bir oğul verir Dirsə xanın adsız böyüyən oğlu Dədə Qorqudun dilindən Buğac adını alır. Şagirdlərə çatdırıram ki, «Dədə Qorqud» dastanı M.Rzaquluzadənin «Ana südü, dağ çiçəyi» əsəri üçün mövzu mənbəyi olmuşdur.

Qamğan oğlu Bayandır ildə bir kərə Oğuz bəylərini qonaq çağırıb, atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirir. O, bu qonaqlıqda bəylər üçün otaqlar da ayırır. Oğlu olanı ağ, qızı olanı qızıl, oğlu- qızı olmayanı qara otaqda otuzdurur.

Dirsə xanın oğlu Buğac ovda ölümcül yarananır. Bozatlı Xızır yaralı oğlanın yanında hazır olur. Üç dəfə yarasını əliylə sığallayıb deyir: «Oğlan, qorxma, sənə bu yaradan ölüm yoxdur. Dağ çiçəyi ilə ananın südü sənin yarana məlhəmdir». Oğlanın anası at çapıb, oğlunun yaralandığı yerə gəlib çıxır, baxıb görür ki, oğlu al qanına boyanıb yatır. Oğlan azacıq gözünü açır və anasına deyir:

- Ana ağlama, qorxma, bu yaradan mənə ölüm yoxdur. Bozatlı Xızır yanıma gəldi, üç dəfə yaramı sığalladı və əlavə etdi ki, bu yaradan sənə ölüm yoxdur, dağ çiçəyi ilə ana südü sənə məlhəmdir.

Oğlan belə deyən kimi qırx incəbelli qız ətrafa yayılıb dağ çiçəyi topladı. Oğlanın anası əmcəyini bir sıxdı, südü gəlmədi. İki sıxdı, yenə südü gəlmədi. Üçüncüdə özünə bir güc verdi, əmcəyini sıxdı, qanla qarışıq süd gəldi.

Dağ çiçəyi və ana südü oğlanı sağaltdı.

Bu mövzu ilə bağlı danışarkən aşağıdakı müsahibəyə yer verirəm:

- «Kitabi Dədə Qorqud» dastanındakı boylarda qonaqlar necə qarşılanırdı?

- Bozatlı Xızır yaralanmış oğlana necə kömək edir?

-Bozatlı Xızırın əlində müalicə əlamətinin olduğunu nədən bilmək mümkündür?

-Hansı dağ çiçəklərindən indi də müalicədə istifadə olunur?

-Dastanda göstərilən hansı ən'ənələr indi də yaşayır?

-Dədə Qorquda və onun ətrafında dolanan qəhrəmanlara oxşamaq istəyirsinizmi? Bunun səbəbi nədir?

-Uşaqlar, bu gün Qazan xanın, Qaraca Çobanın, Beyrəyin yurdu düşmən tərəfindən yenə də talanır. Bunun üçün nə etməliyik? Bu talanan, dərdli, yaralı torpağı yadelli işğalçılardan, qatı düşməndən xilas edən bugünkü gənclik olmalıdır. Siz də vətəni qorumağa hazır olmalısınız.

–Deyin, Qazan xan döyüşə necə gedərdi?

–Qazan xan və onun igidləri, döyüşə at belində, cəngi üstündə gedərdilər.

–Bəs uşaqlar, siz düşmən üzərinə necə gedərdiniz?

–Müəllim, əgər düşmən ata-baba torpaqlarımızı qaytarmasa, biz böyüyəndə vətən bizi səsləsə, düşmənləri son mənzillərinədək qovub, məhv edəcəyik.

Dünya şöhrətli bu dastanın bütün boyları ulu babalarımızın vətən sevgisi,

yurd məhəbbəti ilə yoğrulmuşdur. Atası tərəfindən ölümcül yaralanmış Buğac el təəssübü, yağıya nifrət hissi ilə silaha sarılaraq atası Dirsə xanı və doğma yurdunu xain əllərdən, məkrli düşmən caynaqlarından qurtarır. Əvəzsiz sənət nümunəsi olan dastanın digər qəhrəmanları-Qazan xan, Beyrək, Qaraca Çoban, Qaragünə, Qanturalı və başqaları haqqında da eyni sözləri demək olar.

İbtidai siniflərdə şagirdlərin milli-vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi üçün çox geniş işlər görülür. Bu işlərin görülməsi üçün şagirdlərin bütövlüyünə, gənc vətəndaşların ictimai baxışları və mə'nəvi dəyərlərinin düzgün formalaşmasına çox ciddi fikir verilməlidir. Vətənpərvərlik tərbiyəsi Azərbaycan Respublikasının milli ideologiyasının ən mühüm tərkib hissələrindən biridir. Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin dediyi kimi: «Azərbaycanın bütün təhsil, tərbiyə müəssisələrinin, gənclər təşkilatlarının başlıca vəzifəsi uşaqları, şagirdləri, bütövlükdə gəncləri, müstəqil dövlətimizin milli ideologiyasının prinsipləri əsasında tərbiyələndirməkdən ibarətdir»,

İbtidai siniflərdə zəngin folklor materiallarından fəal tə'lim prinsiplərinə uyğun şəkildə istifadə etməklə, kiçikyaşlı məktəblilərin milli-vətənpərvərlik tərbiyəsi hörmətli Prezidentimizin göstərdiyi istiqamətdə aparılmalıdır. Müharibə şəraitində yaşayan Azərbaycan dövlətinin qüdrətinin artması məhz vətənpərvərlik tərbiyəsinin düzgün aparılmasından başlanır. Məktəbə, millətin bütün gələcəyinə böyük diqqət göstərən görkəmli ədib H.Cavid 1915-ci ildə «Açıq söz» qəzetində yazırdı: «Rus-yapon müharibəsində bə'zi mütəfəkkirlər yaponların qalibiyyətlərini, onların komandalarında, zabitlərində deyil, ibtidai məktəblərində, məktəb müəllimlərində, müəllimlərin xalqa vermiş olduğu tərbiyədə aramışdır».

İbtidai siniflərin «Oxu» dərsliklərində «Kitabi-Dədə Qorqud»la əlaqədar verilmiş parçaların tədrisinə dair vətənpərvərlik motivli materialları müəyyənləşdirib qruplaşdırır, onların tədrisi ilə bağlı müvafiq yollar üzərində düşünürəm. «Kitabi-Dədə Qorqud»da «küçük ölüm» adlanan yuxu «oğuzun başına nə gəlsə yatanda gələr» fikrinin altında gizlənən həqiqətin incələnib, aşkarlanması gənc nəsli ayıq olmağa, düşmənin şirin dilinə heç vaxt aldanmamağa çağırır. Qazan xan kimi bir bahadırın yağı əlində illərlə dustaq olmasının səbəbini araşdırırkən şagirdlər belə bir qənaətə gəlirlər ki, türk oğlu heç vaxt öz sayıqlığını itirməməlidir. Sayıqlığını itirən andan onun faciəsi başlayır. Bugünkü faciələrimizin bir səbəbi də öz sayıqlığımızı itirməyimiz, düşməni lazımınca qiymətləndirməməyimiz oldu.

Erməni tapdağında qalan yurd yerləri, füsunkar Qarabağ, doğma vətənimizlə bağlı əfsanəvi rəvayətlər, nağıl və dastanlar, bayatı və nəğmələr pedaqoji ustalıqla seçilib, şagirdlərin mühakiməsinə verilməlidir. Bu, gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsində əvəzsiz vasitədir.

Ağbabadan Çıldıra,
Yol gedir sıra- sıra.
Ağlım vətən dərdindən
Qorxuram ki, çıldıra.
Dağ başında qara bax,
Üstün alan sara bax.
Aləm cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ!

Bu və ya bunun kimi onlarla bayatılarda qədim yurd yerləri şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalıdır.

«Vətən», «Vətəndaşlıq», Vətənpərvərlik!» Bu sözlər şagirdlərdə daha dərin və əziz hisslər oyadır. Vətənə məhəbbət-öz xalqına məhəbbətdir. Vətən uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olmaq lazımdır. «Vətənpərvərlik isə əsrlərlə insanların qan yaddaşına həkk olunmuş hisslərdəndir. Vətəni sevmədən, qorumadan, ata-babalarımızın keçdikləri yollara nəzər salmadan, onların qəhrəmanlıq mününələrini öyrənmədən vətənpərvər yetirmək olmaz.

Vətən məhəbbəti, insanın qəlbində yaşayan, onu vətənin çiçəklənməsinə təhrik edən ən güclü mə'nəvi-əxlaqi hissdir. Bu hissi hələ uşaqlıq illərindən, bağça yaşlarından, ibtidai siniflərdən aşılamaq hər bir müəllimin başlıca vəzifəsidir.

Doğma torpaqlarımız uğrunda mübarizə, dədə-baba ocaqlarına qayıdış inamı gənc nəslin qəlbinə hakim kəsilməlidir. Zəngin və rəngarəng folklor nümunələrindən bəhrələndikcə, şagirdlər öyrənirlər ki, Göycə, Gümrü, Dədəçiçək, Ağbaba, Qızılqoç, Calaloğlu, Pəmbək, Dərələyəz, Zəngəzur, Üçkilsə, İrəvan, Qarakilsə və Dəmirqapı Dərbənd kimi qədim yurd yerləri son vaxtlaradək ulu babalarımızın at oynadıb, qılınc çəkdikləri əzəli və əbədi məskənləri olub. Bu cür folklor materiallarını bədii təhlilə gətirməklə, şagirdlərdə bir tərəfdən tariximizə, söykökümüzə bağlılıq, yüksək vətənpərvərlik hissi tərbiyə olunursa, digər tərəfdən yağılara qarşı güclü nifrət hissi

İbtidai məktəbin müxtəlif siniflərində tədris olunan «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu» «Şah İsmayıl Xətai» və b. dastanlar «Oğuz Qazan», «Araz çayı», «Arpa çayı» kimi əfsanə və rəvayətlər, nəğmələr, bayatılar Azərbaycan şifahi- xalq ədəbiyyatının digər janrları geniş mündəricəyə, yüksək bədii – tərbiyəvi dəyərlərə malikdir. Bu mə'nəvi dəyərlərdən pedaqoji ustalıqla fəal tə'lim metodlarına əsaslanaraq istifadə etmək, gənc nəslin milli-vətənpərvərlik ruhunda formalaşmasına çalışmaq, tərbiyə prosesini məzmun və keyfiyyətcə yeniləşdirmək deməkdir. Hər bir müəllim və tərbiyəçi folklorumuzun tükənməz xəzinəsindən istifadə etməklə bu mühüm məsələyə xüsusi diqqət yetirməlidir.

FAKULTATİV, FƏRDİ VƏ QRUP MƏŞĞƏLƏLƏRİ

Nənəxanım Həsənova,
Yasamal RTŞ-nin metodisti

Təhsil islahatı orta ümumtəhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunması istiqamətində mühüm işlərin görülməsini tələb edir.

Hazırda şagirdin tə'lim prosesinin mərkəzinə qoyulması, ona obyekt deyil, subyekt kimi baxılması şəxsiyyətin inkişafının təhsilin məqsədinə çevrilməsi məramımızı müəyyənləşdirir.

Təhsil islahatına başladığımız dövrdən ibtidai sinif şagirdlərinin hazırlığına verilən tələblər də dəyişdi. Kiçikyaşlı məktəblilərin arzu və istəklərindən asılı olaraq tə'limin məzmununda müəyyən dəyişikliklərin aparılmasına imkan verildi. Şagirdlərin özləri proqramlarda nəzərdə tutulmuş məcburi bilik və bacarıqlardan əlavə, nələri öyrənmək istədiklərini diktə etməyə imkan tapdılar. Bu, təhsildə demokratiya və humanistləşmə prinsiplərinə əməl olunmasından irəli gəlir. Kiçikyaşlı məktəblilərin dediklərini nəzərə almaq, onu şəxsiyyət hesab etmək təhsilin səmərəli təşkili, maraqlı olması və məqsədəuyğun şəklə düşməsi üçün əlverişli şərait yaratdı. Belə bir şərait şagirdləri hər şeylə maraqlanmağa, müstəqil biliklər əldə etməyə yönəltdi.

1998-ci ildə məktəblərimizin istifadəsinə verilmiş bazis tədris planında I sinifdən başlayaraq fakultativ, fərdi və qrup məşğələləri üçün hər sinifdə həftədə 2 saat ayrılır. Əsas dərs yükündən əlavə verilmiş bu saatlarla şagirdlərin məcburi maksimum dərs yükü müəyyənləşdirilir. Həmin saatlar şagirdlərin meyli, marağı və arzusu nəzərə alınmaqla təşkil edilməlidir. Bu zaman valideynlərin razılığı ilə hesablaşmaq da lazım gəlir. Belə kursları sinif müəllimi, həmçinin səriştəli digər ixtisas sahibləri də apara bilərlər. Müəllimin əmək haqqı qəbul olunmuş qaydada ödənilir.

Çox təəssüf ki, məktəblərin əksəriyyətində uşaqların arzuları ya nəzər alınmır, ya da buna formal yanaşılır. Müəllim yaxşı tədris edə bilmədiyi fənnin eybini örtmək üçün saatları həmin fənnə (ana dili, riyaziyyat) sərf edir. Həmin saatları ingilis dili və rus dilinin tədrisinə həsr edənlər, yol hərəkəti qaydaları, ekologiya, uşaq hüquqlarına verənlər də var. Əgər müəllim valideynlərlə məsləhətləşirsə, nəticədə onların istəkləri üst-üstə düşür Beləliklə, əslində fakultativ kurslar şagirdləri (ən yaxşı halda onların bir hissəsini) yükləyir. Elə şagirdlər var ki, onlar bildiklərinin yersiz təkrar olunmasını, yersiz çeynənməsini xoşlamırlar.

Uşaqlarla aparılan sorğu göstərir ki, onların arzu və istəkləri müxtəlifdir. Hər bir sinifdə kompüter texnikasını öyrənmək, foto çəkmək, rəssam, rəngkar, heykəltəraş olmaq, xalçaçılıq, tikmə ilə məşğul olmaq, müəyyən çalğı alətində çalmaq, xoreoqrafiya ilə məşğul olmaq, üzgüçülük, bədii gimnastika, idmanın müxtəlif növləri ilə məşğul olmaq istəyənlər var. Təbiidir ki, bunları bacarmayan müəllim öz maddi mənafeyini üstün tutaraq uşaqlara istəmədiklərini keçir. Sinfin qruplara ayrıldığı, müəllimin qrupla işlədiyi hallar isə az olur.

Fakultativ kurslara belə yanaşma kiçikyaşlı məktəblilərin hərtərfli inkişafının qarşısını alır. Beləliklə, biz iste'dadların üzə çıxmasına, onların inkişafına mane oluruq Bu isə nəticə e'tibarilə təhsildə şagird amilinə üstünlüyün verilməsinə, humanizmin bərqərar olmasına əngəl törədir.

İstərdik ki, məktəblərimizdə, xüsusilə müvafiq maddi bazası, mütəxəssisləri olan məktəblərdə kiçikyaşlı məktəblilərin arzu və istəkləri maksimum dərəcədə nəzərə alınsın, gələcəkdə həyatda düzgün seçim apara, müstəqil yaradıcı fəaliyyət göstərə biləcək şəxsiyyətin formalaşmasının bünövrəsi məhz bu siniflərdə qoyulsun.

* * *

UŞAQ HÜQUQLARI ÜZRƏ İŞİN APARILMASI

Cəmilə Bəhmənova,
132 nömrəli məktəbin müəllimi

«Uşaq hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 1998-ci il avqustun 24-də fərman vermişdir. Həmin vaxtdan Azərbaycanda uşaqların hüququnu müdafiə edən qanun bazası yaranmış və bu qanunların icrası dövlətin nəzarətindədir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra (1992-ci ildə) Uşaq Hüquqları Konvensiyasına qoşulmuşdur. Bu Konvensiya 54 maddədən ibarətdir. Uşaq hüquqlarının şagirdlərə öyrədilməsi müəllimlərin qarşısında qoyulmuş vəzifələrdən biridir. Bugünki uşaqlar öz xalqının tarixini, ən'ənələrini, hüquqlarını bilməlidirlər.

Uşaq hüquqlarının öyrədilməsinin bünövrəsi məktəbəqədər yaş dövründən qoyulur. Məktəbdə isə müəllim bu işə daha ciddi yanaşmalıdır.

Şagirdlərlə hüquq tərbiyəsi üzrə iş apararkən onların əxlaq tərbiyəsini, mə'nəvi tərbiyəsini formalaşdırmaq vacibdir. Hüquq tərbiyəsi əxlaq tərbiyəsi, mə'nəvi tərbiyə ilə sıx əlaqədardır.

Şagirdlərin hüquqlarının qorunması üçün onlara humanistcəsinə, fərdi yanaşır, şəxsiyyətinə hörmət etməklə müsbət cəhətlərini qiymətləndirirəm. Siniflə valideynlərin əlaqəsini möhkəmləndirirəm.

Uşaq hüquqlarını şagirdlərə öyrədərkən Azərbaycan Respubliksının Konstitusiyası, «Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu», «Uşaq Hüquqları Konvensiyası», «İnsan hüquqlarının tədrisi», «İlk addımlar: İnsan hüquqları tə'liminin ibtidai kursu», «Kiçikyaşlı məktəblilərə insan hüquqlarının öyrədilməsi», «Bu da mən» və başqa kitablardan istifadə edirəm.

Uşaq Hüquqları Konvensiyasını şagirdə öyrədərkən çalışıram hər bir uşaq öyrəndikləri maddələrin açıqlanması ilə də tanış olsun. Bu məqsədlə sualları iki cür qoyuram: qapalı suallar, açıq suallar. Tutaq ki, qapalı sualın cavabı belədir: «Hər bir uşağın təhsil almaq hüququ var». Qapalı sualların cavabı konkret olduğundan bu şagirdlərin təfəkkürünü yaxşı inkişaf etdirmir. Açıq sual verirəm: Necə? Nə cür? Nəyə görə? Hansı şəraitdə? və s. Bu suallara şagirdlər daha geniş, ətraflı cavab verirlər, üstəlik bildirirlər ki, əlil uşaqların da, vətənimizdə yaşayan əcnəbi uşaqların da təhsil almaq hüquqları var. Bu cür açıq suallar şagirdləri fəallaşdırır. Onlar dərindən düşünür, öz fikirlərini sərbəst deməyə çalışırlar. Uşaq hüquqlarından oxu dərslərində istifadə edirəm. «20 yanvar», «Xocalı faciəsi», «Soyqırımı», «Qanlı çiçəklər» və s. mövzularını tədris edərkən uşaq hüquqlarının necə pozulduğunu şagirdlərə aydınlaşdırıram.

Avtoritar yanaşma uşaqların fəaliyyətini azaldır, onlara mənfi tə'sir göstərir. Ona görə də şagirdlərə hər hansı biliyi öyrədərkən onlara demokratik yanaşıram. Demokratik yanaşma uşaqların təfəkkürünü inkişaf etdirir, yeniləşdirir, fəallığını artırır. Belə yanaşma şagirdlərə müsbət tə'sir edir.

Tə'lim zamanı çalışıram ki, dərsimi insan hüquqları və demokratiya prinsipləri üzərində qurum. Bu məqsədlə qaş-qabaqlı olmamağa, gülərüz görünməyə çalışıram. Şagirdləri adları ilə çağırıram. Onların cavabları düzgün olmadıqda özümdən çıxmır, yardımçı suallar verib, düzgün cavab almağa çalışıram. Şagirdlərə sərbəst fikir söyləməyə şərait yaradıram.

Bilirəm ki, XXI əsrin müəllimi dünya təcrübəsindən məqsədəyönlü istifadə etməli, yeni metodlarla işləyərək yüksək keyfiyyət əldə etməlidir. Humanizm keyfiyyət ölçüsüdür. Humanist müəllim isə canını, qanını, ürəyini uşaqlara verən təmkinli, məs'uliyyətli, yaradıcı olan, uşaqların sevincinə, kədərinə şərik çıxan müəllimlərdir.

Tə'lim-tərbiyə prosesində müasir tə'lim metodlarından interaktiv tə'lim metodunun köməyindən istifadə edirəm.

III[c] sinfində «Biz uşaq hüquqlarını öyrənirik» mövzusunu keçərkən qrup məşğələsində şagirdlərin qarşısında «Siz adaya düşsəniz nə edərsiniz?» problemini qoydum. Təbii fəlakət zamanı dənizdə bir neçə gəminin batdığını əks etdirən şəkilləri yazı taxtasından asdım. Hər qrupa işçi vərəqi payladım. Keçdiyimiz maddələrin

yada salınmasını və onlardan istifadə edərək sualın cavabını açıqlamağı xahiş etdim. 10 dəqiqə vaxt verdim. Qruplar məsləhətləşib, liderini tə'yin etdilər. İşçi vərəqlərini yazıb, mənə verdilər. Mən şagirdlər tərəfindən yazılmış işçi vərəqləri yazı taxtasından asdım. Sonra müzakirə etdik. «Ada» oyununda şagirdlərin fikirləri bir-birini tamamlayırdı. Qiymətləndirmə çox demokratik keçdi. Mövzuya aid şəkil çəkənlər, kağızdan gəmi modeli, qurbağa düzəldən qruplar yüksək qiymətləndirildi. Ən maraqlısı odur ki, bütün qruplar birinci yaşamaq hüququnu yazmışdılar.

Adada yaratdıqları dövlətin adını «Azərbaycan» qoydular. Hətta Azərbay-cana, vətənə aid şe'r söylədilər. Hər qrupun lideri qrupuna verdiyi adın mə'nasını (Qa-rabağ, Xəzər, Naxçıvan, Odlar diyarı, Təb-riz) açıqladı.

Yaratdığı ölkəyə prezident seçdilər. Seçkini demokratik apardılar. Seçdikləri prezidentin M.Ə.Rəsulzadə kimi, N.Nəri-manov kimi vətənpərvər olmasını, Hüseyn-qulu xan, Cavad xan kimi igid olmasını, H.Əliyev kimi siyasətçi, diplomat, xalqını sevən, mədəni olmasını istədilər. Belə prezi-dentə səs verdilər.

Bir sözlə, dərsin belə təşkili hər bir uşaq-da məs'uliyyət hissini artırır, onlar arasında qarşılıqlı münasibət yaradır. Şagirdlər bir-birini dinləyir, məsləhətləşir və müzakirə aparırlar. Onlar belə dərslərdə yorulmur, tə'lim maraqlı olur. Şagirdlər daim axtarışa cəlb olunurlar. Mən deyərdim ki, belə metod-dan istifadə şagird şəxsiyyətinin formalaş-masında böyük rol oynayır.

Mən şagirdlərin hüquq tərbiyəsini formalaşdırmaq üçün əvvəlcə onları iki istiqamətdə öyrəndim, sonra qruplaşdır-dım. Hər qrupla məqsədyönlü iş apardım. Birinci qrup uşaq hüquqlarını, qanun-larını bilir, ancaq onları pozur. İkinci qrup qanunları bilmir, həm də onları pozur. Göründüyü kimi, bu qrupların arasında fərq çoxdur. 1-ci və 2-ci qrupa daxil olan uşaqlarla eyni cür işləmək olmaz, çünki şagird qanunu bilmədən po-zursa, əvvəlcə, uşaq hüquqlarını ona öy-rətmək lazımdır. Əgər şagird hüquq qa-nunlarını bilir və pozursa, belə şagirdlərlə aparılan tərbiyə işi onların qanunlara tabe olmalarını və riayət etmələrini formalaş-dırmaq məqsədi daşımalıdır.

ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA MÜƏLLİM - ŞAGİRD MÜNASİBƏTLƏRİNİN ROLU

Reyhan Qarayeva,
Bakıdakı 246 nömrəli məktəb-liseyin müəllimi

Məktəbin qarşısında duran əsas vəzifə-lərindən biri hərətərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətlər formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bu vəzifənin mü-vəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi tə'lim-tərbiyə prosesində müəllim-şagird münasibətlərinin nə-zərə alınmasından asılıdır.

Pedaqoji prosesdə münasibətlər çoxcə-hətlidir: müəllim – məktəb direktoru; müəllim-pedaqoji kollektiv; müəllim-şagird, müəllim - valideyn; uşaq-valideyn və s. Bu münasibət-lərdən ən çox diqqət mərkəzində olan müəllim-şagird münasibətləridir. Müəllimi müqəddəs, əziz edən, sevdirən onun tərbiyə etdiyi, savad-landırdığı şagirdlərdir. Əgər müəllim şagirdə doğma övladına yanaşdığı kimi yanaşırsa, şa-girdin qəlbində yer tuta bilirsə, özünü şagirdə sevdirə məyi bacarırsa, istənilən nəticə alınar. Şagirdlərin hamısı bir gözdə görülməli, biri di-gərindən seçilməməlidir. Əgər şagirdlər arasında ayrı-seçkilik salınsa, müəllim nüfuzunu itirər.

İbtidai siniflərdə müəllim şagirdləri kiçik-yaşlı hesab edib, heç bir yersiz hərəkətə yol vermə məlidir. «Şagird gözü tərəzidir» deyib-lər. Şagirdin diqqətindən heç nə yayınmır. Əgər müəllim şagirdlər arasında ayrı-seçkilik yaradırsa, müəllim-şagird münasibətləri düz-gün qurula bilməz.

Müəllim sinfə daxil olarkən bilməlidir ki, həmin sinifdə müxtəlif ailələrdən gəlmiş, müx-təlif ailə tərbiyəsi görmüş, müxtəlif xarakterli, temperamentli, müxtəlif maraq və meyllərə malik uşaqlar əyləşiblər. Onların arasında fəal və qeyri-fəal, cəsarətli və utancaq, ola bilsin ki, qüsurlu olanlar da var. Müəllim elə bir gücə, pedaqoji ustalığa malik olmalıdır ki, onların hamısı ilə dil tapa bilsin. Həm onlara elmi öyrətsin, həm tərbiyə versin, həm də özünü onlara sevdirsin.

Müəllim-şagird münasibətlərinin tənzim-lənməsində, e'timad-inam ölçülərinin də rolu böyükdür. Şagird müəllimin imkanlarına, qa-biliyyətinə, bacarığına, müəllim isə şagirdinin qabiliyyətinə, savadına inanmalı, hər vəchlə

onun bütün bacarığının üzə çıxmasına şərait yaratmalıdır.

Şagirdlərin müəllimlərinə inanmalarının əhəmiyyəti böyükdür. Şagirdlər müəllimlərinə inanırlarsa, hər hansı çətinliklə qarşılaşanda ona müraciət edib məsləhət istəyirlər. Müəllim-şagird münasibətlərinin möhkəmlənməsində səmimilik, mehribanlıq mühüm rol oynayır. Müəllim səmimi olanda şagirdlər ona daha da doğmalaşırlar. Bə'zən elə hallar olur ki, bu doğmalıq nəticəsində uşaq evdə deyə bilmədiyi sözləri müəllimi ilə bölüşür.

Səmimi müəllim şagirdləri ilə gözəl ünsiyyətə girir, onlarla mehriban danışır, dərsi onların anlayacağı tərzdə başa salır.

Müəllim həm də ədalətli, qayğıkeş olmalıdır. O, hər bir kiçikyaşlı məktəblini öz övladı kimi sevməli, əzizləməli, ona qayğı göstərməlidir. Əgər müəllim şagirdin qəlbində özünə yer tapıbsa, onun çəkdiyi zəhmət tez-gec bəhrəsini verəcəkdir.

Hər bir müəllimin qarşısında duran başlıca vəzifə tərbiyəli, bilikli, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bunun üçün ilk növbədə müəllimin özü nəzəri biliklərə dərindən yiyələnməli, praktik cəhətdən pedaqoji-metodik qaydalara, tələblərə əməl etməli, dərs prosesində, eləcə də sinifdənxaric tədbirlər zamanı müəllim-şagird münasibətlərində «subyekt-subyekt» prinsipini gözləməlidir. Buna nail olmaq üçün müəllimlər pedaqoq-psixoloq alimlərin nəzəri irsindən bəhrələnməklə yanaşı, qabaqcıl təcrübəyə də istinad etməlidirlər.

Bu gün hamı e'tiraf edir ki, tə'lim və tərbiyə bir cəhətə-subyektdən obyektə istiqamətlənmiş proses olmayıb, hər şeydən əvvəl, qarşılıqlı prosesdir. Özünü təhsilləndirmə olmadan tə'lim, özünütərbiyələndirmə olmadan tərbiyə tam qiymətli ola bilməz.

Deməli, müəllimlərlə şagirdlər arasında münasibətlər zamanı qarşılıqlı anlaşma olmazsa, tə'lim və tərbiyə şəxsiyyətə təzyiq prosesinə çevrilər. Belə olduqda müəllim tə'lim-tərbiyədə istənilən nəticə əldə edə bilməz.

Hər bir müəllim şagirdinə gələcəyin qurucusu kimi baxmalıdır. Müəllim başa düşməlidir ki, onun qarşısında əyləşən hər bir kiçikyaşlı məktəbli gələcəyimizi quranlardan biri ola bilər. O, hər bir uşağın gələcəyin dahisi olacağına inanmaqla onu da bu və ya digər sənətin, peşənin sahibi olacağına inandırmalı, həvəsləndirməlidir. Belə olduqda şagirdin tə'limə marağı daha da artır.

Biz müstəqil dövlətimizdə azadlığın və demokratiyanın bərqərar olduğu bir vaxtda təhsilin hümanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi prinsipi əsasında fəaliyyətimizi elə qurub, davam etdirməliyik ki, tərbiyələndirdiyimiz şagirdlərdən yüksək elmi dünyagörüşə malik savadlı, qabiliyyətli, bacarıqlı şəxsiyyətlər yetişsin. Elə şəxsiyyətlər ki, oxumaqla yanaşı, vətənini, millətini, xalqını ürəkdən sevsin, lazım gələrsə, vətən yolunda canlarından keçməyə hazır olsunlar. Ona görə də «Vətən», «ana» kəlmələrinin bir-birinə nə dərəcədə bağlı olduğu dərindən izah edilməlidir.

Biz bu gün işğal olunmuş, erməni tapdağı altında qalmış torpaqlarımızdan danışırıq və ümid edirik ki, doğma torpaqlarımız xilas olunacaqdır. Dövlətin, Vətənin müdafiəçiləri də məhz ibtidai siniflərdən kiçik məktəb yaşı dövründən formalaşmağa başlayır. Ona görə də müəllim-şagird münasibətləri elə bir köklü zəmin üzərində qurulmalıdır ki, şagird həm yüksək savada malik olsun, həm yüksək əxlaq nümayiş etdirsin, həm də Vətən üçün gərəkli bir insan olsun.

Müəllim-şagird münasitbətləri o zaman istənilən nəticələri verəcək ki, müəllim yüksək savada, gözəl insani keyfiyyətlərə, müasir tə'lim metodları və texnologiyalarından tə'lim prosesində istifadə etmək bacarığına malik olmaqla yanaşı, hər bir şagirdə şəxsiyyət kimi yanaşmağı, onların qüvvələrinə inandığını büruzə verməyi bacarsın. Belə olduqda müəllim şagirdlərə özünü sevdirə və tə'limdə istədiyi nəticəni əldə edər.

Müəllim-şagird münasiətlərinin zəruriliyini sübuta yetirmək üçün hörmətli prezidentimiz Heydər Əliyevin müdrik kəlamını yada salmaq istəyirəm: «Müəllimlik sənəti, peşəsi cəmiyyətdə ən yüksək qiymətə layiq olan bir peşədir... Müəllim olmaq kimi şərəfli bir iş yoxdur. Biz hamımız həyatımızda əldə etdiyimiz nailiyyətlərə, bütün varlığımıza görə müəllimə borcluyuq... Müəllimə borclu olmayan adam yoxdur».

Deməli, müəllim həm pedaqoq, həm də psixoloq olmaqla ən yüksək insani keyfiyyətləri özündə birləşdirməlidir. Gözəl tərbiyəçi və təşkilatçı kimi müəllim şagirdlərin ləyaqətinə, şəxsiyyətinə hörmət etməli, onun həyatda fəal mövqe tutması, yetkin şəxsiyyət kimi formalaşması üçün əlindən gələni əsirgəməməlidir.

Təcrübə göstərir ki, kiçikyaşlı məktəblilərə qayğı və inamla yanaşdıqda, onlara lazımiköməyi əsirgəmədikdə, müəllim-şagird münasibətlərində yeni çalarlar meydana çıxır. Bu zaman müəllim tərbiyə etdiyi şagirdlərə özünü sevdirə bilir. Bu cəhətə diqqət yetirilməsi tə'limin səmərəliliyinin artması üçün də olduqca vacibdir. Ona görə də məktəbdə başlıca sima olan müəllim, hər şeydən əvvəl, tələbkar olmalı, özünə tənqidi yanaşmalı, şagirdləri ilə səmimi münasibət saxlamağı bacarmalıdır.

UŞAQ HÜQUQLARI HAQQINDA İLKİN TƏSƏVVÜRLƏRİN AŞILANMASI ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASININ MÜHÜM AMİLLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Xuraman Əmircanova,
Bakıdakı 115 nömrəli məktəbin müəllimi

Müstəqillik əldə etmiş azad Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyavi cəmiyyət quruculuğu yoluna qədəm qoymuşdur. Belə cəmiyyətin əsas atributlarından biri də insan hüquqlarının aliliyinin tə'minatıdır. Məhz buna görə də Konstitusiyamızın 18 maddəsi insan azadlıqları və hüquqlarına həsr olunmuşdur. Bütün mütərəqqi dövlətlərin və xalqların mədəni dəyərini insan hüquqları təşkil edir. Ona görə də demokratiya təcrübəsi kifayət qədər olmayan müstəqil Azərbaycanda vətəndaşların hüquqi biliklərə yiyələnmələrinə lap kiçik yaşlardan başlamaq lazımdır. Məktəblərdə uşaq hüquqlarının təbliği, öyrədilməsi günün aktual problemi kimi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Bu məqsədlə "İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamə", "Uşaq hüquqları Konvensiyası", "Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu" və başqa sənədlərdən istifadə edərək onların hüquq tərbiyəsinə zəmin yaratmaq lazımdır.

Unutmayaq ki, qurmaq istədiyimiz hüquqi dövlətimizin gələcəyi məhz bu gün parta arxasında əyləşmiş şagirdlərdən, onların tə'limi, tərbiyəsi və hüquqi biliklərə yiyələnmələrindən asılı olacaqdır.

Şagirdlər mə'nəviyyatı və sosial vəziyyəti müxtəlif olan ailələrdən gəldiklərindən fərdin mədəni dəyəri olan insan hüquqlarının öyrədilməsi məktəb və müəllim qarşısında aktual problem qoyur. Bu problemin öhdəsindən gələk müəllimdən xüsusi pedaqoji ustalıq tələb edir.

Azərbaycanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olduğu gündən bəri uşaq hüquqlarına aid mövzulara dərsliklərdə geniş yer verilməyə başlanılmış və ayrıca fakültativ məşğələlərdə belə hüquqi mövzuların tədrisinə başlanmışdır. Bu zəruriyyət BMT tərəfindən 1995-2004-cü illərin insan hüquqlarının tədrisi onilliyi e'lan olunasından irəli gəlmişdir. Buna görə də bu gün gənc nəsli inkişaf etməkdə olan demokratik cəmiyyətə hazırlamaq, gələcəyimiz üçün layiqli bir vətəndaş kimi yetişdirmək hər bir müəllimin mə'nəvi borcu sayılmalıdır.

İbtidai siniflərdə təşkil olunan uşaq hüquqları məşğələləri ümumi vətəndaşlıq tərbiyəsinin bir hissəsidir ki, bu məşğələlərin nə öyrətiyini və həyatla nə əlaqəsi olduğunu, bilik, bacarıq və dəyər (münasibət) üçbucağının köməyi ilə aydınlaşdırmaq mümkündür.

Bunun üçün, hər şeydən əvvəl, şagird hansı hüquqa malik olduğnu bilməlidir. Hər bir şagird bilməlidir ki, ölkəmizdə onun azad və yaxşı yaşaması üçün təbiət və cəmiyyət tərəfindən müəyyən hüquqlar verilir: yaşamaq hüququ, ailə hüququ, tibbi yardım hüququ, öz fikrini azad demək hüququ, təhsil hüququ, qidalanmaq hüququ və s. Şagirdlər onlara verilən bu hüquqların hər biri haqqında geniş mə'lumat alırlar. Belə hüquqi mövzuların tədrisi zamanı tə'limin interaktiv metodlarından geniş istifadə olunur ki, bu da şagirdlərin dünyagörüşünü zənginləşdirir, onlarda bir sıra mə'nəvi dəyərlər formalaşdırır.

Məşğələ zamanı şagirdlər öz hüquqları haqqında və onun ödənilməsinə aid ətraflı biliklər əldə edirlər: məsələn, "Ailə hüququ" mövzusu həm II sinfin dərsliyində verilir, həm də fakultativ məşğələlərdə möhkəmləndirilir. Mən bu mövzunun tədrisini bir gündə iki saat dalbadal keçərək nəticə əldə etdim. Belə ki, əlavə nəyə nail olacağımı planlaşdırdım:

a) şagirdlərə həyatda ailənin rolunu göstərməyi;

b) ailədə uşağın hüquqları barədə mə'lumat verməyi;

c) ailədə uşağın vəzifələrinin nədən ibarət olduğunu göstərməyi.

Mə'lumdur ki, insan həyatda heç vaxt tək yaşaya bilməz. Ailə hər bir insana təhlükəsiz, rahat və münasib yaşayış üçün şərait yaradır. Ailəsi olmayan uşaqlara isə dövlət xüsusi qaygı göstərir və onların hərtərəfli inkişafına şərait yaradır.

"Mən nə üçün ailəmizi çox sevirəm?" adlanan məşğələ dairəvi stol arxasında, dialoq şəklində aparılır. Şagirdlər növbə ilə öz fikirlərini söyləyirlər. Nail deyir:

- Onlar mənim qayğımı çəkirlər.

Tərlanə deyir:

- Anam məni dünyaya gətirib, atam da bütün istədiklərimi yerinə yetirir.

Emil deyir:

- Ailəmizdə mən rahat oluram.

Sonra "Mənim ailəm" adlı məşğələyə keçirəm. Hər bir şagird öz ailəsinin tərkibi və qohumları haqqında mə'lumat verir. Bu məşğələdə məqsəd onların ailə qayğılarını

necə anlamalarını aşkara çıxarmaqdır. Mə'lumatdan sonra hərə öz ailəsinin şəklini çəkir. Çəkilmiş şəkillər üzrə müzakirələr aparılır.

Müəllim soruşur:

- Ailəniz kimlərdən ibarətdir? Dərsdən evə qayıdanda sizi kim qarşılayır? Sizin hüquqlarınız evdə tə'min olunurmu? Dərsləri hazırlamaq üçün ayrıca guşə varmı? Dövlət yetim uşaqlara necə qayğı göstərir? Ailənizə necə kömək edirsiniz? Evdə vəzifəniz varmı?

Bu suallar ətrafında hərə öz fikrini yazılı şəkildə bildirir.

Vüsalə yazır:

- Bizim ailəmiz 5 nəfərdən ibarətdir. Atam, anam, bacım, qardaşım və mən. Dərsdən evə gələndə məni anam qarşılayır. Valideynlərim mənə qayğı ilə yanaşırlar. Onlar mənim üçün ayrıca guşə hazırlayıblar. Mən ev tapşırıqlarını orada yerinə yetirirəm.

Bə'zi uşaqlar kimsəsiz olurlar. Yaxşı adamlar onları götürüb saxlayırlar. Dövlət onlara qayğı göstərir. Mən istəyirəm ki, uşağı olmayan ailələr belə uşaqları özlərinə götürsünlər. Mən ev işlərində anama kömək edirəm, kiçik bacı və qardaşıma qayğı göstərirəm. Evdə vəzifəm var: evi səliqəyə salmaq, öz guşəmi təmiz saxlamaq, yemək zamanı süfrəyə gücüm çatan əşyaları qoymaq, sonra süfrəni yığışdırmaq.

İlahə bütün suallara Vüsalənin fikrinə uyğun cavab vermişdi, lakin onların evində olan darısqallıq barədə öz fikrini belə göstərmişdi: "Ailəmiz böyükdür: Nənəm, babam, əmim, atam, anam, bacım, qardaşım və mən. Evimiz üçotaqlıdır. Əvvəl dərslərimi harada yer oldu, orada hazırlayırdım. Hüquqlarımı biləndən sonra evdə fikrimi dedim, sağ olsun, atam çox qayğıkeşdir. O, mənə yatağımın yanında gözəl bir guşə düzəltdi. İndi dərslərimi rahat öyrənə bilirəm".

Bu məşğələdən sonra istirahət məqsədilə "Barama qurdu" oyununu keçirirəm. Şagirdlər bir-birinin ardınca düzülüb, əllərini qarşısındakı yoldaşının çiyninə qoyaraq hərəkət edirlər. Əvvəl hərəkətlər nizamsız olur, sonra get-gedə nizama düşür və harmonik şəkilli hərəkət barama qurdunun yerişinə bənzəyir.

Belə hərəkətlər ailə səmimiyyətinə oxşayır. Ailədə hər kəs öz vəzifəsinin öhdəsindən gələrsə, öz işinə cavabdeh olarsa, gördüyü işi könülli, məs'uliyyətlə görərsə, ailə möhkəm və uğurlu olar.

Məşğələ hər bir şagirdin evdəki vəzifələrindən ibarət bir siyahı tutmaları ilə başa çatır. Dərsin axırında bu siyahılar müzakirə olunur.

Hüquqi məşğələlər "Mən kiməm?" mövzusu ilə başlamalıdır. Bu məşğələdə məqsəd şagirdin öz şəxsiyyətini, mənliyini, şəxsi ləyaqət hissini dərk etməsinə; uşaqların qayğıya, hörmətə, sevgiyə layiq olmalarını və onlarda da başqalarına belə hisslərin formalaşdırılmasına nail olmaqdır.

Qoyduğumuz "Mən kiməm?" sualına şagirdlər müxtəlif səpkili cavablar verirlər.

Emin deyir:

- Mən gələcəyin əsgəriyəm:

Mürsəl deyir:

- Mən vətənimi düşməndən qoruyan qəhrəman olacağam.

Sadiq deyir:

- Mən ikinci sinif şagirdiyəm.

Qüdrət:

- Anam deyir, sən mənim oğul balamsan.

Məşğələdə hər bir şagird adının kim tərəfindən qoyulduğunu, mə'nasının nə olduğunu bildirir. Sonra hərə öz ünvanını deyir. Axırda hər bir şagird ona həyatda vacib və yaxın olan şeylərin adlarını qeyd edir, şəklini öz şəklinə yaxın yerdə qoyur. Bu şəkillər vasitəsilə onu çəkənə nəyin daha çox lazım olduğunu və həyatda ona əziz adamın kim olduğunu müəyyən edirəm.

İnsan hüquqlarının tədrisi məşğələlərində interaktiv tə'lim metodlarından geniş istifadə etmək imkanı var. İnsan hüququ dərslərinə müəllim əvvəlcədən hazırlaşmalıdır (vərəq, şəkil, yapışqan, rəngli karandaş və s.). Sinfə girərkən müəllim məqsədi aydın təsəvvür etməli və həmin istiqamətdə fəaliyyətə başlamalıdır. İbtidai sinif şagirdləri monoton tapşırıqlardan tez yorulurlar. Ona görə də tapşırıqlar tez-tez dəyişdirilməli proqram tələblərindən kənara çıxmadan rəngarənglik yaradılmalıdır.

Dərsə giriş mərhələsində sinfi canlandırır, mövzunun şüurlu mənimsənilməsi üçün şərait yaradıram (5-7 dəq.).

İkinci, əsas hissədə interaktiv metodlarından istifadə etməklə tədris materialını mənimsədir və onlara praktik vərdişlər aşılayıram (30-35 dəq.).

Üçüncü mərhələdə isə dərsi yekunlaşdırmaq məqsədilə didaktik oyunlar keçi-

aparılan musahibə...

rirəm. Didaktik oyun xarakterli məşğələlər materialın şagirdlər tərəfindən daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək göstərir. Bu zaman şagirdlərdə yeni mə'nəvi dəyərlərin formalaşması onların davranışlarına müsbət təsir göstərir.

Mə'nəvi məsələlərin müzakirəsi zamanı "Oğurlamaq olmaz" mövzusunu belə açıqlayıram:

- "Niyə oğurlamaq olmaz?"
- Adamı tuta bilərlər.
- Adamı cəzalandırırlar.
- Hamı bizə nifrət edər.

Müəllim:

- Bu cəza ancaq sizəmi aid olur? Başqa insanlara bunun tə'siri yoxmu?

-Valideynlərimiz bizdən inciyib əsəbiləşərlər.

- Onlar elə bilərlər ki, pis valideynlərdir.

- Onlar oğurluğa görə cəzalanarlar.

- Başqaları elə bilərlər ki, oğurluğu bizə valideynlərimiz oyrədiblər.

- Fikirləşərlər ki, valideynlərimiz də oğrudur.

Müəllim:

- Başqa daha kimlər zərər çəkər? Əşyası itən adam hansı hissələri keçirər?

- Mənim pulumu oğurlayanda ağlamışdım.

- Adamın bir şeyi oğurlananda o, özünü pis hiss edir.

Müəllim:

- Siz oğurluq qadağan olunmayan ölkə haqqında fikirləşmisinizmi? Adamlara bu necə tə'sir edir?

- Belə ölkədə yaşamaq qorxuludur. Adamlar çoxlu cinayət edərlər.

İbtidai sinif şagirdləri ilə aparılan belə diskussiyalardan aydın olur ki, şagirdlər onu daha aydın başa düşürlər və onların təsəvvürləri "mən" dən "cəmiyyətə" doğru inkişaf edir.

İbtidai sinif şagirdlərinin təhsili hüquqi demokratik cəmiyyət quruculuğu şəraitində fərdin əsas hüquqlarından biri sayılır. "Təhsil hüququ" mövzusunu tədris edərkən şagirdlərin təhsil hüququna malik olduqları haqqında təsəvvür yaratmağa; onlara intellektual inkişafın vacibliyini göstərməyə; məktəbdəki vəzifələrinin nədən ibarət olduğunu şagirdlərin özlərindən eşitməyə çalışıram.

Başa salıram ki, təhsil almaq, oxumaq ən vacib sayılan uşaq hüquqlarından biridir, çünki oxumaq insanın intellektual tələbatıdır, o, həmişə nə isə öyrənməyə çalışır. Bilikli, bacarıqlı insan cəmiyyətdə özünü inamlı aparır.

Dərsi aşağıdakı suallarla başlayıram:

- Siz məktəbə nə üçün gəlirsiniz? Nə üçün bütün uşaqlar oxumalıdırlar? Oxumaq yalnız peşə seçmək üçünmü lazımdır? Məktəbdən başqa daha harada savad almaq olar?

"Zəruri əşyalar" oyunu ilə məşğələni canlandırıram. Deyirəm: "Gəlin, ətrafımıza nəzər salaq. Oxumaq üçün bizə nələr vacibdir?"

Şagirdlər növbə ilə əşyalarını sayırlar, axırıncı əşyanı deyən qalib olur.

"Bizim məktəbdəki vəzifələrimiz" məşdələsi ilə dərsi davam etdirirəm. Mə'lumat verirəm ki, şagirdlərin təhsil hüquqları dövlət tərəfindən tə'min olunur: məktəblər tikilir, dərsliklər buraxılır, müəllimlərə əmək haqqı verilir və s. Bəs şagirdlərin vəzifələri nədən ibarətdir? - deyə müraciət edirəm və sinfi qruplara bölürəm. Şagirdlərdən məktəblərdəki vəzifələrini yazmağı xahiş edirəm. 10-15 dəqiqədən sonra yazılanlar müzakirə olunur. İzahatdan sonra böyük bir plakatda şagirdlərin məktəbdəki vəzifələrinin siyahısı tutulur:

Bizim vəzifələrimiz: dərsə gecikməmək; səliqəli geyinmək; sinfi təmiz saxlamaq; ev tapşırıqlarını yerinə yetirmək; partaları korlamamaq; özünü yaxşı aparmaq; başqa uşaqları incitməmək; müəllimin tapşırığına əməl etmək və s.

Sonda məşğələni dairəvi stol arxasında söhbət aparmaqla möhkəmləndirirəm. Bu zaman şagirdlər: "Mənim ən çox sevdiyim kitab" "Əgər müəllim olsaydım, nə edərdim?" sualı üzrə dialoqa başlayırlar.

* * *

TƏ'LİM FƏALİYYƏTİNDƏ MÜQAYİSƏ PRİYOMUNDAN İSTİFADƏNİN BƏ'Zİ MƏSƏLƏLƏRİ

Zülayə Aslanova,
psixologiya elmləri namidəzi, dosent
Cəfər İbrahimov,
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Kiçikyaşlı məktəbli təfəkkürünün inkişafında müqayisənin bir fikri əməliyyat kimi böyük əhəmiyyəti vardır. Mə'lum olduğu kimi, müqayisənin məqsədi cisim və hadisələr arasında olan oxşar və fərqli cəhətləri fikrən müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Əlamətlərdə oxşarlıq və fərqlərin olması qanunauyğun haldır. Bu duyğuların aşağı və mütləq hədlərində, həmçinin qavrama prosesində nəzərə çarpır, lakin fikri müqayisə nisbətən mürəkkəb proses olub, kiçikyaşlı məktəblilərdə tədricən inkişaf edir. Belə fikri əməliyyatlar çox vaxt konkret cisimlərlə, cisimlər arasında əlaqələrlə bağlı olur. Həmin fikri əməliyyatlarda digər təfəkkür prosesləri təhlil və tərkib, ümumiləşdirmə, konkretləşdirmə, təsnifat da iştirak edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, şagirdlərin müqayisə etmək bacarığının xüsusiyyətləri yalnız cisimlərin oxşarlıq dərəcəsindən, onların xarakterindən, tanışlığın səviyyəsindən deyil, həm də müəllimin kiçikyaşlı məktəblilərlə apardığı metodik işin xarakterindən asılıdır. bu iş hər şeydən əvvəl, tə'limin xarakterinə uyğun olaraq, asandan çətinə; sadədən-mürəkkəbə; mə'lumdan məchula, konkretdən mücərrədə əsasında qurulur. Artıq kiçikyaşlı məktəbli yaşının sonunda (III-IV siniflər) sadə müqayisəli anlayışlar, tədricən mürəkkəb anlayışlarla əvəz olunmağa başlayır.

Müəllimlə şagirdlərin birgə tə'lim fəaliyyəti əsasında müqayisə olunacaq obyektlər seçilib, oxşar və fərqli əlamətlərin ardıcıllığı müəyyən edilir. Sonra isə müqayisədən çıxarılan nəticə təhlil olunur. Müqayisə obyektlərini şagirdlərin özləri də müstəqil surətdə müəyyən edərək, həyata keçirə bilərlər. Bu zaman onlar özləri müqayisə edilənləri seçir, iki qoşa obyekti göstərir, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edirlər. Şagird dünya okeanları haqqında tam bilik əldə etdikdən sonra onları müqayisə edərək oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirir. "Quşlar" haqqında şagirdlər müvafiq bilik əldə etdikdən sonra onları "ev quşları", "köçəri quşlar", "yırtıcı quşlar" və s. qruplara ayırır, oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə edirlər.

Müəllim şagirdlərdə müqayisə bacarığını formalaşdırmaq üçün müqayisənin müvafiq qaydasını izah edir, konkret misallar göstərir. Müqayisə bacarığı formalaşan zaman şagirdlərdə olan səthi biliklər, dərin biliyə doğru inkişaf edir. Ən əsası, şagirdlərin fəallığı və müstəqillik səviyyəsi artır. Fəallıq və müstəqillik öz növbəsində şagirdlərdən iradi sə'y və əqli əməliyyat tələb edir. Müqayisənin böyük idrak əhəmiyyətini nəzərə alaraq K.D.Uşinski göstərirdi ki, əgər siz təbiət hadisələrindən hər hansı birinin adının başa düşülməsini istəyirsinizsə, onu ən oxşar cisimlərdən fərqləndirin və onunla ən uzaq olan cisimlər arasında oxşarlıq tapın, yalnız bu zaman siz cismin bütün əlamətlərini aydınlaşdıra bilərsiniz.

Əlamətlərin müqayisə edilməsi kiçikyaşlı məktəblilərdə əyani (qavranılan) və əyani olmayan (qavranılmayan) xassələrə görə müəyyən edilə bilər. Fikri əməliyyat zamanı şagirdlərin daha çox əyani əlamətləri müqayisə etmələrini necə izah etmək olar?

Obyektlərin qavranılmasından, yaxud təsəvvür edilməsindən asılı olaraq, kiçikyaşlı məktəblilərdə müqayisə müxtəlif cür cərəyan edə bilər. Burada müşahidə edilən obyektlər müqayisə edilərkən şagirdlər ən çox qavranılan əlamətlərə diqqət yetirirlər və ilk növbədə başa düşdükləri oxşar və fərqli əlamətləri ayırd edirlər. Təsəvvür səviyyəsində isə müqayisə kiçikyaşlı məktəblilərdə bir qədər fərqli cərəyan edir. Fikri müqayisədə müşahidəsi mümkün olan oxşar və fərqli cəhətlərlə yanaşı, şagirdlər müşahidə olunmayan daxili əlamətlərə də diqqət yetirirlər.

Müqayisənin məzmunlu və əhatəli olması müqayisə edilən məfhumların mürəkkəblik dərəcəsindən də asılıdır. Əgər konkret məfhumlar (məsələn, iynəyarpaqlı və enliyarpaqlı ağaclar) müqayisə edilirsə, şagirdlər ilk növbədə onların əyani və funksional əlamətlərini göstərirlər. Mücərrəd məfhumları (məsələn, ***xoşbəxtlik*** məfhumunu) müqayisə edərkən müvafiq əlamətləri aşkara çıxarmaqda çətinlik çəkirlər. Onlar mücərrəd məfhumları ayrılıqda izah etməyə meyl göstərirlər.

Hər bir müəllim çalışır ki, keçilən materialı şagirdlərə şüurlu surətdə mənimsətsin. Bu prosesin başlıca şərti isə öyrənilən materialı şagirdlərin anlamalarıdır. N.Kazımovun fikrincə, müqayisə materialın şagirdlər tərəfindən aydın surətdə başa düşülməsinə kömək edir. K.D.Uşinski isə göstərirdi ki, insanın şüurunda hər hansı bir cisim tərəfindən müqayisəedici və fərqləndirici fəaliyyət nə qədər güclü oyadılırsa, bizdə həmin cismin anlaşılması səviyyəsi bir o qədər yüksək olur.

Müqayisə bir tərəfdən təfəkkür prosesi kimi, həm şagirdlərin tə'lim prosesində şüurluluğunun atmasına, həm də əyanilik prinsipinin həyata keçirilməsinə kömək göstərir. Təcrübə göstərir ki, şagirdlərdə təfəkkürün inkişaf səviyyəsi ilə onların təsəvvür və məfhumlarının formalaşması səviyyəsi qarşılıqlı surətdə əlaqədardır. Belə ki, düzgün əqli nəticə çıxarmağı bacaran şagird eyni anlayışları asan qavraya bilir, şüurlu qavranılmış anlayışlar isə öz növbəsində uşağın fikri qabiliyyətinin daha da təkmilləşməsinə səbəb olur.

Kiçikyaşlı məktəblilərdə dərsin başa düşülməsi, yadda saxlanması və yada salınması müəyyən dərəcədə yaddasaxlama zamanı tətbiq edilmiş müqayisənin xarakterindən asılıdır. Müqayisə yalnız oxşarlıqla məhdudlaşdırıldıqda maksimum fayda vermir. Oxşarlıqla fərqin başa düşülməsi yadda saxlamanın müvəffəqiyyətli olmasını tə'min edən şərtlərdən biridir.

Beləliklə, tə'lim prosesində müqayisə böyük əhəmiyyətə malik olub, nəinki şagirdlərin tə'lim prosesində şüurluluğun atmasına, həm də əyanilik prinsipinin həyata keçirilməsinə kömək edir. Y.A.Komenski haqlı olaraq deyirdi: «Kim yaxşı fərqləndirirsə, yaxşı da öyrədir».

Deməli, tə'lim zamanı təbiət və cəmiyyət hadisələrinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsinin, onların qanunauyğunluqlarının şüurlu başa düşülməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Müqayisə şagirdlərin qavrayışını, hafizəsini, təfəkkürünü, diqqətini inkişaf etdirir, müşahdəçilik və məntiqi fikir yürütmək kimi qabiliyyətlərin formalaşmasına xidmət edir.

PSİXİ İNKİŞAFIN LƏNGİMƏSİNƏ DAİR

Elmira Kərimova,
TPİ-nin əməkdaşı, həkim nevroloq

Həm normal, həm də anomal uşağın psixi inkişafı eyni qanunlara əsaslanır. İnkişafın anomal olması o deməkdir ki, bu qanunauyğunluq nə vaxtsa pozulub və nəticədə eşitmə, görmə, nitq, hərəkət, emosional, intellektual və s. qüsurlar əmələ gəlib. Ayrı-ayrı kateqoriyalı anomal uşaqların qüsurlarının korreksiya üsulları, tərbiyə və tə'limin şəraiti də ayrı olmalıdır. Lokal defektli və əqli cəhətdən zəif uşaqlar üçün xüsusi məktəbəqədər müəssisələr, məktəblər olduğu halda, psixi inkişafda geri qalan uşaqlar üçün belə müəssisələr nəzərdə tutulmayıb.

İndinin özündə ağır sosial-iqtisadi şəraitlə və təhsil islahatı ilə bağlı olaraq uşaqlarda psixi inkişafın ləngiməsinin erkən aşkar olunması və differensial diaqnostikanın aparılması çox vacibdir.

Psixi inkişafın ləngiməsi çox mürəkkəb problemdir, onu əmələ gətirən səbəblər, simptomlar müxtəlifdir və məhz ona görə, o, kompleks öyrənilməlidir. Psixi inkişafı ləngiyən uşaqlar öz normal həmyaşıdlarından baş beyninin bə'zi strukturlarının ləng yetişməsi, işgüzarlığın aşağı və diqqətin qeyri-sabit olması, təhlil-tərkib və ümumiləşdirmə proseslərinin pozulması və digər cəhətlərə görə fərqlənirlər. Çox vaxt belə uşaqlarda nitq nöqsanları, lüğət ehtiyatlarının kasıblığı, emosional-iradə sferasının pozulması aşkar olunur, lakin vaxtında diaqnoz tə'yin edilərsə, ixtisaslaşdırılmış korreksiya aparılarsa, belə nöqsanlar aradan qaldırıla bilər.

Əqli zəifliyin və psixi inkişafın ləngiməsinin differensial diaqnostikasının bə'zi məsələlərinin araşdırılmasına baxmayaraq, bu ləngimə əgər məktəbəqədər dövrdə müəyyən edilmirsə, onda kütləvi məktəblərdə oxuyurlar, belə uşaqlar tədris proqramlarının tələblərini ödəyə bilmir, formal olaraq sinifdən-sinfə keçirilirlər. Belə uşaqların pis oxumalarının bir səbəbi görmə funksiyasının inkişafdan geri qalmasıdır. Vaxt baxımından görmənin inkişafı ümumi psixi inkişafla üst-üstə düşür. Ona görə də ümumi psixi inkişafın göstəriciləri görmə funksiyasının nə qədər inkişaf etdiyindən və əksinə,

görmə inkişafının göstəriciləri ümumi psixi inkişafdan xəbər verir. Çox vaxt I sinfə gedən uşaqlarda görmə analizi və sintezi 4 və ya 5 yaşlı uşağa xas olan vəziyyətdə olur, yə'ni 2 və ya 3 illik geridəqalma müşahidə olunur. Kəmiyyətdən fərqli olaraq, keyfiyyətcə bu, mühüm amildir, çünki iki-üç illik görmə inkişafının geridə qalması 12 yaşlı uşağa nisbətən 7 yaşlı uşaqda daha ağır nəticəyə gətirir. Bu cür geriliklə məktəbə gələn uşaqlar proqram üzrə ayrılmış vaxtda yazıb-oxumağı öyrənə bilmirlər, hərflərin və rəqəmlərin mahiyyətini simvol kimi başa düşsələr də, onları yazıda düzgün işlədə bilmirlər, yazılışına görə oxşar hərfləri səhv salırlar. Bundan başqa, görmə analizi və sintezi zəif olan uşaqlar çox asta oxuyur, tez yorulurlar.

Məktəbə gələn bu cür uşağın həm də hərəkət sahəsi yaşına uyğun inkişaf etməlidir. Bə'zi müəlliflər yazırlar ki, dərslərində geri qalan uşaqların 23-25 faizini məhz hərəkət inkişafından geri qalan uşaqlar təşkil edir. Əsasən xırda motorikanın pozulması nəticəsində uşaqların hərəkətləri ya düzgün, amma asta, ya da cəld, amma qeyri-dəqiq olur. Bu, ilk növbədə uşağın xəttinə tə'sir göstərir: uşaq birinci gündən balaca dairə və s. xırda şəkilləri çəkə bilmir, sonradan isə hərfləri və sətirləri düzgün yazmır; imla və yoxlama işlərində çoxlu səhvə yol verir; onları ayrılan vaxtda yazıb çatdıra bilmir.

Psixi inkişafı ləngiyən uşaqların nitqinin də öz xüsusiyyətləri var. Onlarda lüğət ehtiyatı o qədər də zəngin olmur, qrammatik cəhətdən nitqləri daha bəsit olur. Belə nitq uşağı məişətdə tə'min edirsə də, məktəbdə problemlərlə qarşılaşmasına səbəb olur. Oxunu və yazmanı mənimsəmək üçün hələ məktəbəqədər dövrdə uşaqda sadə praktik dil ümumiləşdirmələri yaratmaq lazımdır. Belə uşaqların diqqəti çox dağınıq və qeyri-sabit olur, kənar qıcıqlandırıcılar onların qavramalarına mənfi tə'sir göstərir, yə'ni onlar fikirlərini cəmləşdirə bilmir, verilən informasiyanı bütövlükdə mənimsəmir, əşyaların və təzahürlərin təkcə gözə çarpan cəhətlərini nəzərə alırlar.

Qeyri-iradi yaddaşın zəif olmasının bir neçə səbəbi var, ən əsası isə təfəkkür proseslərinin fəallığının aşağı olmasıdır. Bu, təqlidetmə zamanı özünü göstərir: uşaq müəyyən mə'lumatı verəndə, bə'zi şeyləri deyir, qalan mə'lumatı yada salmağa heç bir cəhd göstərmir.

İradi yaddaş qeyri-dəqiq, həcmcə az olur; mətnin nöqtəbənöqtə təqlid edilməsi bu uşaqlar üçün çətin bir məsələyə çevrilir.

Psixi inkişafın ləngiməsi olan uşaqlara əsəbi proseslərin dinamikasının pozulması xasdır. Bu, əsasən əsəb sisteminin həddindən artıq yüklənməsi ilə izah olunur. Bu, nəticədə oxumağa həvəsin və motivasiyanın itməsinə, dərs buraxmaya və xarakterin patoloji dəyişməsinə, yə'ni yoldaşlara və müəllimlərə qarşı aqressivliyə, yalançılığa, cəmiyyətdə qəbul olunmayan hərəkətlərə gətirib çıxarır. Kliniki baxımdan belə uşaqlarda nevrozlar şəxsiyyətin psixopatizasiyası, neqativizm, emosional labillik və s. kimi təfəkkür prosesinə və bütövlükdə məktəb fəaliyyətinə mənfi tə'sir göstərən simptomlar müşahidə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, çox vaxt müəllimlər belə uşaqların çətinliklərinə qeyri-adekvat yanaşırlar, halbuki müəllimin uşağa olan diqqəti həm patogen, həm də korreksiyaedici ola bilər. Belə bir vəziyyəti araşdıraq.

Psixi inkişafı ləngiyən uşaq kütləvi məktəbin I sinfinə gəlir və ilk gündən öz vəziyyətinin ucbatından travmatik stressə düşür, pis oxuyur. Uşaq isə bu vəziyyətdən çıxmaq üçün xoşagəlməz yollara əl atır: sinifdə özünü pis aparır, dərs zamanı gəzir, o biri uşaqlara və müəllimə mane olur, öz istədiyinə çatır. Artıq müəllimin neqativ diqqəti təkcə bu uşağa yönəlir, yə'ni bu yolla uşaq diqqətsizliyi kompensasiya edir. Bu halda psixoloji korreksiya iki şərtdən ibarətdir:1. Belə uşaqlar üçün xüsusi, onların real bacarıqlarının və qabiliyyətlərini nəzərə alan proqramlar tərtib olunmalıdır.

2. Müəllimə məsləhət görülməlidir ki, uşağın pis hərəkətlərinə fikir verməsin və lap azacıq nailiyyətlərinə görə onu tə'rifləsin.

Nəticədə uşaq xroniki müvəffəqiyyətsizlik situasiyasından çıxır.

Qeyri-adekvat reaksiya valideynlər tərəfindən də ola bilər və çox paradoksal odur ki, valideynlərin intellektual səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədər də onlar uşaqların pis oxumalarına dözümsüz olurlar, onun vəziyyətini nəzərə almayaraq, tələblərini daha da artırırlar. Bunun nəticəsində uşaq şəxsiyyətinin strukturu pozulur, çətinliklər daha da artır və dərinləşir. Belə valideynlərə də həmin psixoloji korreksiya yollarını təklif etmək olar.

Çox vaxt uşaq həkimə korreksiya üçün əlverişli vaxt və imkanlar itiriləndə gətirilir. Bu olmasın deyə, birinci növbədə valideynləri maarifləndirmək lazımdır. Psixoloji çətinkilər, emosional sıxıntılar, davranış pozulmaları uşaqlarda psixi inkişafın ayrılmaz hissəsi olur. Bə'zi uşaqlarda belə hallar kobud şəkildə üzə çıxırsa, valideynlər narahat olmalı, uşağı tə'cili həkimə gətirməlidirlər. İkincisi, psixi inkişafın ləngiməsi psixi inkişafın digər pozulmalarından ayrılmalıdır. Psixi inkişafın ləngiməsi erkən məktəbəqədər dövrdə differensial yanaşmanı və öyrənməni tələb edir. Əqli zəif uşaqlar üçün xüsusiləşdirilmiş bağçanın bazasında ayrı

edir. Bu eşitmə qalıqlarının aşkar edilmsəi böyük əhəmiyyətə malikdir. O, aydın danışan uşaqlara məxsus məktəblərdə oxumaq üçün şagirdləri seçməyə imkan verir.

Lal-karlığın diaqnostikası yalnız çox körpə uşaqlarda çətindir. Lal-kar uşağın eşitmə analizatorunun müayinəsi xeyli mürəkkəb olub, bacarıq və hövsələ, uşaqlara müvafiq surətdə yanaşma tələb edir. Uşağın hər bir inkişaf dövründə eşitmə və müvazinət analizatorunun müayinəsi xüsusi xarakterə malikdir.

Ümumiyyətlə, kiçikyaşlı uşaqlarda eşitməni müəyyən etmək istədikdə zınqırovun, kamertonun, metal cismə çəkic zərbəsinin, audiometrin səslənməsindən istifadə olunur.

Mə'lumdur ki, eşidən uşaq öz hərəkətlərini dayandırmaqla özünün «eşitmə diqqətini» büruzə verir. Diqqətli ana-atadan bu barədə mə'lumat almaq olar. Böyük uşaqlarda lal-karlığın diaqnostikası xarakterik hecalarla danışıq, tipik mimika və eşitmənin müayinəsindən, adətən, qışqırıqla, ayrı-ayrı saitlərin, hecaların, sözlərin tələffüzündən alınan nəticələr, komertonlar və audiometrlə müayinə zamanı asan olur. Lal-kar uşaqlar yeriyərkən, adətən, ayaqlarını yerə sürtürlər.

Ölkəmizdə lal-kar uşaqların təhsilinə və tərbiyəsinə böyük diqqət yetirilir. Onlar üçün xüsusi uşaq bağçaları, əlahiddə məktəblər açılmış, surdoloq həkimlərin və müəllimlərin köməyi ilə tə'min olunmuşlar. Hazırkı surdopedaqogika öz nəzəri və praktik işlərilə, mimika və daktilologiya kimi yardımçı tə'lim üsullarından istifadə edərək lal-kar uşaqlarda danışığı və eşitməni inkişaf etdirmək işində böyük müvəffəqiyyətlər qazanmışdır.

Lal-kar uşaqlarla ünsiyyət vasitəsi də diqqət mərkəzinə qoyulmalı xüsusi problemdir. Uşaqlar dil vasitəsilə bir-biri ilə ünsiyyətdə olur, fikir mübadiləsi aparır, bir sözlə, ümumi dil tapırlar. Karlıq və karlığın nəticəsi olan lal-karlığın gələcəkdə patoloji tə'sirini göstərsə də, insanların cəmiyyətdən, ətraf mühitdən uzaqlaşmaları demək deyil. Belə xəstə adamlarda eşitmə və danışıq qabiliyyəti olmadığından və ya ilk dəfə az olduğundan görmə, hissetmə, duyma və s. qabiliyyətləri danışan və eşidən adamlara nisbətən daha güclüdür.

Lal-karlar bir-biri ilə daim ünsiyyətdə olmaq tələbini hiss edirlər, lakin eşitmə analizatorunun pozulmasına görə spesifik şərti əlaqəyə girmək zəmini yaranır. Bunun nəticəsində jestlər və mimikalar əmələ gəlir. Jest və mimika sisteminə əsasən lal-karlar xüsusi tə'lim almasa belə, təbii yolla ünsiyyət nəticəsində müəyyən dərəcədə inkişaf edirlər. Danışıq dilini başa düşməyən lal-karlar üçün mimiki nitq yeganə ünsiyyət vasitəsidir. Bu vasitə ilə onlar fikir mübadiləsi edir və bir-birilərini başa düşürlər. Mimika belə karlar üçün dilin iki funksiyasını (ünsiyyətdə olmaq, fikrin inkişafı) ifa edir.

Beləliklə, jest və mimika nitqi, danışıq nitqindən istifadə etməyi bacarmayan karlar üçün spesifik (şərti) dildir.

Mimikanın mövcud olması şərti müsbət cəhətləri ilə fərqlənir ki, bu da 4 cəhətdə özünü büruzə verir:

1) xüsusi tə'lim olmadan mimikanın mənimsənilməsi;

2) mimikanın obrazlılığı (bu, onun tez yadda qalmasına kömək edir);

3) mimikanın əsas komponentinin asan mənimsənilməsi;

4) jestin sür'əti nəticəsində karın görmə qabiliyyətinin yorulmaması.

Hər bir lal-kar adam öz danışıq dilindən düzgün istifadə etməyi bacarırsa, deməк o, ətraf mühitlə əlaqə saxlaya biləcək və mühiti əhatə edən insanlarla birbaşa ünsiyyətdə olacaqdır. Danışıq dili karlar qarşısında elə bir imkan yaradır ki, o, ətraf mühiti hər zaman anlaya bilir.

Lal-kar adam danışıq dilini yazılı və şifahi formada öyrənərkən onun özünəməxsus orması hesab edilən daktilologiya ilə bilavasitə tanış olur. Deməli, danışıq dilinin şifahi və yazılı forması ilə yanaşı, lal-kar uşaq mimika və daktilologiyanı öyrənərsə, tərbiyəçi və müəllimlərin işi asan olar.

Bu dili bilmədən lal-kar uşaqlar üçün xüsusi bağsında və ya məktəbdə müəllim və tərbiyəçi vəzifəsində işləmək çətindir.

* * *

GÜNƏŞ ŞÜALARININ UŞAQ ORQANİZMİNƏ TƏ'SİRİ

Zöhrə İsmayılova,
Nəzakət Novruzova,
ARTPİ-nin yaş fiziologiya və gigiyena problemləri laboratoriyasının elmi işçiləri

Böyüməkdə olan uşaq və yeniyetmə orqanizmi xarici mühitin daim dəyişən təsirinə daha həssas olur. Xarici mühitin müxtəlif dəyişiklikləri orqanizmin fizioloji funksiyalarının pozğunluğunu törədir və hemostazın (daxili mühitin) sabitliyinin tə'min olunması məsələsini qarşıya qoyur. Kiçik yaşlarda maddələr mübadiləsinin intensivliyi, dərinin güclü kapilyar şəbəkəsi ilə təchizi və zərifliyi, mütləq dəri səthinin (hər kq çəkiyə düşən dəri səthi) çox olması, istiliyin xarici mühitə çox verilməsi, termorequlyasiya mərkəzinin funksional qeyri-hazırlığı və s. göstəricilər uşaq orqanizminin soyuq hava şəraitində daha tez soyumasına, yüksək hava şəraitində isə daha tez qızmasına şərait yaradır.

Uşaqlar arasında bir çox xəstəliklərin baş verməsində bədənin soyuması az rol oynamır. Bura yuxarı tənəffüs yollarının xəstəlikləri, ağ ciyərin iltihabı, nefrit, revmatizm və s. xəstəliklər daxildir. Soyuma bir amil kimi orqanizmin müqavimətini aşağı salır. Ona görə də orqanizmin soyuğa qarşı möhkəmləndirilməsi əsasdır. Bunun üçün ən münasib vaxt ilin isti aylarıdır.

Günəş yer kürəsində enerji, istilik və işıq mənbəyidir. Günəş enerjisi yer səthini qızdırır, suyu buxarlandırır.

Günəş şüasının insan orqanizmi üçün fizioloji rolu böyükdür. Günəş enerjisi orqanizmə ümumi tonuslandırıcı və möhkəmləndirici tə'sir göstərir, xəstəliklərə qarşı bədənin müqavimətini artırır, böyümə və inkişafına şərait yaradaraq, mübadilə prosesini fəallaşdırır.

Şüa enerjisinin tə'siri altında orqanizmdə baş verən bioloji reaksiyalar düşən şüaların səviyyəsindən asılıdır.

Günəş spektrinin tərkibinə daxil olan ultrabənövşəyi şüaların bioloji fəallığı daha yüksəkdir. Ultrabənövşəyi şüalar uzun (390-320 nm), orta (320-290 nm) və qısa (290 nm-dan aşağı) dalğalı şüalara bölünür. Qısa dalğalı şüalar 18-40 km hündürlükdə atmosferin azon qatı tərəfindən tutulub saxlanılır, yer səthinə çatmır. Orta dalğalı şüaların eritem (qızartı) əmələ gətirmə qabiliyyəti daha yüksəkdir.

Ultrabənövşəyi şüalar ancaq dərinin üst qatları tərəfindən udulur, bu zaman dəridə ilkin fotokimyəvi proses baş verir, dəridə yerləşən sinir ucları qıcıqlanır və sinir sisteminə reflektor tə'sir göstərir. Ultrabənövşəyi şüalar uşağın dərisində olan D provitaminini qeyri-fəal vəziyyətdən fəal vəziyyətə keçirərək sümükləşmənin normal getməsini tə'min edir, raxitin profilaktikasında mühüm rol oynayır.

Dəridə ultrabənövşəyi şüaların tə'sirindən qaralmanın meydana çıxmasına səbəb melanin piqmentinin əmələ gəlməsidir. Dərinin qaralması orqanizmin reaktivlik göstəricilərindən biridir. Ultrabənövşəyi şüalar təbii immuniteti artırır, mübadilə prosesini (zülal, yağ, karbohidrat) xeyli dəyişir, toxumalarda əsas mübadilə və oksidləşmə prosesləri sür'ətlənir, mineral mübadilə dəyişir, kapilyar keçiriciliyi artır, istilik tənzimi yaxşılaşır. Şüalanmaya mə'ruz qalmış uşaqlar arasında ümumi xəstələnmə, xüsusən yuxarı tənəffüs yollarının iltihabı, angina və xroniki tonzilitin, raxitin başvermə halları azalır, həmçinin ümumi vəziyyət, yuxu, iştaha yaxşılaşır.

Yay mövsümündə çayda, göldə və dənizdə çimmə zamanı uşaqlar təbii amillərin tə'sirinə mə'ruz qalırlar, bu zaman su və temperatur amillərinin tə'siri mexaniki və digər amillərlə (böyük su kütləsinin təzyiqi, ləpələrin, külək və günəşin tə'siri) uyğunlaşır. Dənizdə çimərkən kimyəvi maddələrin tə'siri də baş verir. Duz hissəcikləri dəriyə çökərək sinir uclarını qıcıqlandırıb sinir sisteminə tonuslaşdırıcı tə'sir göstərir və bütün orqanizmin tonusunu qaldırır.

Çimərkən uşağın hərəkəti də müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar temperaturu 20-22°, məktəb yaşlı uşaqlar isə 20-18°-dən aşağı olmayan suda çimə bilərlər. Başlanğıcda çimmənin davametmə müddəti 3-5 dəqiqə, axırda isə 10-15 dəqiqə olmalıdır. Çimməyə gündə 1-2 dəfə yol verilə bilər.

qrupların açılması məqsədəuyğun olardı və bu məsələni həll etməyə kömək edərdi.

Məktəbdə isə belə uşaqların tə'limini xüsusi təşkil etmək lazımdır. Xüsusi korreksiya işində əsas yeri onların ətraf mühitə aid biliklərini artırmaq, təhliledici müşahidəni inkişaf etdirmək, əşyalar və təzahürlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələri və tə'siri başa salmaq, bununla onların təfəkkür fəaliyyətini fəallaşdırmaq, nitqini inkişaf etdirmək və s. olar.

Tədris proqramının mürəkkəb bölmələrini öyrənmək üçün belə uşaqlar əvvəlcədən hazırlanmalıdırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, çox vaxt bu uşaqlar intellektual məsələləri öz normal həmyaşıdları kimi həll edə bilir, amma tez yorulurlar. Nəticədə işgüzarlıq aşağı düşür, diqqət yayınır, çox səhvə yol verir, əsəbiləşirlər. Uşağı bu vəziyyətdən çıxarmaq üçün müəllim fəaliyyət növünü dəyişib, uşağın diqqətini, praktik fəaliyyətə yönəltməlidir. Müəllim və məktəb psixoloqu belə uşaqlar kömək etmək üçün həmrə'y işləməli, vaxtında tibbi diaqnostika və müalicə təşkil etməlidirlər. Psixi inkişafın ləngiməsi bizim respublikada lazımınca öyrənilməyib, amma bu o demək deyil ki, həmin problem bizdə yoxdur.

Psixi inkişafı ləngiyən uşaqlara vaxtında kömək göstərilməsi onlar üçün həyati zərurətdir.

LAL – KAR UŞAQLAR VƏ ONLARLA ÜNSİYYƏT

Ofelya Şahsuvarova,
Eşitmə Qabiliyyəti Pozulmuş Uşaqlar Üçün Respublika İxtisaslaşdırılmış Xüsusi Körpələr Evi-Uşaq Bağçasının surdopedaqoq müəllimi

İnsan eşitmə üzvü vasitəsilə onu əhatə edən aləmlə ünsiyyətə girir və onu dərk edir. Danışıqda onun rolu böyükdür. Korluq kimi eşitmə qabiliyyətinin itirilməsi də böyük ictimai bəla olub, insanın danışığını çətinləşdirir və ya tamamilə qeyri-mümkün edir. Uşaq yalnız ətrafdakıları dinləmək və onları təqlid etməklə danışmağı öyrənir; kar doğulan, yaxud körpə ikən eşitmək qabiliyyətini itirən uşaq lal-kar olur. Həmin xəstəyilin səbəbi də elə bundan irəli gəlir: lal-karlıq elə patoloji haldır ki, bu zaman adi yolla danışmağı öyrənməyi qeyri-mümkün edən anadangəlmə və ya qazanılma karlıq olur. Xəstə danışmağı öyrənmiş olduqda isə o, tədricən unudulur. Karlıq 5-7 yaşından sonra əmələ gəldikdə isə danışıq qabiliyyəti daha itirilmir. Deyilənlərə əsasən güman etmək olar ki lal-karlıq zamanı üzvi dəyişiklikləri yalnız eşitmə üzvündə axtarmaq lazımdır.

Anadangəlmə və qazanılma lal-karlıq ayırd olunur. Hər bir ayrıca təsadüflə lal-karlığın xarakteri haqqında mə'lumatı kar uşaqların valideynlərindən alırıq, lakin bu mə'lumat bə'zən düzgün olmur. Təcrübədə gördüyümüzdən mə'lum olur ki, anadangəlmə lal-karlığın miqdarı qazanılmış lal-karlıqdan xeyli azdır.

Anadangəlmə lal-karlığın sayca üstünlüyü bətndaxili həyatdakına nisbətən adi həyatda zərərli təsir göstərərək karlıq törədən amillərin daha çox olması ilə izah olunur. Anadangəlmə lal-karlığa nisbətən qazanılma lal-karlıq eşitmə üzərində daha dərin dəyişikliklər verir.

Anadangəlmə karlıq zamanı aşağıdakılar böyük rol oynayır:

1) xəstəlik və hamiləlik zamanı anada travma olması (infeksiya və ya virusla törədilən xəstəliklər);

2) dölə xəsarət yetirən və onun eşitmə aparatına zərərli tə'sir göstərən toksik amillər (dərman maddələri, isitmə zamanı, abort məqsədilə böyük dozalarla qəbul edilən xinin və s.);

3) ana ilə uşaq arasında virus amilinə görə uyuşmazlıq və s.

Qazanılma lal-karlığın səbəbləri infeksion xəstəliklər, travma (doğuş və ya məişət travması) sayılır.

Minengit xəstəliyi zamanı yaranan lal-karlıq, adətən, dəyişikliksiz qalır. Qızılca, skarlatina xəstəliyi keçirən uşaqlarda lal-karlıq zamanı qulaqda irinli ifrazat tapılır.

Eşitmənin müayinəsi tam karlığı və ya eşitmənin qalıqlarını göstərir. Bu qalıqlar bə'zən ayrı-ayrı səsləri, ayrı-ayrı hecaları, bə'zən tanış sözləri və ya qısa cümlələri ayırd

Çimərkən müəyyən qaydalar gözlənilməlidir:

1. tərli və bədəni soyumuş uşaqların çimmələrinə icazə verilmir;

2. acqarına və qida qəbulundan 1,5-2 saat tez olmayaraq çimməməli;

3. çimdikdən sonra günəş vannasının qəbul edilməsinə heç cür yol verilməməlidir.

Sağlamlaşdırıcı məqsədlə mövsümdə hava və günəş vannalarından geniş istifadə olunmalıdır.

Hava-günəş vannaları qəbul edərkən uşağın bilavasitə çılpaq bədəninə meteroloji amillər (havanın temperaturu, onun rütubəti və hərəkət sür'əti, həmçinin dağılmış və əks olunmuş günəş radiasiyası) kompleks halında tə'sir edir. Günəş vannalarına nisbətən bu zaman düz düşən şüaların tə'siri yoxdur. Hava-günəş vannalarından istifadə edərkən, adətən, havanın temperaturu 20-22° olarkən başlamalı, bu zaman bədən səthi tədricən açılır: əvvəl yuxarı ətraflar, ayaqlar, sonra gövdə. Birinci vannanın davametmə müddəti 3 dəqiqə, sonralar gündə 3 dəqiqə əlavə etməklə hava vannalarının sürəkliliyi 90 dəqiqəyə çatdırılmalıdır. Hava vannaları qəbul etmək üçün ən münasib vaxt saat 9-dan 10-a qədər, ən münasib şərait isə aşağıdakı sayılır. Barometrik təzyiq 760 mm civə sütunu, nisbi rütubət -55-60% , yerdən 1, 5° m hündürlükdə hava hərəkətinin sür'əti -0,5-0,6 m/ san və havanın temperaturu 20° S.

Günəş vannaları qəbul etmək üçün ən münasib vaxt saat 8-dən 10-a qədərdir. Bu zaman günəş radiasiyasının ultrabənövşəyi spektrinin intensivliyi öz maksimum hüduduna çatır. Günəş vannalarını acqarına qəbul etmək olmaz, yeməkdən 1-1,5 saat sonrakı vaxt ən münasib sayılır. Günəş vannaları qəbul edərkən uşaqlara az miqdarda qaynanmış su vermək lazımdır. Günəş vannalarından əvvəl 5-7 gün ərzində davametmə müddəti 10 dəqiqədən 40 dəqiqəyə qədər olan hava günəş vannalarının qəbul edilməsi məsləhət olunur. Birinci günlər günəş vannalarının sürəkliliyi 5-6 dəqiqədən çox olmamalıdır. Sonralar uşaqlarda qaralma əmələ gəldikcə onların açıq günəş şüaları altında qalma vaxtını 10-15 dəqiqəyə qədər artırmaq olar. Günəş vannalarından sonra su əməliyyatları: su axıtma, duş, çimmək məsləhət görülür. Bundan sonra uşaqlar yaşşxıca qurulanmalı, geyinməli və səringahda 30-40 dəqiqə dincəlməlidirlər.

Günəş vannalarını düzgün qəbul etmədikdə orqanizmdə xoşagəlməz pozğunluqlar baş verir. Bu zaman günəş şüaları spektrinin tərkibinə daxil olan infraqırmızı şüaların təbii şəraitdə zərərli tə'sirindən günvurma baş verir, uşaqlarda başağrısı, başgicəllənmə, öyümə, qusma, temperaturun qalxması və s. kimi ümumi xəstəlik əlamətləri olur. İnfraqırmızı şüalar dəridə yerli reaksiya törədir: əmələ gələn eritema ultrabənövşəyi şüalanma zamanı əmələ gələn eritemadan fərqli olaraq kənarları qeyri-bərabər, girintili-çıxıntılı olur: şüalanmadan sonra dərhal yaranır, inkubasiya dövrü (ultrabənövşəyi şüalanmada 1-3 saat olur) olmur, qaralmaya keçmir, çox hallarda yanıq törədir. Ona görə də düz düşən günəş şüalarından istifadə qət'i qadağandır.

Yay aylarında uşaqların ayaqyalın gəzmələri də məsləhətdir. Bu, uşaqlar arasında geniş yayılmış yastıayaqlığın profilaktikasında əsas rol oynayır.

Beləliklə, uşaq və yeniyetmələrin yay mövsümündə təbii amillərdən düzgün və vaxtında istifadə etməsi onlar arasında yayılan bir çox xəstəliklərin profilaktikasında mühüm rol oynayır və orqanizmin müqavimətini artırır.

* * *

Sizin kitab rəfiniz

TƏHSİLDƏ PSİXOLOJİ XİDMƏTƏ HƏSR OLUNMUŞ KİTAB

L.Bağırovanın yeni nəşr olunmuş «Məktəbə hazırlığın psixodiaqnostikası» kitabı onun elmi axtarışlarının nəticəsidir. Əsərdə müəllif regional xüsusiyyətləri, praktik psixoloqların elmi-təcrübi hazırlıq səviyyələrini nəzərə almışdır.

I fəsildə məktəbə qəbul ərəfəsində uşaqların psixo-fizioloji, psixo-sosial inikşaf xüsusiyyətlərinin şərh edilir. Onların antrofometrik göstəriciləri, somotik quruluşu, əsəb sistemi, psixikanın yaş göstəriciləri, intellekti, fəaliyyəti, şəxsiyyəti haqqında elmi təhlil aparılır.

II fəsildə psixodiaqnostikanın metodları, məzmunu, vəzifələri, prinsipləri və təsnifatı verilir. III fəsildə uşaqların məktəbə qəbulunun psixodiaqnostikası ilə məşqul olan mütəxəssislər üçün praktik əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən bəhs olunur. IV fəsildə psixodiaqnostik nümunələr verilir. Bu nümunələr beşyaşlı və altıyaşlı uşaqların psixofizioloji inkişafını, idrak proseslərinin yaş səviyyəsini, ətraf aləm haqqındakı təsəvvürlərini, məntiqi mühakimə qabiliyyətini, iradi iş bacarığını, əyani modelləşdirmə, məkana səmtləşmə imkanlarını diaqnozlaşdırmağa imkan verir.

Kitab məktəb psixoloqları, sinif müəllimləri, həmçinin məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işçiləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

DİDAKTİK OYUNLAR

Mələk Dadaşova,
ARTPİ – nin dissertantı

Uşağın əqli qabiliyyət və bacarığının, idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi didaktik oyunların düzgün təşkil edilməsindən də asılıdır. Uşağın tə'lim materiallarını müasir tələblər səviyəsində mənimsəməsində didaktik oyunların rolu böyükdür.

Didaktik oyunların yaradıcısı-tərbiyəçi pedaqoqdur. Oyunun maraqlı və mə'nalı aparılması onun iradəsindən asılıdır.

Didaktik oyunlar tə'lim forması kimi məşğələlərdən onunla fərqlənir ki, uşaq tə'lim zamanı verilən tapşırıqların həlli zamanı birbaşa özü ilə tək qalır, həlli yollarını axtarır, oyunda isə o, oyunun təşkilatçısına çevrilir, yoldaşları ilə birlikdə oyunun gedişiylə tanış olur. Əqli, potensial qüvvəsi güclü, qabiliyyətli uşaqlar zəif yoldaşlarına kömək edir, onları da öz səviyyələrinə çatdırmağa çalışırlar. Ağıllı uşaqlar nisbətən zəif uşaqlara kömək edir, bu prosesdə öz bildiklərini də möhkəmləndirirlər.

Uzun illərdir ki, oyunlar nəzəriyyə və təcrübədə tə'lim priyomlarından biri kimi məşğələlərin tərkibinə daxil edilir. Didaktik oyunlar güclü zehni gərginlik tələb edən tə'lim priyomudur.

Didaktik oyunların gedişi xarakter e'tibarilə mürəkkəb proses sayılır, çünki bu tə'lim və tərbiyənin bütün sahələrini (həm əqli, həm fiziki, həm estetik tərbiyənin, həm əmək, həm əxlaq tərbiyəsinin inkişaf prosesini) özünə birləşdirir. Didaktik oyun həm tə'limdir, həm də oyun. Bu, tərbiyəçi ilə uşaq, həm də uşaqların öz aralarında gedən xüsusi münasibət tərzidir. Tə'lim prosesində məşğələ aparılarkən tərbiyəçi və uşaq münasibətləri qısa və qapalı tərzdə gedir; tərbiyəçi öyrədir, uşaqlar isə öyrənirlər. Didaktik oyunlar təşkil olunarkən münasibət formaları dəyişir-tərbiyəçi uşaqlarla birlikdə həm oyunun iştirakçısı, həm təşkilatçısı həm də ona rəhbərlik edən olur. O, uşaqlara oyunun qaydalarını başa salır, onlardan nizam-intizamı gözləmək rəqib oyunçuya hörmət etməyi tələb edir. Özünə və ətrafındakılara rəğbət və ehtiram tərbiyələndirir.

Oyunun gedişindən doğan maraq və emosional gərginliklər uşaqları və tərbiyəçini bir-birinə daha da yaxınlaşdırır, səmimi münasibətlərin yaranmasını tə'min edir. Bu zaman tərbiyəçinin iste'dad və bacarığının, məharət və qabiliyyətinin necə yüksək səviyyədə olması özünü onda göstərir ki, o uşağın əqli fəaliyyətini oyunun məzmün və xarakterinə uyğun inkişaf etdirərək onu tə'lim formasına çevririr.

Bu prosesdə uşaqların lüğət ehtiyatı zənginləşir, leksikonlarına yeni sözlər daxil edilir.

Oyunun qaydaları pozulduqda, fəaliyyət dayanır. O, bə'zən məşğələyə uyğun tə'lim forması, bə'zən isə hərəkətli oyun fəaliyyəti formasını alır.

Didaktik oyunlar dəqiqlik tələb edir. Uşaqlar üçün oyunun məqsədi proqramın tərkibinə daxil olan didaktik tapşırıq istiqamətində müəyyənləşdirilir. Oyun zamanı aparılan fəaliyyət prosesi ilə tənzimlənən nəticə oyunun yekunu hesab olunur.

Uşaqlar oynayarkən yeni mə'lumatlara yiyələnir, əvvəllər öyrəndiklərindən yeri gəldikcə istifadə edirlər. Təkrar bacarıq və vərdişlərin möhkəm formalaşmasına gətirib çıxırır.

Uşaqlarda sensor tərbiyənin inkişaf etdirilməsində didaktik oyunların mühüm yeri var. Didaktik oyuncaqlarla oynayarkən uşaqların dünyagörüşü formalaşır. Onlar əşyaların bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini, yə'ni ölçüsünü, rəngini, səsini, hansı məkanda yerləşməsini və səthini fərqləndirməyi öyrənirlər.

Y.İ.Tixeyeva sensor tərbiyəni məktəbəqədər pedaqogikanın mühüm tə'lim sahəsi sayırdı, çünki uşaq tərəfindən qəbul olunan hər bir sensor təsəvvür çoxlu sayda analizatorların iştirakı ilə qazanılır, çox dəqiq və parlaq olur. Bu aspektdə əşyalarla olan hərəkətlər müşahidə, seyretmə, tutuşdurma və qarşılaşdırma kimi hissi və nəzəri qavrama proseslərin didaktik oyunların mühüm forması sayılır.

Didaktik oyuncaqlarla təşkil olunmuş oyun-məşğələnin 8-12 nəfər uşaqdan ibarət qruplar şəklində aparılması məsləhətdir. Mütləq sadədən başlamaq lazımdır. Oyunun gedişi zamanı tərbiyəçi uşağın lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək məqsədi güdərək çoxlu sual- cavab aparır: «Hansı halda daha böyükdür?», «Qalaçanız düzgünmü qurulub?», «Əlində nə var?».

Uşaqlar yumru-dairəvi əşyaların səthinin hamar olduğunu toxunaraq hiss edirlər, yumru əşyaları üst-üstə qalaqlamağın mümkün olmadığını öz gözləri ilə görürlər. Hər bir uşaq oyun zamanı marağına uyğun şəklə

müxtəlif formalı didaktik oyuncaqdan istifadə etməlidir. Bu yolla uşaqlar arasında aparılan oyun-məşğələlərdə hər bir fərd qazandığı təsəvvürü yoldaşı ilə bölüşərkən, nəticə e'tibarilə kəmiyyətlə keyifyyət arasında mütənasiblik yaranar, uşaqlarda məntiqi təhlil bacarığı formalaşar. Oyun-məşğələlər zamanı uşaq bir sıra yeni xüsusiyyət və keyfiyyətlərə malik olur; diqqəti, hafizəsi, dinləmə mədəniyyəti artır, onda həm özünə, həm də ətrafındakılara hörmət və ehtiram hissi oyanır.

Didaktik oyun-məşğələlərinin tə'lim məşğələləri ilə müqayisəsi sübut edir ki, oyunun imkanları məhdud dərəcədədir. Tə'lim məşğələlərini aparmaqdan ötrü daha mükəmməl və dərkolunan tədris fəaliyyəti tələb olunur, amma didaktik oyunların təşkilində isə bu məsələ birbaşa qoyulmur.

Didaktik oyunların da öz üstün xüsusiyyətləri var. Bu prosesin qavrayıb-anlama tərkibli olması uşağa yaxın və maraqlı fəaliyyət növü ilə – oynamaqla üst-üstə düşür. Oyun canlı maraq oyadır, sevinc emosiyaları ilə – həyəcan, təəccüb, şən və səmimi gülüşlərlə müşayiət olunur. Yarışma iradəni, düzgün qiymətləndirməni və özünüqiymətləndirməni formalaşdırır, uşaqlar arasında dostluğu, yoldaşlığı, birgə əməkdaşlıq etmək prosesini gücləndirir, təəssübkeşliyi, qayğıkeşliyi inkişaf etdirir.

Xalq pedaqogikası əşyaların rənginə, səsinə, səthinə görə fərqləndirməkdən ötrü didaktik oyunlar vasitəsilə uşaqlara güclü tə'sir göstərir. «Çumur-çumur», «Şəkərbura», «Xonça» və s. oyunları nümunə gətirmək olar.

Xalqın yaratdığı bütün oyunlar və oyuncaqların tə'yinatı bir istiqamətdədir: uşağı əşyanın əlaməti, keyfiyyətləri və xassələri ilə tanış etmək. Oyun və oyuncaqlar əqli tərbiyənin inkişafı üçün ən qüdrətli tə'sir vasitələridir. Sensor tərbiyənin güclü tə'siri ilə nitq inkişafı və riyaziyyatdan yüksək nəticələr əldə olunur.

Didaktik oyunlar vasitəsilə uşaqlar əşyaları xarici əlamət və görünüşünə görə ayırd edir, tə'yinatına və materialına görə qruplaşdırır. Bu isə onların diqqət və hafizəsinin inkişafına, inadkar-qətiyyətli böyümələrinə kömək göstərir.

Musiqinin müşayiəti ilə keçirilən didaktik oyunların köməyi ilə uşağın musiqi sədaları altında səsləri diapozonuna görə fərqləndirməyi öyrədirik. Bə'zi hallarda musiqili oyunlardan psixoloji tə'sir vasitəsi kimi də istifadə edirik.

Müşahidə qabiliyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə bə'zən o qədər də əhəmiyyətli sayılmayan, uşaqlar üçün didaktik oyunların təşkili zamanı cüz'i görünən xırdalığa diqqətli oluruq. Uşaqlarda əyani təsəvvür olmasa da, tapmaca və yanıltmaclı oyunlar təşkil edirik ki, onlar əşyanın formasını, ölçüsünü, rəngini təsəvvür etməklə adını söyləsinlər.

«Uşaq bağçasında tə'lim və tərbiyə proqramı»nda və müxtəlif bədii-süjetli metodik məcmuələrdə çoxlu sayda didaktik oyun vardır. Bizim vəzifəmiz isə əqli tərbiyəni düzgün və sür'ətlə inkişaf etdirmək üçün bu oyunları tərkibinə görə təsnif etməkdir:

1. Uşağın əşya və oyuncaqlara olan marağını nəzərə alaraq, seçmə oyun-tapşırıqlar: ayırd etmək, söküb-yığmaq, bərkitmək, batırmaq və s. kimi hissi hərəkətlər. Sadə oyun hərəkətləri vasitəsilə əşyanın xarakteri ilə uşağın canlı hərəkəti üst-üstə düşür.

2. Gizlətmə və axtarmaqla səciyyələnən oyunlar vasitəsilə əşyanın gözlənilmədən görünməsinə və gözdən itməsinə maraq oyatmaq, sayının azalıb-çoxalmaısnı nümayiş etdirmək və həyəcanlandırıb təəccübləndirmək.

3. Qeyri-mə'lum olması ilə uşaqları özünə cəlb edə biləcək, maraq oyadacaq tapmaca-oyunlar: «Tanı», «Tap», «Burda nə var», «Nə oldu», «Nə dəyişdi?» və s.

4. Süjetli – rollu oyunlarla həyat tərzimizin müxtəlif situasiyalarda obrazlı şəkildə nümayiş etdirməklə ətraf aləmlə tanışlığı və nitqi inkişaf etdirmək, böyüklər və yaşlılar arasında cürbəcür peşə və sənət adamları olan satıcı, dərzi, pinəçi, satıcı, poçtalyon, sadə əməyi və xidməti ilə insanlara nə qədər gərəkli olduğunu dərk edirlər. Onlar təmsilləri səhnələşdirərkən canavar, qoyun, dovşan və tülkünü ifa etməklə güclü, zəif, cəsur, qorxaq, mə'sum-hiyləgər kimi xarakterləri anlayırlar.

5. Oyun-yarışlar. Məqsəd fiziki tərbiyə ilə yanaşı uşaqlar qüvvətli olmağa, qələbəyə, müvəffəqiyyətə nail olmağa, mübariz ruhda böyüməyə çağırmaqdır: «Kim birinci olacaq», «Kim çevikdir?», «Kimdə çoxdur?».

6. Şəkilli-loto oyunlarda məqsəd-intellekti, təfəkkürü inkişaf etdirmək, məntiqi nəticə çıxarmağı bacarmaq.

Oyuna güclü maraq müxtəlif obrazlarla ümumi ad verməklə, ayrı-ayrı təyinatlı əşyaları qruplaşdırmaqla əqli inkişafı gücləndirir:

Əşyaları bir neçə oxşar əlamət və xüsusiyyətinə görə təsnif etmək, qruplara yarmaq böyük yaş qrupunun uşaqları üçün nəzərdə tutulan didaktik oyun məşğələlərinin əsasını təşkil edir. Bu zaman onların təhliletmə, mühakimə yürütmə qabiliyyətləri özünü büruzə verir, qazanılmış bilik və bacarıqlardan yerində istifadə edərək rabitəli nitqə malik olur, hərəkətlərinə düşünülmüş xarakter verilir:

«Top dairəvi formalıdır», yarı qırmızı, yarısı göy rəngdədir, elastikdir, yumşaq rezindən hazırlanıb, diyirlətmək və atıb-tutmaq olur».

Yaxud torbadan loto kimi əşya-oyuncaqları çıxarmaqla tə'yinatını aydınlaşdırmaq, sual-cavab, sorğu aparmaq:

I. Kukla, əsasən, qızların sevdiyi əyləncə vasitəsi, oyuncaqdır.

II. Dəftər-yazı ləvazimatıdır, məktəblilərin ən çox istifadə etdkiləri əşyadır.

III. Boşqab xörək yemək üçün qabdır.

IV. Daş, qum-tikinti işlərində istifadə edilən materialdır.

V. Alma-meyvədir. Şirindir, qırmızı, sarı, ağ olur.

Yenə də çalışırıq ki, həmin əşya və meyvələrin ümumiləşdirici əlamətlərini aydınlaşdıraq. Oyun-məşğələ zamanı uşaqlar arasında fikir ayrılığı yaranır, mühakimələr yürüdülür və hər bir kəs öz bildiyini sübuta yetirmək istəiyr. Nəticədə tərbiyəçi yaranmış situasiyada rəhbərliyi ələ alır, kimin haqlı olduğunu, nə üçün haqlı olduğunu təmkinlə izah edir, başa salır.

Müxtəlif oyuncaqlarda ümumini axtarıb tapmaq bacarığı uşaqdan mürəkkəb analitik-sintetik fəaliyyət tələb edir. didaktik oyunların düzgün elmi təşkili uşaqda məntiqli müqayisə etmək bacarığı yaradır və praktik fəaliyyəti zaman müşahidə, təhlil, müqayisə, ümumiləşdirmək, səciyyələndirmək bacarığı inkişaf etdirir.

Əşya və təbiət hadisələrini ümumi əlamət xüsusiyyətlərinə görə təsnif etmək üçün müxtəlif didaktik oyunlar var. «Nə burda bitir?», «Kim hansı əmək alətəindən istifadə edir?», «Hansı fəsildə nələr baş verir?», «Ovçu və çoban». Bu oyunda vəhşi və ev heyvanlarının təsnifatı əsas məqsəddir.

Böyük rus pedaqoqu A.S.Makarenko oyunların əhəmiyyəti haqda yazıb: «Uşaqda oyuna ehtiras hissi vardır, onun bu tələbini ödəmək lazımdır. Uşağa oynamaq üçün təkcə asudə vaxt vermək lazım deyil, onun həyatını bu oyunla mə'nalandırmaq gərəkdir. Bütün həyatımız oyundan ibarətdir».

Uşaqlarda müqayisə etmək, əlaqələndirmək və uyğunlaşdırmaq kimi əqli fəaliyyət növünün inkişafı üçün oyunlar məqsədyönlü aparılmalıdır.

Konkret sənət sahiblərinin iş yerləri və istifadə etdikdləri alətlərin adları düzgün seçilib göstərilməlidir.

peşə	alət	iş yeri
həkim	fonendoskop	xəstəxana
müəllim	kitab, qələm	məktəb
bəstəkar	pionino	musiqi məktəbi
dərzi	iynə, sap	atelye
inşaatçı	daş, sement	tikinti
stüardessa	təyyarə	aerodrom mavi əsa

Didaktik oyunlar uşağın əqli tərbiyəsini, konkret və ümumi biliklərdən düzgün istifadə etmək bacırığı və qabiliyyətini inkişaf etdirir.

UŞAQLARA İSLAM DƏYƏRLƏRİNİN AŞILANMASININ PEDAQOJİ – PSİXOLOJİ ƏSASLARI

Şərafət Baxışova,
TPİ-nin təhsilin ümumi problemləri şö'bəsinin elmi işçisi

Bu gün uşaqların tərbiyəsində islam dəyərlərindən istifadə edilməsi xüsusi aktuallıq tələb edir. Uşaqların körpəlikdən islam dəyərlərini öyrənməyə maraq göstərmələrinə baxmayaraq, bu biliklərin dairəsi müəyyən edilmədiyindən və metodikası işlənmədiyindən onların formalaşmasına zəmin yaranmır. Biliklərin sistemsiz, əlaqəsiz mənimsənilməsi onun dəqiqliyini həmişə tə'min etmir, yüksək əqli və əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına zəmanət vermir.

Uşaq bağçasında veriləcək dəyərlərin məzmununu müəyyənləşdirərkən biz aşağıdakı vəzifələri rəhbər tutduq:

1. İslam dəyərlərindən istifadənin pedaqoji - psixoloji əsaslarını öyrənmək.

2. İslam dəyərlərindən məktəbəqədər yaşlı uşaqlara öyrədilməsi zəruri olan tə'lim-tərbiyə işinin məzmununu müəyyənləşdirmək.

3. Məşğələlərin təşkili, məşğələdən kənar və asudə vaxtın təşkili prosesində bu dəyərləri öyrətməyin imkanlarını, forma və yollarını tşləyib hazırlamaq.

Tə'lim - tərbiyə üçün islam dəyərləri son dərəcə zəngin və insan əqidəsinə tə'siredicidir, həyatidir. Bu dəyərlərin hamısını uşaqlara öyrətmək imkan xaricindədir, lakin onları seçməklə daha zəruri olanları tə'lim - tərbiyə sisteminə daxil etmək olar. Uşaqlara aşılanması vacib olan islam dəyərlərinin həcmi bütöv olmalıdır İslam mədəniyyətinə daxil olan mütərəqqi ideyalar cəmləşdirilməli, onların uşaqlara aşılanması sistemi yaradılmalıdır. Bu həcm məktəbəqədər tə'lim- tərbiyə proqramı ilə üzvi surətdə əlaqələndirilməlidir. İslam dəyərlərindən məktəbəqədər yaşlı uşaqlara nələri öyrətməyin mümkünüyünü əsas götürməklə müəyyən prinsiplərə əsaslanmışıq. Bu prinsiplərə aşağıdakılar daxildir.

1. Mövcud tə'lim-tərbiyə sisteminə, konkret oxu mövzusuna, müəyyən bəhsə görə, məsələnin qoyuluşuna görə, tərbiyənin

məqsədinə görə, yaş uyğunluğuna görə, yerli adət- ən'ənələrə görə seçmə;

2. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaş, maraq və dərketmə imkanlarına uyğunluq;

Bu prinsipləri əsas götürəndə aydın olur ki, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı və əxlaqi cəhətdən yetkinliyi üçün tərbiyənin məzmununun yeniləşməsinə böyük ehtiyac var.

Uşaqları islam dəyərləri ruhunda tərbiyə etmək işində yaxşı nəticə əldə etmək üçün müvafiq pedaqoji-psixoloji əsasları bilmək islam dəyərlərindən istifadə prosesində hökmən həmin pedaqoji əsaslara riayət etmək lazımdır. Həmin əsaslar, adətən, tərbiyənin məqsədi, məzmunu və vəzifəsi ilə sıx bağlı olur. Tərbiyə işində islam dəyərlərindən istifadənin başlıca məqsədi məktəbəqədər yaşlı uşaqları müsbət əxlaqi-keyfiyyətlərə yiyələndirməkdir. Uşaqların tərbiyəsində islam dəyərlərindən istifadə işində aşağıdakı pedaqoji-psixoloji əsaslara istinad olunması məsləhət görülür.

1. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində islam dəyərlərindən istifadə zamanı onların yaş xüsusiyyətləri ilə hesablaşmaq lazımdır.

2. Məşğələdənkənar tədbirlər üçün seçilmiş əsəri məktəbəqədər yaşlı uşaqların mə'nəvi aləminə, əxlaqına nə dərəcədə tə'sir göstərəcəyini qabaqcadan götür-qoy etmək, intiusiyaya əsasən təxmini olsa da müəyyənləşdirmək gərəkdir. Hər bir tərbiyəçi həmin əsərin məqsəd və məzmunundan çıxış edərək, onun nə kimi tərbiyəvi keyfiyyət aşılayacağını əvvəlcədən müəyyən etməli, mətni məşğələdə və məşğələdənkənar tədbirlərdə uşaqlara necə və hansı yollarla mənimsətmək məsələsi üzərində düşünməlidir.

3. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində mə'nəvi dəyərlərdən istifadənin başlıca pedaqoji əsaslarından biri də hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların mətnlərə münasibətlərindəki fərqlər onların xarakterində də özünü göstərir. Uşaqlara verilən islam dəyərlərinie köməyi ilə uşaqlarda mənfi əxlaqi əlamətlərə nifrət hissi oyadılır. Onlarda vətənpərvərlik, düzlük, doğruluq, paklıq, əməksevərlik, dostluq və qayğıkeşlik, böyüklərə hörmət və məhəbbət, mərdlik və s. kimi mə'nəvi keyfiyyətlər çox asanlıqla tərbiyə olunur. Bədii mətnlərdən istifadə edərkən uşaqlara başa salınmalıdır ki, əsərdə verilən dəyərin mə'na və əhəmiyyətini sadəcə öyrənmək, bilmək, azdır. Əsas məsələ həmin dəyərlərə yiyələnmək üçün ciddi sə'y göstərməkdir. Yalnız belə olan halda bu mə'nəvi keyfiyyətlərə sahib olmaq mümkündür. Ümumiyyətlə, tərbiyəçi çalışmalıdır ki, bu istiqamətdə düzgün tərbiyəedici mühit yaratsın və mə'nəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına müntəzəm rəhbərlik etsin.

4. Bir pedaqoji əsas da nümunədir. İslam dəyərlərindən məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində istifadə sahəsindəki müvəffəqiyyət xeyli dərəcədə məhz tərbiyəçinin şəxsi nümunəsindən asılıdır. Müşahidə və təcrübələr aydın göstərir ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar tərbiyəçinin hazırlığına, əxlaqi keyfiyyətlərinə, mədəni səviyyəsinə, mütaliə qabiliyyətinə və tərbiyə prosesində tutduğu mövqeyə diqqətlə yanaşır. Tərbiyəçinin bu işə münasibəti onlar üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

5. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində mə'nəvi dəyərlərdən istifadənin mühüm pedaqoji əsaslarından biri də uşaqları islam dəyərləri ruhunda və milli qürur hissində tərbiyə etməkdir. Alimlərin haqlı dedikləri kimi, din insanların seçib bəyəndikləri və inandıqları bir sistemdir; elə bir ilahi məktəbdir ki, insanı tərbiyə edir; din ilahi bir tərbiyə qanunu, hər kəsi kamil insan olmağa sövq edən qaydalar məcmusudur. Milli mənsubiyyətimizi müəyyənləşdirən əsas şərtlərdən biri məhz islam dinidir.

Tərbiyəçi unutmamalıdır ki, məktəbəqədər yaşlı uşağın görüş dairəsi, həyat haqqında mə'lumatı məhdud, marağı, öyrənmək həvəsi isə genişdir. O gördüyü və eşitdiyi hadisələrin mahiyyətini başa düşməyə çalışır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi üçün mətnlərin düzgün seçilməsi son dərəcə vacib məsələdir. Həmin məsələdə səhv etməməkdən ötrü bir sıra pedaqoji tələblərə ciddi əməl olunmalıdır. Bu tələblər aşağıdakılardır:

1. Tərbiyəçi ayrı-ayrı yaşlarda olan uşaqların psixologiyasını, anlaq səviyyəsini, arzu və meyllərini, eləcə də o yaş üçün əxlaq tərbiyəsinin xarakterini, mahiyyətini, məqsədini, üsul və vasitələrini yaxşı bilməlidir. Bunun üçün, hər şeydən əvvəl, pedaqogika, psixologiya elmlərinə və uşaq ədəbiyyatına dərindən bələd olmalıdır.

2. Hər bir tərbiyəçi məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün yazılmış bədii əsərlərdə hansı mə'nəvi keyfiyyətlərin nə dərəcədə əhatə olunmasını qabaqcadan müəyyənləşdirməlidir. Müşahidələrimizdən aydın olur ki, bə'zi tərbiyəçilər bu məsələdə kifayət qədər pedaqoji ustalıq göstərmirlər. Yə'ni verilən mətnlərlə nə kimi əxlaqi keyfiyyət aşılayacaqlarını müəyyən etməkdə çətinlik çəkirlər. Nəticədə verilən mətnin tərbiyəedici imkanından istifadə məqsədyönlü deyil, təsadüfi xarakter daşıyır: tərbiyəvi tədbirlərdə istifadə olunan əsər mə'nəvi tərbiyənin məqsədinə və məzmununa görə deyil, hansı mətnin ələ düşməsi ilə müəyyənləşdirilir. Bə'zi tərbiyəçilər isə islam dəyərlərinin məzmununu aydın bilmədiklərindən görə tərbiyə işini bütün il boyu ancaq bir-iki keyfiyyət üzərində qurur.

Məqsədə çatmaq üçün islamın zəngin dəyərlərindən istifadə olunmasına məktə-

aparılan muşahidələr

bəqədər təhsil müəssisələrində ikinci yaş qrupundan başlanılması məsləhət görülür. Bu yaşda olan uşaqların davranışında özünü büruzə verən müstəqilliyə meyllilik islam dəyərləri ilə bağlı söhbətlər, ədəbi materialların köməyi ilə onlarda arzu olunan mədəni davranışa dair bacarıq və vərdişlərin əsasının qoyulmasına imkan verir. Bu yaş dövründə xeyir və şər, xeyirxah işlər, fəzilətlər, yaşlıların əməyinə hörmət etmək, özündən kiçiklərə mərhəmət göstərmək və s. kimi əxlaqi keyfiyyətlərin aşılanmasında islamdan çoxlu faktlar, nümunələr gətirmək mümkündür. Əsas məsələ odur ki, bu pillədə həmin dəyərlərdən istifadənin məzmunu müəyyənləşdirilsin.

Orta yaş qrupunda proqram tələbi belədir ki, uşaqlar ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibəti, yaşlıların əməyini öyrənməli, qiymətləndirməli, vətən, torpaq haqqında ilkin təsəvvürlərə yiyələnməli, yaxşı və pisin nədən ibarət olduğunu anlamalıdırlar. İslamda belə əxlaqi keyfiyyətlər barədə zəngin fikirlər çoxdur. Peyğəmbərimiz kimsəsiz, atasız, anasız uşaqları görüncə son dərəcədə qəhərlənmiş, onlardan öz mərhəmətini əsirgəməmişdir: "Yetimlərə yaxşı baxın. Yetimlər cəmiyyətə əmanətdir. Ata-ana şəfqətindən məhrum olan bu biçarə mə'sumları qorumaq lazımdır. Hamiləri yoxdur deyə mallarına əl uzatmaq ən böyük vicdansızlıqdır. "Verilən sözə əməl edin", "Əhdə vəfa lazımdır", "Sözünü yerinə yetirməyən şəxs insan sayılmaz", "Sözü doğru olmayanın özü də doğru ola bilməz", "Uşaqların sağlamlığında təmiz yeməsi, təmiz geyinməsi, təmiz yerdə oturması, havanın təmiz saxlanmasını tə'min edin".

Təmizliyi "imanın yarısı" hesab edən Peyğəmbərimiz ruzunun bölünməsində təmizliyin rolunu xüsusilə diqqətə çatdırmışdır. Həzrəti Məhəmmədin birlik və bərabərlik haqqında tövsiyələri bugünü varlığımızın təzələnməsi və tənzimlənməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bü cür hümanist keyfiyyətlərin insan həyatındakı rolunu uşaqlara ilkin yaşlarında elə çatdırmaq lazımdır ki, bu ideyalar onların ruhuna hakim kəsilsin. Bu hisslər sonrakı həyat yollarında daxili mə'nəvi qüvvəyə çevrilsin, özünəməxsus keyfiyyətlərin formalaşmasına zəmin yaratsın.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla tərbiyəvi işdə islam dəyərlərinə aşağıdakılar daxildir: məs'uliyyət hissi, vətənpərvərlik, yaxşı adamların nümunəsini izləmək, davranış qaydalarını gözləmək ata-anaya hörmət və məhəbbət, sözündə bütöv, ölçüdə və çəkidə doğruçuluğa diqqətlilik, kor-koranə təqlidçilikdən çəkinmək və s.

Məktəbəhazırlıq qruplarında uşaqlara islam dəyərləri haqqında verilməli mə'lumatların tematikası belə müəyyənləşdirildi:

1. Dinin mahiyyəti, ona itaət etməyin əşəmiyyəti.

2. Dini kitab. «Qur'an»ın meydana gəlməsi. Qur'ani-Kərimin məzmunu haqqında ümumi məlumat. «Qur'an»da əxlaq və mə'nəviyyat məsələləri. «Qur'ani-Kərim» icazəsiz başqasının evinə girməməyə, biri ilə qarşılaşarkən salam verməyə, verilən salamı hörmətlə almağa çağırır.

Hər kəs evdən çıxıb elm öyrənmək məqsədilə getsə, onun yazdığı hərfin hər birinə görə cənnətdə ona bir şəhər bağışlanar.

Elmi yaxşı dərk etmək üçün az yemək və az yatmaq, qəlbini kindən, həsəddən xilas etmək, ədəbsiz əməllərdən uzaq olmaq, haram işlərdən uzaq olmaq, yalan danışmaqdan çəkinmək lazımdır.

3. Məhəmməd Peybəmbərin həyatı və fəaliyyəti. Məhəmməd Peyğəmbərin kəlamları. Peyğəmbərin nümunəsi.

Hikmətli söz yaxşı hədiyyədir. Hər kəs təvazökarlıq eləsə, Tanrı onu yüksəldər, təkəbbüretmə alçaldar. Hər kəs biliksiz iş görsə, o işin pisliyi yaxşılıqdan çox olar. Hər kəs yaxşılıq eləsə, xeyir tapar, pislik etsə, peşmançılıq. Hər kəsin ədəbi olmasa, ağlı yoxdur. Hər kəs bir şeyi istəsə, çalışsa, əldə edər. Hər kəs rəhm eləməsə ona rəhm eləməzlər. Hər kəsi Tanrı istəsə, ona yaxşı dost qismət edər. İkiüzlü, iki dilli olmaq və iki cür danışmaq məl'unluqdur.

Xalq Tanrının övladlarıdır, ən çox sevilən adam xalqa daha çox fayda verəndir. Hər kəs Tanrıdan qorxsa, Tanrı onu hər şeydən qoruyar. Qoca öz evinin peyğəmbəri kimidir. Düzlük rahatlıq, yalan narahatlıq verər. Müsəlmana yalan danışmaq günahdır. Hər kim yoldan daşı götürsə, onun adına yaxşılıq yazılar.

4. Həzrəti Əlinin tərbiyə haqqında fikirləri. Həzrəti Əlinin oğluna nəsihəti.

Ədəb insanın şəklidir. Şəxsiyyətin ən yaxşı cəhəti əxlaqdır. Əqli çox olanın sözü çox olar. Yaxşılıq ilə adamı azad etmək olar. Ən böyük dövlət-ağıl, ən böyük yoxsulluq nadanlıq, ən böyük tərbiyə, ən böyük köməkçi vaxtında verilən məsləhətdir. Hər bir insanın qiyməti onun etdiyi yaxşılıqlarla ölçülür.

5. Dini bayramlar və mərasimlər, xüsusən Orucluq, Qurban bayramı və Məhərrəmlik mərasimi ilə bağlı mə'lumatın verilməsi.

İmam Hüseynin başçılıq etdiyi dəstənin düşmənə tabe olmayıb azadlıq uğrunda şəhid olması, İslam dinini qorumaq üçün canlarından keçməsi, müsəlmanların həmin günü matəm etməsi.

Ramazan ayının Oruc tutulduğu ay olması. Bu ayın ayların ən şərəflisi olması. Peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmmədə peyğəmbərliyin bu ayda yetişməsi. Ona görə də müsəlmanların belə bir mübarək ayda Oruc

tutmaqla Allaha ibadət etməsi, oruc tutan adamın sağlam olması, pis işlərdən uzaq olması, heç kəsi aldatmaması, yalan danışmaması, böyüklərə hörmət, kiçiklərə qayğı göstərməsi, orucun insana bir çox yaxşı sifətlər bəxş etməsi, səbirli olmağı, aclığa, susuzluğa dözməyi, bir çox ne'mətlərdən məhrum olmağı öyrətməsi, varlıların bayram sevincini kasıblarla bölüşməsi, oruc tutanların mərhəmətli olması, adamlarla mehriban rəftar etməsi, qüsurların bağışlanması.

Qurban bayramında müsəlmanların qurban kəsməsi, ətin bir hissəsinin qonum- qonşuya, bir hissəsinin də yoxsullara paylanması.

Qurban bayramında qohumların və qonşuların görüşüb, bir-birinin bayramını təbrik etmələri, uşaqların, gənclərin ana-atanı, nənə-babanı, yaxın qonşularını ziyarət edib, görüşmələri. Qurban bayramının inam və insanpərvərlik bayramı olması.

Müəyyənləşdirdiyimiz təxmini məzmun məşğələ, məşğələdənkənar, asudə vaxtlarda məqsədyönlü bölüşdürülməklə onlarda bir bütövlük, tamlıq təşkil edilir. Uşaqların islam dəyərləri üzrə bilikləri asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə, bəsitdən aliyə doğru inkişaf etdirilir.

Tə'lim-tərbiyə prosesi elə qurulur ki, onun özü uşaqların tərbiyəlilik səviyyəsinin tədricən artmasına, dünyaya müstəqil baxışlarının formalaşmasına səbəb olur.

MÜASİR TƏ'LİM METODLARININ TƏTBİQİNİN TƏ'LİMİN KEYFİYYƏTİNƏ TƏ'SİRİ

Südabə Abdullayeva,
Xətai RTŞ-nin metodisti

Respublikamızın prezidenti möhtərəm Heydər Əliyev təhsil işçiləri ilə görüşündə demişdir: «Azərbaycan xalqını yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə çatdırmaq qabaqcıl elmli və bilikli adamların fəaliyyəti nəticəsində olur. Belə adamları üzə çıxarmaqda tükənməz imkanlara malik olan qüvvə təhsildir. Respublikanın bütün müəllimləri təhsilimizin bu gücündən zamanın tələbinə uyğun istifadə etməli, müasir həyatla səsləşən, tə'lim metodlarından istifadəni ön plana çəkməli və öz dərs modelini yaratmalıdır».

Bu tövsiyələr biz təhsil işiçlərinin qarşısında çox mühüm vəzifələr qoyur. Təhsil işçilərində yeni pedaqoji təfəkkür formalaşdırmadan təhsil islahatı proqramında qarşıya qoyulan vəzifələri həyata keçirmək mümkün deyil.

Məktəbəqədər ictimai tərbiyə təhsil sisteminin ilkin pilləsidir, körpəlik və bağça yaşı dövründə uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasına xidmət edir.

Tanınmış pedaqoq və psixoloqların apardıqları tədqiqatların nəticələri göstərir ki, uşaqların əqli tərbiyəsində müasir texnologiyalardan, interaktiv tə'lim metodlarından istifadənin rolu böyükdür.

Hazırda itifadə etdiyimiz tə'lim-tərbiyə proqramının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi tə'lim-tərbiyə prosesində interaktiv tə'lim metodlarından yaradıcı şəkildə istifadə olunmasından asılıdır. Belə metodların tətbiqi uşaqlarda müstəqil düşünmək, sərbəst rə'y söyləmək, hər hansı problem barədə başqasının fikrinə münasibət bildirmək, onu təsdiq və ya inkar etmək, çoxluğun qərarını qəbul etmək və ya öz qərarının üstündə durmaq kimi xüsusiyyətlərin formalaşmasında kömək edir.

Bununla əlaqədar məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsində çalışan hər bir tərbiyəçi yeni pedaqoji təfəkkürün yaranmasını tə'lim-tərbiyə müəssisəsində uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasının əsası kimi qəbul etməli və pedaqoji fəaliyyətini bu istiqamətdə qurmağa çalışmalıdır. Bu səbəbdən də hər bir tərbiyəçi uşağın bu gün yaşadığı illərin maraqlı və məzmunlu keçməsinə çalışmalıdır. Tərbiyəçi qrupda elə optimal şərait yaratmalıdır ki, uşaqlar öz fikrini ifadə etməkdə, sərbəst rə'y söyləməkdə, müstəqil əqli nəticə çıxarmaqda, yoldaşlarının qərarına münasibət bildirməkdə çətinlik çəkməsinlər. Qrupdakı bütün uşaqları

şəxsiyyət kimi qəbul etmək, onların hüquqlarını qorumaq, onlara hörmətlə yanaşmaq, bacaraq və qabiliyyətlərini büruzə verməyə imkan yaratmaq hər bir tərbiyəçinin borcudur.

Yeni pedaqoji təfəkkür tərbiyəçilərdən əsas diqqəti ilk növbədə uşağın intellektual və yaradıcı inkişafına, məntiqi və mücərrəd təfəkkürünün formalaşmasına, təhliletmə, əqli nəticə çıxarmaq, ümumiləşdirmə aparmaq bacarıq və vərdişlərin təşəkkülünə yönəlməsini tələb edir. Yeni pedaqoji təfəkkür– tə'lim-tərbiyə prosesinin öyrənməyi öyrətmək texnologiyası əsasında qurulmasını uşağın təfəkkür imkanlarının maksimum dərəcədə nəzərə alınmasını tələb edir.

Bu gün dünya təcrübəsində yeni pedaqoji texnologiyalardan, müasir interaktiv tə'lim metodlarından geniş istifadə olunur. İnteraktiv tə'lim metodlarının tətbiqi tədris prosesini xeyli zənginləşdirir, onu hər bir uşaq üçün maraqlı fəaliyyət sahəsinə çevirir, uşaqların məşğələdə fəallığı xeyli artır. Hazırda bu metodlardan istifadə uşaqların hərtərəfli inkişafına xeyli kömək edir. Tərbiyəçi uşaqlara hər hansı bir mövzunu öyrətməyə başlamazdan əvvəl «söz assosiyaları» yaradır. Uşaqların bu barədə nə bildiklərini, nəyi öyrənmək istədiklərini aydınlaşdırır. «Layihələrin hazırlanması» uşaqların bir-biri ilə və digər adamlarla ünsiyyətinə və qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasına kömək edir.

Rayonun 257, 288, 199, 205, 236, 250 nömrəli körpələr evi–uşaq bağçalarında müasir tə'lim texnologiyaları, interaktiv tə'lim metodları tətbiq edir, keçirilən məşğələlər, tədbirlər maraqlı və məzmunlu olur. Tərbiyəçilər işlərini əyani şəkildə qura bilirlər. Belə ki, uşaqlar özləri müşahidə aparır, təhlil edir, əqli nəticə çıxarırlar.

Uşaqlarda əyani – obrazlı təfəkkürün inkişafı üçün süjetli, rollu oyunlardan daha geniş istifadə olunur. Rollu oyunlar müəyyən mövzunun səbəb, məqsəd əlaqələrinin, qanunauyğunluqlarının daha dərindən dərk olunmasına kömək edir. Rolları bölüşdürən uşaqlar yaşlıları təqlid edir, onların hissləri ilə yaşayırlar. «Mağaza» oyununda satıcı, xəzinədar, «Xəstəxana» oyununda həkim, xəstə, «Bərbərxana» oyununda bərbər və s. rolu ifa edən uşaq özünü onun yerinə qoyur, onun hissləri ilə yaşayır.

Tərbiyəçilər məşğələlərdə «Əqli hücum», «Cütlər və qruplar» metodundan istifadə edir. Bunun vasitəsilə konkret problemin həlli və ya hansısa suala cavabın axtarılması təşkil olunur. «Əqli hücum» yeni mövzunun izahından əlavə, çalışmaların yerinə yetirilməsi zamanı tətbiq olunur.

Müasir tə'lim texnologiyalarının məqsədi uşağı daima yeni biliklərə yiyələnməyə, müstəqil şəkildə öz biliyini artırmağa yönəltmək, onlarda tənqidi təfəkkürün, seçmə bacarığını, problem qoymaq, onu həll etmək qabiliyyətini formalaşdırır. Müasir tə'lim – texnologiyaları uşaqlarda fantaziya və ixtiraçılıq qabiliyyətinin təbiətə, cəmiyyətə, insanlara, qayğı və hörmət, özünəinam hissi tərbiyə edir. İnteraktiv tə'lim metodları uşaqlarda inam hissi tərbiyə etməklə yanaşı, yaradılan mühit onda tədqiqatçılığa, təşəbbüskarlığa, yaradıcılığa maraq oyadır.

Hər bir tərbiyəçi müasir tə'lim texnologiyalarına yiyələnməli, uşaqların tə'lim-tərbiyəsinə ailəni də cəlb etməlidir. Pedaqogika və psixologiyadan son illərdə əldə olunan nailiyyətlər göstərir ki, uşağı şəxsiyyət kimi qəbul edib onun yaradıcılığına, bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişafına üstünlük vermək, inkişaf etdirmək onlarda idrak qabiliyyətinin inkişafına, məntiqi və mücərrəd təfəkkürünün formalaşmasına kömək göstərir, eyni zamanda təhsilin keyfiyyətinə tə'sir edir.

Uşaqlar üçün qrupda təşkil olunmuş müxtəlif fəaliyyət mərkəzləri uşaqların meyl və marağına uyğun təşkil olunarsa, bu, uşaqların qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyətinə, müstəqil əqli nəticə çıxarmalarına, qərar qəbul etmələrinə imkan verər. Burada istifadə olunan materiallar didaktik vasitələr, avadanlıqlar, plakatlar, portretlər, incəsənət əsərləri və digər işlər uşaqların yaşına uyğun inkişafına zəmin yaradır.

Müasir tə'lim texnologiyaları və interaktiv tə'lim metodlarından istifadə təcrübəsi göstərir ki, uşaqların idrak fəallığının və məntiqi təfəkkürünün inkişafında onlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu gün dünya təcrübəsində yeni pedaqoji texnologiyalardan, informasiya texnologiyalardan geniş istifadə tədris prosesini xeyli fəallaşdırır. Onu hər bir uşaq üçün maraqlı fəaliyyət sahəsinə çevirir, məşğələlərdə uşaqların fəallığını artırır.

İslahat proqramında təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Son illər bu sahədə işlək mexanizmlərin hazırlanması sahəsində bir sıra uğurlu addımlar atılmış, daxili və xarici qiymətləndirmə üzrə modellər hazırlanmışdır. Bu da təsadüfi deyildir, çünki, müntəzəm, obyektiv həyata keçirilən qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün mühüm şərtlərdən biridir.

Təhsilin digər pillələrində olduğu kimi, məktəbəqədər tərbiyə və təhsil müəssisələrində də bu sahədə xüsusi axtarışlar, araşdırmalar aparılır. Müasir tə'lim texnologiyalarının tətbiqinə üstünlük verilməli, bu sahədə qabaqcıl uşaq bağçalarının iş təcrübəsi öyrənilib yayılmalıdır.

BEŞYAŞLILARIN MƏKTƏBƏ HAZIRLANMASINA DAİR

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəb tə'liminə hazırlanması probleminə xüsusi əhəmiyyət verir. Məktəbə hazırlıq sahəsində planlı iş aparılan bəzi məktəbəqədər müəssisələrin mə'zunlarının bir qismi məktəb tə'liminə tam hazır olur. Digər qismi isə az müddətdən sonra məktəbə, müəllimə sinfin kollektivinə asanlıqla uyğunlaşır. Təcrübə göstərir ki, birbaşa ailədən gələn altıyaşlıların böyük əksəriyyəti məktəbə psixoloji cəhətdən hazır olmur. Uşaqların hazırlığı arasında belə fərqin olması müəllimin işini çətinləşdirir, təhsilin effekli təşkilinə mane olur. Ona görə də uşaqların məktəbdə qısamüddətli hazırlıq qrupuna cəlb edilmələri məqsədə uyğun görülür. Hazırlıq qruplarında məşğələləri həmin uşaqlara məktəbdə dərs deyəcək müəllimlər aparmalıdırlar. Məşğələlər avqust ayında təşkil edilməlidir.

Belə məşğələlərdə uşaqların kollektivdə ünsiyyəti və davranış qaydaları, məktəbin rejiminə alışması, dərs sistemi, dərsdə özünü aparma, partada əyləşmə, dəftəri qoyma, qələmi tutma, dərs şeylərini qoruma, müəllimin suallarına cavab vermə, sual vermə qaydalarına yiyələnmələri nəzərdə tutulur. Bundan əlavə uşaqlarda müşahidəçilik qabiliyyətinin, diqqətin, nitq və təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə geniş yer verilməlidir.

Məşğələlərin məzmunlu və maraqlı keçməsi, I sinifdə müəllimlərin işini xeyli yüngülləşdirir.

Aşağıda 10 günlük məşğələnin təxmini izahlı planlaşdırılması verilir:

S №	Məşğələnin növü	Məşğələnin məzmunu	Təxmini vaxt (dəq)
		I GÜN	
1.	*Uşaqların bir-biri ilə və məktəblə tanış olmaları*	*Müəllimlərin uşaqlarla, uşaqların biri ilə və məktəbin binası ilə tanış olmaları. Məktəbdə intizam, təmizlik* və gigiyena qaydalarının gözlənilməsi, təhsil almağın əhəmiyyəti, onun üçün nələrə əməl olunmasının zəruriliyi ətrafında müsahibə.	20 dəq.
2.	Nitq inkişafı	Uşaqların nitqlərinin fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi. Nitq səslərini tələffüz etmə bacarıqları. Bu sahədə yol verdikləri nöqsanlar, lüğət ehtiyatı, sözləri tələffüz etmə bacarıqları, nitqlərində yerli şivə xüsusiyyətləri, cümlə qurma bacarıqları, rabitəli nitqlərinin vəziyyəti.	25 dəq.
3.	Uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyəsinin öyrənilməsi	Uşaqların məktəb tə'liminə hazırlığını öyrənmək üçün pedaqoji və psixoloji diaqnostika. Bu məqsədlə Y.Ş. Kərimovun «I sinifdə islahat», «Uşaq məktəbə gedir». L.Ş.Bağırovanın «Məktəbə hazırlığın psixodiaqnostikası» kitabçalarından istifadə etmək mümkündür.	20 dəq.
4.	İlkin riyazi təsəvvürlərin inkişafı	Uşaqların 10 dairəsində sayma bacarıqlarının aşkar edilməsi (ətraf aləmdəki əşyalar, didaktik oyun materialları əsasında). Əşyaların sayılması üzrə çalışmalar. Necədir? Sualına cavab verilməsi. Müxtəlif formalı əşyalar içərisindən dördbucaqlı olanların seçilməsi.	15 dəq.
5.	Fiziki mədəniyyət	Sıraya düzülmə. Müəllimin göstərişi ilə bir cərgə addımlama. «Qaçdı-tutdu» oyunu.	10 dəq.
		II GÜN	
1.	Məktəb həyatı ilə tanışlıq	Uşaqların fərdi xüsusiyyətləri ilə tanışlıq. I sinifdə oxuyarkən lazım olacaq tədris ləvazimatı və onlardan istifadə qaydası ilə tanışlıq.	10 dəq.
2.	Nitq inkişafı	Keçən gün görülmüş işlərin təkrarı. Bildikləri şe'rlərin ucadan, ifadəli oxunması.	25 dəq.
3.	Təsviri fəaliyyət	Uşaqların rəngləri necə tanımalarının öyrənilməsi. Təsviri sənətin sahələri (rəssamlıq, rəngkarlıq, heykəltaraşlıq, dekorativ təsviri fəaliyyət) ilə tanışlıq. Təsviri sənət məşğələlərində nələri öyrənəcəkləri haqqında mə'lumat.	10 dəq.

4.	İlkin riyazi təsəvvürlərin inkişafı	Keçən gün məşğələdə yerinə yetirilənlər üzrə məşq. Əşyaların sıra ilə sayılması üzrə təmrinlər. «Qırmızı bayraq neçənci yerdədir?» oyunu. İki qrup əşyanın kəmiyyətcə müqayisə edilməsi «hansı çoxdur», «hansı azdır?»	25 dəq.
5.	Ətraf aləmlə tanışlıq	Məktəbin ətrafındakı əraziyə ekskursiya. Uşaqlardan gördükləri əşya və hadisələrin adlarının xəbər alınması. Təbiət, canlılar və cansızlar aləmi, onları əhatə edən insanlar, binalar nəqliyyat haqqında müsahibənin keçirilməsi.	20 dəq.
		III GÜN	
1.	Məktəb həyatı ilə tanışlıq	Uşaqların fərdi xüsusiyyətləri ilə tanışlıq. Müəllimə müraciət etmək, ona sual vermək, onun sualına cavab vermək, danışanı dinləmək, yoldaşlarının danışıqlarına münasibət bildirmək qaydaları ilə tanışlıq.	10 dəq.
2.	Musiqi və nəğmə	Uşaqların bildikləri nəğmələrin xəbər alınması. Xoşladıqları mahnının xorla oxunması. İmkan daxilində bir uşaq mahnısının səslənməsi. Onun əsasında ritmik hərəkətlər.	15 dəq.
3.	İlkin riyazi təsəvvürlərin inkişafı	Əşyaların 10-a qədər düzünə və tərsinə sayılması üzrə oyunlar. Sahədə əşyanın vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi: yuxarı-aşağı, sol-sağ, altında, üstündə. Üçbucaqlı formada əşyaların seçilməsi ilə tanışlıq. «Səsin haradan gəldiyini tap» oyunu.	25 dəq.
4.	Əmək tə'limi	Əmək tə'limi məşğələlərində nələri öyrənəcəkləri haqqında söhbət. Özünəxidmət üzrə vərdişlər (geyinmək, yuyunmaq, paltar və ayaqqabıya qulluq, yemək qaydaları və s.) ətrafında müsahibə.	10 dəq.
5.	Nitq inkişafı	Əşya və şəkillər üzrə iki-üç sözdən ibarət cümlələrin tərtibi. Cümlələrin sözlərə ayrılması (cümlədə neçə sözün olması və hər birinin hansı yerdə durması) üzrə təhlil. Çətin tələffüz olunan sözlərin tələffüzü üzrə iş. Yanıltmaların deyilməsi.	30 dəq.
		IV GÜN	
1.	Məktəb həyatı ilə tanışlıq.	Uşaqların fərdi xüsusiyyətləri ilə tanışlıq. Sinfdə özünü aparma, yoldaşlarla nəzakətli davranmaq, ümumi əməkdə iştirak, qarşılıqlı yardım, parta (stol) arxasında əyləşmə, dəftəri qoyma, qələmi tutma qaydaları ilə tanışlıq.	10 dəq.
2.	Fiziki mədəniyyət	Tək-tək sıraya düzülmə. Dağılıb cüt-cüt düzülmə, yenidən tək-tək düzülmə. Xorlu oyun: «Qazlar-qazlar», «Bənövşə»	15 dəq.
3.	Nitq inkişafı	Müəllimin (uşaqların verdikləri üç-dörd sözə əsasən cümlənin qurulması. Cümlədə sözlərin sayının ardıcıllığının müəyyənləşdirilməsi. «Cümləni tamamla» oyunu.	30 dəq.
4.	Təsviri fəaliyyət	Rəngli karandaşlar və akvarellə işləmək qaydalarının öyrədilməsi. Paralel xətlər arasında sadə naxışların çəkilməsi.	10 dəq.
5.	Ətraf aləmlə tanışlıq	Təbiətin yaxınlıqdakı guşəsinə (bağa, parka, meşəyə, çölə, çayın sahilinə) gəzinti. Hava, ağaclar və kollarla tanışlıq.	25 dəq.
		V GÜN	
1.	Nitq inkişafı	Uşaqların bildikləri şe'rlərin ifadəli oxunması. Şe'r əsasında sualların verilməsi. Ən düzgün cavabın seçilməsi.	25 dəq.

2.	Musiqi və nəğmə	Maqnitafon lentinə yazılmış uşaq mahnılarının dinlənilməsi. Azərbaycan xalq rəqsinin səslənməsi. Rəqs hərəkətləri. Müəyyən mahnının xorla oxunması.	15 dəq.
3.	İlkin riyazi təsəvvürlərin inkişafı	10 dairəsində düzünə və tərsinə sayma, əşya qruplarının müqayisə edilməsi üzrə məşq.	25 dəq.
4.	Əmək tə'limi	Kağız və kartonla iş. Kağız və kartonun növləri. Kağızın düzxət boyu kəsilməsi və yapışdırılması qaydasının öyrənilməsi.	10 dəq.
5.	Fiziki mədəniyyət	Sıra ilə yerimək. Topun arxaya və qabağa ötürülməsi.	15 dəq.
		VI GÜN	
1.	İlkin riyazi təsəvvürlərin inkişafı	10 dairəsində düzünə və tərsinə sayma. Bütöv və onun yarısının müqayisə edilməsi. Sahədə əşyaların vəziyyəti (qabaqda, arxada, sonra, arasında) haqqında təsəvvürlərin inkişaf etdirilməsi. Sinif otağında, məktəbin binasında və həyətində üçbucaqlı əşyaların tapılması.	25 dəq.
2.	Fiziki mədəniyyət	Təksıra addımlamaqla gedə-gedə cüt-cüt dayanma.	10 dəq.
3.	Nitq inkişafı	Cümlənin sözlərə ayrılması, onda sözlərin sayı və ardıcıllığı üzrə çalışmalar. Uşaqların bildikləri nağılların nəql edilməsi. «Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm» nağılı müəllim tərəfindən nəql edildikdən sonra uşaqlar tərəfindən səhnələşdirilməsi.	30 dəq.
4.	Təsviri fəaliyyət	«Gözbağlıca», «Qızlar-qızlar» oyunu. Paralel xətlər arasında əvvəlcədən rəngli kağızlardan kəsilmiş üçbucaqlı və dördbucaqlılardan naxış-applikasiyanın düzəldilməsi.	10 dəq.
5.	Əmək tə'limi	Gil və plastilinlə tanışlıq. Plastilindən sadə meyvə və tərəvəz fiqurlarının hazırlanması.	15 dəq.
		VII GÜN	
1.	Fiziki mədəniyyət	Sıra tə'limi üzrə məşq. Səhər gimnastikası.	15 dəq.
2.	Nitq inkişafı	Şəkildə təsvir olunan əşyalar, həmçinin uşaqların təsəvvürləri əsasında cümlələrin qurulması və təhlili üzrə məşqlər. Uşaqların lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi. Onlara tanış meyvə, tərəvəz, giləmeyvə, təbiət hadisələri haqqında tapmacalar üzrə iş.	30 dəq.
3.	Musiqi və nəğmə	Mümkün olan uşaq mahnılarından birinin dinlənilməsi, oxunması və onun ritminə müvafiq hərəkətlər.	15 dəq.
4.	İlkin riyazi təsəvvürlərin inkişafı	10 dairəsində qazanılmış vərdişlərin möhkəmləndirilməsi. Əşya qruplarının müqayisə edilməsi (çoxdur, azdır, bərabərdir). Uzunluq anlayışının (uzun, qısa) verilməsi.	20 dəq.
5.	Əmək tə'limi	Plastilindən heyvan və quş fiqurlarının düzəldilməsi.	10 dəq.
		VIII GÜN	
1.	Nitq inkişafı	Müəllimin oxuduğu təbiətlə bağlı hekayə dinlənildikdən sonra sual-cavab keçirilməsi. Necəlik bildirən sözlərin seçilməsi. Uşaqların *necə*? Sualına cavab olan sözlər demələri və cümlədə işlətmələri üzrə iş.	20 dəq.
2.	Fiziki mədəniyyət	Şəhər gimnastikası. «Qaçdı-tutdu» oyunu. Uzununa tullanma.	15 dəq.
3.	İlkin riyazi təsəvvürlərin inkişafı	10 dairəsində say vərdişlərinin möhkəmləndirilməsi. Əşyaların sahədə yerləşdirilməsi üzrə öyrəndiklərinin təkrarı.	20 dəq.

4.	Təsviri fəaliyyət	Nümunə əsasında üçbucaq, dördbucaq və dairə şəkilli elementləri növbələşdirməklə paralel xətlər əsasında naxışın çəkilməsi.	15 dəq.
5.	Ətraf aləmlə tanışlıq	Uşaqlarda müşahidəçilik qabiliyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə gəzinti bəzək ağacları, güllər, kollar üzərində müşahidənin təşkili.	20 dəq.
		IX GÜN	
1.	Nitq inkişafı	Uşaqların lüğət ehtiyatının meşə ağacları (çöl çiçəkləri, tərəvəz, giləmeyvə, dərman bitkiləri və s.) hesabına zənginləşdirilməsi. Şe'rlərin ifadəli oxunması üzrə müsabiqə.	25 dəq.
2.	Musiqi və nəğmə	Uşaqların ən çox sevdikləri mahnının xorla oxunması.	10 dəq.
3.	İlkin riyazi təsəvvürlərin inkişafı	Say çöpləri, təbiət materialları, əşya şəkillərinin düzünə və tərsinə sayılması. Müxtəlif rəngli say çöpcükləri və müxtəlif formalı həndəsi fiqurlardan ibarət iki qrup əşyaların (çox, az, bərabər) müqayisə edilməsi. Əşyaların uzunluğuna (enli, dar) görə müqayisə edilməsi.	20 dəq.
4.	Fiziki mədəniyyət	Sıra tə'limi. Hündürlüyə tullanmaq.	15 dəq.
5.	Əmək tə'limi	Təbiət materiallarından (yarpaq, qoza, küləş, saman, qamış, çöplər, tərəvəz toxumları və s.) müxtəlif fiqurların düzəldilməsi ilə tanışlıq.	10 dəq.
		X DƏRS	
1.	İlkin riyzi təsəvvürlərin inkişafı	10 dairəsində sayma üzrə təkrar məşqlər. Həndəsi fiqurların fərqləndirilməsi üzrə iş. Didaktik oyunlar.	20 dəq.
2.	Təsviri fəaliyyət	Akvareldən istifadə etməklə çiçək şəkillərinin çəkilməsi.	10dəq.
3.	Nitq inkişafı	Uşaqların süjetli şəkil üzrə, öz ailələri, oyun, əyləncə və istirahətləri haqqında hekayə qurub nəql etmələri.	25 dəq.
4.	Fiziki mədəniyyət	Top ilə oyunlar. Topu divara vurub tutmaq, bir-birinə atmaq, çiləmək.	15 dəq.
5.	Ətraf aləmlə tanışlıq	Quşların və heyvanların həyatı üzərində müşahidə. Kənddə və şəhərdə insanların əməyi ilə tanışlıq.	20 dəq.

QEYD. Planda hər gün üçün nəzərdə tutulmuş məşğələlərin ardıcıllığının gözlənilməsi məcburi deyil. Bütün hallarda məşğələlərin müddəti 30 dəqiqəni keçməməlidir. Bə'zən 30 dəqiqəlik məşğələnin məzmunu ağır olduqda onu iki hissəyə (10–20, 20–10, 15–15) bölüb arasına başqa məşğələ daxil etməklə tamamlamaq mümkündür. Məşğələlərarası tənəffüslər 10 dəqiqədən az olmamalıdır. Tənəffüslər açıq havada hərəkətli oyunlar şəklində keçirilməlidir.

* * *

I SİNİF (ilin II yarısı üçün)
ANA DİLİ

4 fevral. **Oxu.** "Əziz birincilər", "Bizi nələr əhatə edir?".
Yazı. "Bizi nələr əhatə edir?" Mətnin axırıncı abzasının üzündən köçürülməsi.
5 fevral. **Oxu.** Təbiət.
6 fevral. **Oxu.** "Qışda", "Qartopu" (M.Seyidzadə).
Yazı. "Qartopu" şe'rinin üzündən köçürülməsi.
7 fevral. **Oxu. Müşahidə.** Təbiətdə baş verən hadisələr üzərində (dərsliyin 9-cu səhifəsindəki yaddaş üzrə).
Yazı. M.Namazın "Qar" şe'rinin müəllimin diktəsinə əsasən yazılması.
9 fevral. **Oxu.** "Qar" (X.Əlibəyli), "Qar" (M.Aslan).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaiti ilə tanışlıq. 1-ci səhifəsi üzrə iş.
10 fevral. **Oxu.** "Pəncərədə naxışlar".
11 fevral. **Oxu.** "Dörd arzu" (K.D.Uşinski).
Yazı. "Qar" şe'rinin bir bəndinin üzündən köçürülməsi.

AİLƏ

19 fevral. **Oxu.** "Ana" (İ.Səfərli). "Hamıdan qəşəng".
20 fevral. **Oxu.** "Ata", "Atamın əlləri" (M.Namaz).
Yazı. "Ana" şerinin birinci bəndinin üzündən köçürülməsi.
21 fevral. **Oxu.** Əşya dərsi. "Qar və buz".
Yazı. M.Namazın "Atavın əlləri" şe'rinin bir bəndinin üzündən köçürülməsi.
23 fevral. **Oxu.** "Ad günü".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 2-3-cü səhifələri üzrə iş.

SƏNİN SAĞLAMLIĞIN

24 fevral. **Oxu.** Sağlamlığın şərtləri, "Təmizlik" (A.Şaiq).
25 fevral. **Oxu.** "Ağıllı məsləhət", "Sağlam olmaq üçün nə etmək lazımdır?".
Yazı. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 27-ci səhifəsindən çöl quşlarının adlarının köçürülməsi.

YAXŞI İŞLƏR GÖRƏK

26 fevral. **Oxu.** "Kərpickəsən qoca və cavan oğlan" (N.Gəncəvi).
27 fevral. **Oxu. Ekskursiya** (təbiətdə baş verən dəyişikliklərlə tanış olmaq məqsədilə meşəyə, bağa, parka).
Yazı. "Kərpickəsən qoca və cavan oğlan" hekayəsindən bir parçanın üzündən köçürülməsi.
28 fevral. **Oxu.** "Böyüklərə hörmət et" (M.Dilbazi).
Yazı. Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 28-ci səhifəsindən vəhşi heyvanların adlarının üzündən köçürülməsi.
1 mart. **Oxu.** "Qoca qadındır" (V.Oseyeva).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitindən 4-5-ci səhifələri üzrə iş.
2 mart. **Oxu.** "Əsl yoldaş", "Alma və naringi".
3 mart. **Oxu.** "İki yoldaş" (L.Tolstoy).
Yazı. "Hüsnxət" dərs vəsaitindən "Dörd kəpənək" hekayəsinin dörd sətrinin üzündən köçürülməsi.
4 mart. **Oxu.** "Göyərçin və qarışqa".
5 mart. **Oxu.** "Aslan və dovşan".
Yazı. "Göyərçin və qarışqa" hekayəsindən bir hissənin üzündən köçürülməsi.
6 mart. **Oxu.** "Anamın bayramı".
Yazı. Qışın əlamətlərini bildirən sözlərin müəllimin diktəsinə əsasən yazılması.
9 mart. **Oxu.** "Acgöz it".
10 mart. **Oxu.** "Tülkü və durna".
Yazı. Hekayənin bir hissəsinin üzündən köçürülməsi.

GƏLİN OYNAYAQ

11 mart. **Oxu.** "Can, gülüm, can-can!" (A.Şaiq).
12 mart. **Oxu.** "Mən də, mən də", "Saymaca".
Yazı. Oyun adlarının yazılması.

GÖZƏL YAZ

13 mart. **Oxu.** "Yaz günləri" (M.Ə.Sabir), "Gəl, bahar" (T.Elçin).
Yazı. Yazın əlamətlərini bildirən sözlərin yazılması.
15 mart. **Oxu. Müşahidə.** ("Müşahidə aparın" başlığı altında verilənlər əsasında).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 6-7-ci səhifələri üzrə iş.
16 mart. **Oxu.** "Gün çıx, gün çıx", "Ayaq izləri" (Ə.Kərim).
17 mart. **Oxu.** "Qaranquş".
Yazı. "Gəl, bahar" mətninin üzündən köçürülməsi.
18 mart. **Oxu.** "Novruz".
19 mart. **Oxu.** "Yazda təbiət".
Yazı. İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 30-cu səhifəsindəki **"Quş dənliyi"** mətni üzrə.
1 aprel. **Oxu.** "Bahar mənəm" (N.Xəzri).
2 aprel. **Oxu.** "Bənövşə", "Qərənfil" (A.Şaiq).
Yazı. "Bənövşə" şe'rinin üzündən köçürülməsi.
3 aprel. **Oxu. Əşya dərsi** (tezçiçəkləyən ağaclar).
Yazı. "İlk bahar" mövzusu əsasında təbiət üzərində müşahidə.

CANLI TƏBİƏT

5 aprel. **Oxu.** "Canlılar aləmi".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 10-11-ci səhifələri üzrə iş.

EV HEYVANLARI

6 aprel. **Oxu.** "Ev heyvanları".
7 aprel. **Oxu.** "Keçi" (A.Şaiq), "...ərs keçilər" (M.Kostyubinski).
Yazı. İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 32-ci səhifəsindəki **"Toplan"** mətni üzrə.
8 aprel. **Oxu.** "Çoban", "Quzum" (M.Araz).
9 aprel. **Oxu.** "Zınqırov" (L.Tolstoy).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 14-15-ci səhifələri üzrə iş.
10 aprel. **Oxu. Müşahidə** (həşəratlarin həyatı üzərində).
Yazı. Həşərat adlarının yazılması.

KOSMOS

12 aprel. **Oxu.** "Kosmonavt olmaq istəyirəm".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 16-17-ci səhifələri üzrə iş.
13 aprel. **Oxu.** "Bip-bipin nəğməsi" (T.Elçin).

VƏHŞİ HEYVANLAR

14 aprel. **Oxu.** "Uşaq və dovşan" (A.Şaiq).
Yazı. İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 33-cü səhifəsindəki **"Kirpi"** mətni üzrə.
15 aprel. **Oxu.** Əşya dərsi (Ov heyvanları).
16 aprel. **Oxu.** "Ceyran" (S.Məmmədzadə).
Yazı. "Ceyran" şe'rinin bir hissəsinin üzündən köçürülməsi.
17 aprel. **Oxu.** "Ovçu oğlan" (Ə.Səmədli).
Yazı. "Ceyran" şe'rinin bir bəndinin əzbərdən yazılması.

ƏHLİLƏŞDİRİLMİŞ QUŞLAR

19 aprel. **Oxu.** "Ev quşları".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 18-19-cu səhifələri üzrə iş.
20 aprel. **Oxu.** "Cücələr" (A.Səhhət).
21 aprel. **Əşya dərsi** ("Ev quşları və çöl quşları").

Yazı. İnşa ("Bizim yerlər" mövzusu əsasında təbiət üzərində müşahidələr).

VƏHŞİ QUŞLAR

22 aprel. **Oxu.** "Qanadlı dostlarımız".
23 aprel. **Oxu.** "Durna" (R.Əfəndiyev).
Yazı. İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 36-cı səhifəsindəki "Toyuq hinində" mətni üzrə.
24 aprel. **Oxu.** "Yanıltmaclar".
Yazı. Müəllimin diktəsi ilə bizim yerlərə uçub gələn quşların adlarını yazmaq.
26 aprel. **Oxu. Ekskursiya** (Canlılar aləmi ilə tanış olmaq məqsədilə meşəyə, çölə, bağa, heyvanlar parkına, fermaya).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 20-21-22-ci səhifələri üzrə iş.

VƏTƏN

27 aprel. **Oxu.** "Ana yurdumuz".
28 aprel. **Oxu.** "Bayrağımız və gerbimiz".
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 23-cü səhifəsindəki "Dövlət rəmzləri" mətni üzrə.
29 aprel. **Oxu.** "Respublika günü".
30 aprel. **Oxu.** "Heydər baba".
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 22-ci səhifəsindəki "Doğma dilimiz" mətni üzrə.
1 may. **Oxu.** "Biz Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıyıq".
Yazı. İfadə. "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 36-cı səhifəsindəki "Güc birlikdə mətni üzrə.
3 may. **Oxu.** "Bakı" (Z.Cabbarzadə).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 23-24-25-ci səhifələri üzrə iş.
4 may. **Oxu. Müşahidə** (nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti üzərində).
5 may. **Oxu.** Yol hərəkəti qaydaları (79-cu səhifə üzrə).
Yazı. İnşa. "Bizim məktəb" ("Bizim sinif") mövzusunda.
6 may. **Oxu.** "Yolda oynamaq qorxuludur".
7 may. **Oxu.** "Qara qızıl".
Yazı. İfadə. "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 38-ci səhifəsindəki «Yoldaşlıq köməyi» mətni üzrə.
8 may. **Oxu.** "9 May qələbə günüdür", "Üç oğul".
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 23-cü səhifəsindəki "Məktəbimiz" mətni üzrə.

QIZMAR YAY

10 may. **Oxu.** "Yay".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 29-cu səhifəsi üzrə iş.
11 may. **Oxu.** "Günəş" (C.Məmmədov).
12 may. **Oxu.** "Sünbülüm" (H.Ziya).
Yazı. İnşa. "Bizim ailəmiz" mövzusunda.
13 may. **Oxu.** "Ay nə üçün çılpaq gəzir? ".
14 may. **Oxu.** "Təbiəti sevək" (Y.Kərimov).
Yazı. İfadə. "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 38-ci səhifəsindəki «Meşədə» mətni üzrə.
15 may. **Oxu. Ekskursiya** (təbiətin qorunması ilə tanışlıq məqsədilə)
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 25-ci səhifəsindəki "Şəhər bağında" mətni üzrə.
17 may. **Oxu.** "Uşaqların bayramı".
Yazı. Hüsnxət. Kalliqrafik qaydalara riayət olunmasını yoxlamaq məqsədilə imla.
18 may. Dərs ilinin yekunlaşdırılması. Mayın 25-dək məşğələlərin xarakteri haqqında mə'lumat.

MUSİQİ

1-ci dərs. Dərs ilinin birinci yarısında öyrənilmişlərin təkrarı.
2-ci dərs. Xorla oxumaq: «Şumla yeri» (Azərbaycan xalq mahnısı).

3-cü dərs. Xorla oxumaq: «Nağıl-nəğmə» (Mus. A.Sultanovanın, söz. T.Elçinin) mahnısındakı obrazların vokal xarakterinin mənimsənilməsi.
4-cü dərs. Xorla oxumaq: «Lay-lay» (Mus. T.Quliyevin, söz. M.Seyidzadənin). «Axşam oldu» mahnısının (İşləyəni Ü.Hacıbəyov) dinlənilməsi.
5-ci dərs. Xorla oxumaq: «Lay-lay». Başqa lay-laylalarla müqayisə.
6-cı dərs. Xorla oxumaq: «Ana» (Mus. O.Rəcəbovun, söz. Ə.Ağayevin). Musiqidə «intonasiya», «ritm» anlayışlarının izahı.
7-ci dərs. Xorla oxumaq: «Ana» mahnısı. Musiqidə dinamik çalarlar. Onların müvafiq musiqi nümunələrinin ifası ilə əlaqələndirilməsi.
8-ci dərs. Xorla oxumaq: «Bahar» (Mus. M.Əhmədovun, söz. M.Seyidzadənin) mahnısı. Musiqili-ritmik hərəkətlər. «Dəsmalı ötür» musiqili-didaktik oyun.
9-cu dərs. Xorla oxumaq: «Bahar» mahnısı. Müvafiq mahnı melodiyaları əsasında improvizasiya.
10-cu dərs. Xorla oxumaq: «Sual və cavablar» (Mus. O.Zülfüqarovun, söz. F.Məmmədovun). İmprovizasiya. «Bərkdən və yavaş-yavaş oxumaq».
11-ci dərs. «Sual və cavablar» mahnısı. Mahnıya uyğun ritmik hərəkətlər.
12-ci dərs. Xorla oxumaq: «Maral» (Mus. S.Rüstəmovun, söz. Z.Xəlilin). Mahnı-marş, rəqs melodiyaları əsasında improvizasiya.
13-cü dərs. Xorla oxumaq: «Bağda» (Mus. R.Şəfəqin, söz. A.Bartonun). Musiqili ritmik hərəkət: «Səsləri otür».
14-cü dərs. Xorla oxumaq: «Bağda». Musiqi improvizasiya. Musiqili ritmik hərəkət.
15-ci dərs. Xorla oxumaq: «Qərənfil» (Mus. O.Zülfüqarovun, söz. A.Şaiqin) mahnısı. Musiqili ritmik hərəkətlər.
16-cı dərs. Xorla oxumaq: «Qərənfil» mahnısı. Musiqili ritmik hərəkətlər.
17-ci dərs. Dərs ilinin ikinci yarısında keçilmişlər üzrə viktorina formasında məşğələ-tapmaca.

TƏSVİRİ SƏNƏT

1-ci dərs. Naturadan rəsm: «Budaq».
2-ci dərs. Dekorativ-tətbiqi fəaliyyət: «Naxışlar».
3-cü dərs. Müstəvi üzərində rəsm: «Dairə».
4-cü dərs. Yapma: «Adam fiquru».
5-ci dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. T.Salahov və M.Rəhmanzadənin əsərləri nümunəsində təsviri sənətin janrları haqqında mə'lumatın verilməsi.
6-cı dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Oyuncaqlar aləmində».
7-ci dərs. Naturadan rəsm: «Quş fiquru».
8-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «8 Mart», «Mənim anam».
9-cu dərs. Naturadan rəsm: «Tərəvəz bitkiləri».
10-cu dərs. Təsviri sənət haqqında müsahibə «Təsviri sənət məişətimizdə».
11-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Gözəl bahar».
12-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Raket havaya qalxır».
13-cü dərs. Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: «Zolaqda, düzbücaqlı və dairə içərisində yaz gülləri».
14-cü dərs. Natıradan rəsm: «Güldanda çiçəklər».
15-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Uşaqların bayramı».
16-cı dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Yay».
17-ci dərs. Yekun. Ümumiləşdirmə. Yay tapşırığı.

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT

1-ci dərs. Boyunardı düzülmək. Qolları yanlara, irəliyə, yuxarıya, arxaya hərəkət etdirməklə çiyinləri qaldırmaq və endirmək. Kiçik topu vurmaq və iki əllə tutmaq. Əllərdə müxtəlif əşyalar tutmaqla gimnastika skamyası üzərində yeriş.
2-cü dərs. Kiçik toplarla hərəkətlər. Maneənin üzərinə dırmaşıb aşmaq. Fırlanan ip üzərindən hoppanmaq. Müvazinətin saxlanması.
3-ci dərs. Maili qoyulmuş gimnastika skamyasına dırmaşmaq. Gimnastika tiri üzərində yeriş. «Topu al, qaç» oyunu.
4-cü dərs. Musiqinin müşayiəti ilə mahnı oxuya- oxuya yeriş.

5-ci dərs.	Sağa, sola və geriyə dönmələr. Bir cərgədən iki, iki cərgədən bir cərgəyə dönmə. «Topu qonşuna ötür» oyunu.
6-ci dərs.	Arxası üstə uzanmış vəziyyətdən bədəni yığaraq dayaqlı oturuşa keçmək, irəliyə və geriyə aşmaq.
7-ci dərs.	Sırada «bir- iki» saymaq. Sırada topu baş üçtündən arxadakına ötürmək.
8-ci dərs.	Sür'əti artırmaq və azaltmaqla yerimək. 35-40 sm hündürlükdə manеə üzərindən tullanmaq.
9-cu dərs.	«Yerində addımla marş!» komandasını icra etmək. Cərgədə üz-üzə 3-4 metr aralı oturmaqla topu bir-birinə diyirlətmək.
10-cu dərs.	Dayaqlı oturuşdan qalxıb oturmaq. Fırlanan ipin altından qaçaraq keçmək. «Bənövşə» oyunu.
11-ci dərs.	Gimnastika skamyası üzərində 20 sm hündürlükdə ipin üzərindən addımlayıb keçməklə yeriş. Qaçaraq uzununa tullanmaq.
12-ci dərs.	Hündürlüyü 70-80 sm olan manеənin üzərindən aşmaq. 10 sm hündürlükdə manеələri aşmaqla uzununa tullanmaq.
13-cü dərs.	Başa içərisində 150-200 qram yük olan dəmir qutu qoymaqla pəncələr üstə əyləşib qalxmaq. Həmin vəziyyətdə bir xətt üzrə 5-6 metr qabağa və dal-dalı yerimək.
14-cü dərs.	Çiyin, baş, gövdə, ayaq və qıçların müxtəlif hərəkətləri. 30-40 metr məsafəyə iki- iki qaçış üzrə yarış.
15-ci dərs.	Çıxış vəziyyətindən yeriş və qaçış. «Sür'ətlə öz yerinə!» oyunu.
16-ci dərs.	Dayaqlı oturuşdan qalxıb oturmaq, maili qoyulmuş skamya üzərinə dırmanmaq.30-40 metr məsafəyə qrup halında qaçmaq.
17-ci dərs.	Pəncələr üstə yeriş. Qaməti düz saxlamaqla qaçmaq. «Yuvasız dovşan» oyunu.
18-ci dərs.	Müəllimin göstərişi ilə yeriş və qaçış. «Durma qaç» oyunu.
19-cu dərs.	Bir cərgədən üç cərgə düzəltmək. Gimnastika skamyası üzərində qollar yana yerimək. Hər addımda qıçı yuxarı qaldıraraq aşağıda əl çalmaq.
20-ci dərs.	Yerişi qaçışla növbələşdirməklə 1,5 dəqiqə qaçmaq. Yeriyə- yeriyə üçcərgə düzülmək. «Bayraqlara doğru marş» oyunu.
21-ci dərs.	Sıçrayışla addımlamaq və hündürlüyə tullanmaq. 3 metr məsafədən 2 metr hündürlükdə olan lövhədən səbətə top atmaq. «Kim uzağa atar» oyunu.
22-ci dərs.	Sıçrayışla addımlamaq, yerindən uzununa tullanmaq, dayanmış halda və addımlaya-addımlaya topu hədəfə atmaq. «Kim uzağa atar?» oyunu.
23-cü dərs.	Böyük toplarla səhər gimnastikası. Qolların müxtəlif hərəkətləri ilə yerimək. Əllərin və qolların hərəkəti ilə sürünmək. Bir ayağa təkan verməklə qaçaraq uzununa tullanmaq.
24-cü dərs.	Qaçaraq hündürlüyə tullanmaq. Yerindən və addımlaya-addımlaya kiçik topu uzağa atmaq.
25-ci dərs.	Kiçik topu yerə vurmaq, tullanaraq onu tutmaq. 3-4 metr məsafədən topu bir-birinə atıb-tutmaq. «Durma qaç» oyunu.
26-cı dərs.	Kiçik topu yuxarı atıb iki əllə tutmaq. Topu yerə vurub iki əllə tutmaq. Hədəfə cisim atmaq.
27-ci dərs.	35-40 metr məsafəyə iki - iki qaçmaq. Asta sür'ətlə 200 metr məsafəyə kross qaçışı. «Siçan- pişik» oyunu.
28-ci dərs.	Kələ-kötür , enişli- yoxuşlu, əyri-döngəli və müxtəlif manеələrin olduğu 100 metrlik məsafəni 5 dəqiqəyə dəf etmək.
29-cu dərs.	Sıraya düzülərək böyük topu arxadakına ötürmək. Yerə vurulmuş topu qalxaraq iki əllə tutmaq. «Topu hədəfə at» oyunu.
30-cu dərs.	Qaçaraq hündürlüyə tullanmaq. 1000 metr məsafəyə kross qaçışı. «Kim iri addımlayar?» oyunu.
31-ci dərs.	Yay kütləvi idman tədbirlərinin məzmunu haqqında mə'lumat. «Topu qonşuna ötür», «Sür'ətlə öz yerinə» oyunu.
32-ci dərs.	Fiziki mədəniyyət üzrə uşaqların il ərzində öyrəndiklərinin yekunlaşdırılması.

ƏMƏK TƏ'LİMİ

MODELLƏŞDİRMƏ VƏ MAKETLƏŞDİRMƏ

1-ci dərs.	Plastmas konstruktordan istifadə etməklə modellərin yığılması və sökülməsi.
2-ci dərs.	Plastmas konstruksiyadan evciyin qurulması.

3-cü dərs. Nümunəyə əsasən müxtəlif nəqliyyat maşınlarının quraşdırılması.
4-cü dərs. Qaldırıcı kran və digər xidmət maşınlarının quraşdırılması.
5-ci dərs. Konstruktordan istifadə etməklə körpünün quraşdırılması.
6-cı dərs. Konstruktordan istifadə etməklə çoxmərtəbəli evin quraşdırılması.
7-ci dərs. Təyyarə və vertalyot modelinin quruluşu və hissələri ilə tanışlıq. Təyyarə modelinin sökülməsi.
8-ci dərs. Təyyarə modelinin yığılması və sökülməsi.
9-cu dərs. Şagirdlərin hər birinin arzu etdiyi bir texnikanın yığılması.
10-cu dərs. Dərs ilinin birinci yarısında təşkil olunmuş 28-ci dərsdən başlayaraq keçilmişlərin təkrarı və yekunlaşdırılması. Şagirdlərin hansı bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələrinin aşkara çıxarılması.

MƏİŞƏT, KULİNARİYA VƏ ÖZÜNƏXİDMƏT İŞLƏRİ

11-ci dərs. Məişət və özünəxidmət estetikası anlayışı. Sinif mebeli və ayaqqabının quru əski ilə silinməsi.
12-ci dərs. Ərzaq nümunələri və qidalanma ləvazimatı ilə tanışlıq.
13-cü dərs. Məktəb bufetində (yeməkxanasında) kiçikyaşlı uşaqlara məxsus guşədə qabqacağın yığışdırılması, səliqə-sahmanın yaradılması.
14-cü dərs. Çörəyin, pendirin, kolbasanın doğranması, yumurtanın soyulması və doğranması.
15-ci dərs. Sadə buterbrodun hazırlanması, çay üçün stolun açılması.
16-cı dərs. Cib dəsmalının, corabın, salfetin yuyulması, qurudulması, ütülənməsi.

KƏND TƏSƏRRÜFATI İŞİ

17-ci dərs. Tədris-təcrübə sahəsində quru yarpaq və gövdələrin dırmıqla yığılıb yandırılması.
18-ci dərs. Tədris-təcrübə sahəsində lazım olan alətlər və onlarla işləməyin qaydaları ilə tanışlıq.
19-cu dərs. Bağda güllük, onlara və bəzək kollarına qulluq etməklə tanışlıq.
20-ci dərs. Məktəbin yaxınlığında, mikrorayonun, qəsəbənin yaşıllıq sahəsində abadlıq üzrə yüngül işlərdə böyüklərə kömək edilməsi.
21-ci dərs. Bəzək bitkilərinin (yasəmən, qızılgül, nərgiz, zanbaq, qərənfil, ətirşah) həyat şəraiti ilə tanışlıq və onların suvarılması.
22-ci dərs. Bitkilərin işığa, istiliyə, suya, gübrəyə, torpağa olan ehtiyacını sübut edən təcrübələr təşkil etmək.
23-cü dərs. Örtülü şəraitdə (şüşəbənddə, otaqda və s.) bitkilərin becərilməsi qaydaları ilə tanışlıq. Bu sahədə təmrinlər.
24-cü dərs. Çiliklərin seçilib kəsilməsi, kökatmaya qoyulması. Bə'zi toxumların seçilməsi və islağa qoyulması.
25-ci dərs. Toxumun səpilməsi üçün ləklərin hazırlanması.
26-cı dərs. Ləklərə tərəvəz toxumlarının səpilməsi. Etiketlərin yazılması, payaya bənd edilib yerə sancılması.

Qeyd. Proqram üzrə 6 saat müəllimin ixtiyarına buraxılır. Müəllim özünün, şagirdlərin, valideynlərin istəyini, yerli şəraiti, məktəbin maddi bazasını nəzərə alaraq həmin saatları aşağıda göstərilmiş 4 variantdan birinə həsr edə bilər.

B. TEMATİK VARİANTLI HİSSƏ

I VARİANT. BİTKİLƏRİN BECƏRİLMƏSİ ÜZRƏ İŞLƏR

29-cu dərs. Bitkilərin becərilməsində istifadə edilən alətlərlə iş zamanı təhlükəsizlik, sanitar-gigiyena qaydalarının gözlənməsi ilə tanışlıq.
30-cu dərs. Otaq bitkiləri və onlara qulluq qaydaları ilə tanışlıq.
31-ci dərs. Eyni vaxtda dibçəklərdə əkilmiş noxud və ya lobyanın qaranlıqda, az işıqlı, çox işıqlı yerdə qoyulmasının nəticələrinin müqayisə edilməsi üçün təcrübə qoyulması.
32-ci dərs. Həmin dibçəklərdə bitkinin böyüməsi üzərində müşahidənin aparılması.
33-cü dərs. Məktəbin tədris-təcrübə sahəsində pomidorun şitillənməsi və becərilməsi.

34-cü dərs.	Məktəbin sahəsində məhsul toplanışında iştirak etmək.

II VARİANT. KOMBİNƏEDİLMİŞ İŞ

29-cu dərs.	Kağız, parça, təbii və süni materiallarla iş zamanı təhlükəsizlik texnikası və sanitar-gigiyena qaydalarının gözlənməsi ilə tanışlıq.
30-cu dərs.	Parçadan sadə mə'mulatın hazırlanması.
31-ci dərs.	Kağızdan sadə mə'mulatın hazırlanması.
32-ci dərs.	Bitki orqanları və toxumlarından applikasiyaların hazırlanması.
33-cü dərs.	Təbiət materialı və istehsalat tullantılarından müxtəlif fiqurların hazırlanması.
34-cü dərs.	Təbiət materiallarından istifadə etməklə süjetli fiqurların hazırlanması.

III VARİANT. ODUNCAQLA İŞ

29-cu dərs.	Oduncaqla iş zamanı təhlükəsizlik texnikası və sanitar-gigiyena qaydalarının gözlənilməsi ilə tanışlıq.
30-cu dərs.	Oduncaq yarımfabrikatlardan mətbəx mebelinin yığılması.
31-ci dərs.	Oduncaq yarımfabrikatlardan evcik, körpü, ev quşları üçün yem təknəsinin yığılması.
32-ci dərs.	Oduncaqdan lazım olan uzunluqda pəstahların ölçülməsi və kəsilməsi.
33-cü dərs.	Pəstahların ölçü uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi və kənarlarının sumbata kağızı ilə cilalanması.
34-cü dərs.	Oduncaq hissələrinin mismarla birləşdirilməsi.

IV VARİANT. TİKMƏ İŞİ

29-cu dərs.	Tikiş alətləri və tərtibatları ilə iş zamanı təhlükəsizlik texnikası və sanitar-gigiyena qaydalarının gözlənməsi ilə tanışlıq.
30-cu dərs.	Tikiş üçün materiallar, onların çeşidləri ilə tanışlıq.
31-ci dərs.	Tikmənin növləri ilə tanışlıq məqsədilə muzeyə və ya e'malatxanaya ekskursiya .
32-ci dərs.	Milli tikmə növləri ilə tanışlıq. Xırda parça kəsiklərindən applikasiyanın hazırlanması.
33-cü dərs.	Xırda parça kəsiklərindən personajların, sadə təsvirlərin verilməsi.
34-cü dərs.	İl ərzində öyrənilmişlər ətrafında müsahibə. Yay tapşırığı.

N

II SİNİF (ilin II yarısı üçün)

OXU

(Dərs ilinin II yarısı üçün)

1-ci dərs.	Qış tə'tilinin necə keçirilməsi üzrə müsahibə.
2-ci dərs.	"Qar altında həyat".
3-cü dərs.	"Sınmış səhəng".
4-cü dərs.	"Meşə həkimi".
5-ci dərs.	Bölməyə dair ümumiləşdirici dərs.

XEYİRXAH İŞLƏR GÖRƏK

6-cı dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
7-ci dərs.	"İnsana məhəbbət".
8-ci dərs.	"Buyurun əyləşin" (X.Hasilova).
9-cu dərs.	"Əkərik, yeyərik" (Kəlilə və Dimnə"dən).
10-cu dərs.	"Çörək", "Uşaqlıq xatirəsi" (T.Bayram)
11-ci dərs.	Ekskursiya (meşəyə, bağa, parka).
12-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
13-cü dərs.	"Ehtiyatlı olun".
14-cü dərs.	"Xəsis və xeyirxah" (R.Əfəndiyev).
15-ci dərs.	"Yalançı çoban".
16-cı dərs.	"Yoxsul balıqçı".
17-ci dərs.	Bölməyə dair ümumiləşdirici dərs.
18-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

EL BİLİR Kİ, SƏN MƏNİMSƏN

19-cu dərs.	"Bizim ana vətənimiz".
20-ci dərs.	"Azərbaycan prezidenti".
21-ci dərs.	Xaricdəki qardaşlarımız və yurddaşlarımız.
22-ci dərs.	"Bakıda".
23-cü dərs.	"Yanardağ" (Ə.Səmədli).
24-cü dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
25-ci dərs.	Ekskursiya (yaşayış məntəqəsinə).
26-cı dərs.	"Neft daşlarında".
27-ci dərs.	Əşya dərsi. "Neft".
28-ci dərs.	"Kəndimiz".
29-cu dərs.	"Sünbülüm" (H.Ziya).
30-cu dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
31-ci dərs.	Əşya dərsi. "Taxıl bitkiləri".
32-ci dərs.	"Dağlar gözəli".
33-cü dərs.	Müşahidə (fəsli dəyişmələr üzərində).
34-cü dərs.	"Göy göl".
35-ci dərs.	"Kür çayı".
36-cı dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
37-ci dərs.	Əşya dərsi. "Canlıların insanlara xeyri və zərəri".
38-ci dərs.	Sayaxs sözlər.
39-cu dərs.	"Qartal balasının səhvi".
40-cı dərs.	"Hamısı mənimdir" (M.Aslan).
41-ci dərs.	"Sərhəddə söhbət".
42-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
43-cü dərs.	"Keçmişdə və indi".
44-cü dərs.	"İlk dəfə şəhərdə".
45-ci dərs.	Küçə hərəkəti qaydaları. "Yol hərəkəti nişanları".
46-cı dərs.	"Qadınlar bayramı".
47-ci dərs.	"Ana" (C.Məmmədov).
48-ci dərs.	Müşahidə (111-ci səhifədəki material əsasında).

GƏL, GƏL, A YAZ GÜNLƏRİ!

49-cu dərs.	"Yazda".
50-ci dərs.	"Qaranquş" (T.Elçibəy).
51-ci dərs.	"İlk bahar" (A.Səhhət).
52-ci dərs.	Əşya dərsi. Canlılar.
53-cü dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
54-cü dərs.	"Novruz nəğmələri".
55-ci dərs.	"Səməni".
56-cı dərs.	"Sular hara tələsir?" (Ə.Səmədli).
57-ci dərs.	"Su həyatdır".
58-ci dərs.	"Təbiətdə suyun rolu" ("Təcrübə" mətnindən istifadə etməklə).
59-cu dərs.	"Quşlara daş atmayın" (M.Gülgün).
60-cı dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
61-ci dərs.	"Ov quşları" (səh. 118).
62-ci dərs.	Bölməyə dair ümumiləşdirici dərs.

EL BİLİR Kİ, SƏN MƏNİMSƏN (davamı)

63-cü dərs.	"Azərbaycanım mənim" (M.Rahim).
64-cü dərs.	"Günəş sistemi".
65-ci dərs.	"İlk üçuş".
66-cı dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
67-ci dərs.	"Metro".
68-ci dərs.	"Ən gərəkli zavod".
69-cu dərs.	Ekskursiya (elektrik stansiyasına, onunla əlaqədar obyektlərə)

70-ci dərs. "İnsanların köməkçisi".
71-ci dərs. "Azərbaycan Villi Jrdusu".
72-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
73-cü dərs. "Azərbaycan torpağıyam" (Z.Yaqub).
74-cü dərs. "Hərbi xidmətə çağırış".
75-ci dərs. Ekskursiya (tarixi abidələrə).
76-cı dərs. "Vətənin keşiyində" (M.Dilbazi).
77-ci dərs. "Bədxah qonşular".
78-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
79-cu dərs. "Gənc qəhrəman".
80-ci dərs. "Şəhidlər xiyabanı".
81-ci dərs. "İki əsgər" (A.Alxasov).
82-ci dərs. "Top gülləsinin qəlpəsi".
83-cü dərs. "Göyərçin".
84-cü dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
85-ci dərs. "Sərhədçilərin kiçik dostu".
86-cı dərs. "Dünya bizim evimizdir" (M.İsmayıl).
87-ci dərs. Bölməyə dair ümumiləşdirici dərs.
88-ci dərs. Qələbə günü haqqında müsahibə.
89-cu dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

QIZMAR YAY

90-cı dərs. "Yayda".
91-ci dərs. "Yay gəlib" (H.Ziya).
92-ci dərs. "Ətraf aləmi qoruyaq" (145-ci səhifədəki şəkildən istifadə etməklə).
93-cü dərs. "Bulandırma bulağı" (M.Günər).
94-cü dərs. "Güllə" (E.Mehdiyev).
95-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
96-cı dərs. "Yaylaqlar" (T.Mahmud).
97-ci dərs. Ov heyvanları.
98-ci dərs. "Allahın məhəbbəti".
99-cu dərs. "Şanlı 28 May".
100-cü dərs. "Uşaqların müdafiə günü".
101-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
102-ci dərs. Bölməyə dair ümumiləşdirici dərs. Yekun. Yay tapşırığı.

AZƏRBAYCAN DİLİ

1-ci dərs. **İnşa.** Təbiətə ekskursiya əsasında "Qışda" mövzusunda inşa.
2-ci dərs. **Çalışma 198-202.**
3-cü dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 39-cu səhifəsindəki "Bostanda" mətni üzrə.
4-cü dərs. Dərs ilinin birinci yarısında keçilmişlərin təkrarı.

ƏLİFBA

5-ci dərs. **Çalışma 203-206.**

VURĞU

6-cı dərs. **Çalışma 207-210.**
7-ci dərs. **Hüsnxət.** *k K* hərfinin (səh. 18) yazılması.
8-ci dərs. **Çalışma 211-215.**
9-cu dərs. **Çalışma 216-222.**

QOHUM SÖZLƏR

10-cu dərs. **İnşa.** Dərsliyin 57-ci səhifəsindəki seriya şəkillər üzrə "Alma bağında" mövzusunda inşa.
11-ci dərs. **Hüsnxət.** *ə Ə, x X* hərflərin (səh. 19) yazılması.

ƏŞYANIN ADINI BİLDİRƏN SÖZLƏR

12-ci dərs. **Çalışma 223-227.**

13-cü dərs. **İfadə.** "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 48-ci səhifəsindəki "Ana məhəbbəti" mətni üzrə.

14-cü dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 43-cü səhifəsindəki "Azərbaycanlılar" mətni üzrə.

15-ci dərs. **Çalışma 228-231.**

16-cı dərs. **Çalışma 232-235.**

17-ci dərs. Hüsnxət. *s S, ş Ş* **hərflərinin (səh. 20) yazılması.**

18-ci dərs. **Çalışma 236-239.**

19-cu dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 41-ci səhifəsindəki xəbərdarlıqlı imlanın üçüncüsü üzrə.

20-ci dərs. **Çalışma 240-244.**

21-ci dərs. **Çalışma 245-249.**

22-ci dərs. **Hüsnxət.** *A, M* hərflərinin (səh. 210 yazılması.

SÖZLƏRİN ƏVVƏLİNDƏ BÖYÜK HƏRFİN İŞLƏNMƏSİ

23-cü dərs. **Çalışma 250-253.**

24-cü dərs. **İfadə.** "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 50-ci səhifəsindəki "Pələng" mətni üzrə.

25-ci dərs. **Çaləşma 254-257.**

26-cı dərs. **İnşa.** 256-cı çalışma üzrə hekayənin yazdırılması.

27-ci dərs. **Hüsnxət.** *I, İ* hərflərinin (səh. 22) yazılması.

28-ci dərs. **Çalışma 258-261.**

29-cu dərs. **Çalışma 262-265.**

TƏKİ VƏ CƏMİ BİLDİRƏN SÖZLƏR

30-cu dərs. **Çalışma 266-269.**

31-ci dərs. **Çalışma 270-275.**

32-ci dərs. **Hüsnxət.** *H, N* hərflərinin (səh. 23) yazılması.

33-cü dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 45-ci səhifəsindəki "Şəkiyə" mətni üzrə.

ƏŞYANIN NECƏLİYİNİ BİLDİRƏN SÖZLƏR

34-cü dərs. **Çalışma 276-279.**

35-ci dərs. **Çalışma 280-283.**

36-cı dərs. **Çalışma 284-287.**

37-ci dərs. **Hüsnxət.** *T, F* hərflərinin (səh 24) yazılması.

38-ci dərs. **İfadə.** "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 51-ci səhifəsindəki "Mehriban qardaş" mətni üzrə.

39-cu dərs. **Çalışma 288-292.**

40-cı dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 49-cu səhifəsindəki "Qış axşamı" mətni üzrə.

41-ci dərs. **Hüsnxət.** *B, R* hərflərinin (səh. 25) yazılması.

42-ci dərs. **İnşa.** İnşanın yazılmasından bir neçə gün əvvəl müəllim uşaqları şəhərin (kəndin) küçələrinə gəzintiyə aparır və material toplamalarına kömək edir.

43-cü dərs. **Çalışma 293-296.**

44-cü dərs. **Hüsnxət.** *P, D* hərflərinin (səh. 26) yazılması.

45-ci dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 50-ci səhifəsindəki "Meşədə səhər" mətni üzrə.

46-cı dərs. **Çalışma 297-300.**

47-ci dərs. **İfadə.** "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 53-cü səhifəsindəki "Ayı və bal" mətni üzrə.

48-ci dərs. **Çalışma 301-304.**

49-cu dərs. **Hüsnxət.** *j, y, r, f, q, g, ğ* hərflərinin (səh. 33) yazılması.

50-ci dərs. **Çalışma 305-307.**

51-ci dərs. **Çalışma 308-310.**

52-ci dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 50-ci səhifəsindəki "Çiçək" mətni üzrə.

ƏŞYANIN HƏRƏKƏTİNİ BİLDİRƏN SÖZLƏR

53-cü dərs. **Çalışma 311-314.**
54-cü dərs. **Çalışma 315-318.**
55-ci dərs. **Hüsnxət.** (səh. 33).
56-cı dərs. **İfadə.** "İfadə üçün mətnlər" məcmuəsi"nin 54-cü səhifəsindəki "Əsl dost" mətni üzrə.
57-ci dərs. **Çalışma 319-323.**
58-ci dərs. **Çalışma 324-328.**
59-cu dərs. **Hüsnxət.** *N, A, M* hərflərinin (səh. 34) yazılması.
60-cı dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 52-ci səhifəsindəki "Özünəxidmət" mətni üzrə.
61-ci dərs. **Çalışma 329-333.**
62-ci dərs. **Çalışma 334-337.**
63-cü dərs. **Hüsnxət.** *H, R, B* hərflərinin (səh. 37) yazılması.
64-cü dərs. **İnşa.** Müəllimin dioloqu əsasında şagirdlərin hər biri həyatın müxtəlif sahələrinə aid hekayə düşünüb yazır.
65-ci dərs. **Çalışma 338-341.**
66-cı dərs. **Çalışma 342-344.**
67-ci dərs. **Hüsnxət.** *G, Ğ, D* hərflərinin (səh. 37) yazılması.

CÜMLƏ

68-ci dərs. **İfadə.** "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 60-cı səhifəsindəki "Qaranquşlar" mətni üzrə.
69-cu dərs. **Çalışma 345-348.**
70-ci dərs. **Çalışma 349-351.**
71-ci dərs. **İnşa.** Dərsliyin 129-cu səhifəsindəki şəkil üzrə.
Güclü siniflərdə bu məqsədlə 131-ci səhifədəki şəkildən də istifadə etmək mümkündür.
72-ci dərs. **Hüsnxət.** Məktubun yazılması.

CÜMLƏNİN AXIRINDA NÖQTƏ, SUAL VƏ NİDA İŞARƏSİNİN QOYULMASI

73-cü dərs. **Çalışma 352-356**
74-cü dərs. **Çalışma 357-361.**
75-ci dərs. **İfadə.** "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 54-cü səhifəsindəki "Gözəl yaz" mətni üzrə.

CÜMLƏDƏ SÖZLƏR ARASINDA ƏLAQƏ

76-cı dərs. **Çalışma 362-365.**
77-ci dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 52-53-cü səhifələrindəki "Son zəng" mətni üzrə.
78-ci dərs. **Çalışma 366-369.**
79-cu dərs. **Çalışma 370-373.**
80-ci dərs. **Hüsnxət.** Rəqəmlərin və misalların yazılması. Dərs vəsaitinin 41-ci səhifəsinin üzündən köçürülməsi.

İL BOYU KEÇİLMİŞLƏRİN TƏKRARI

81-ci dərs. **Çalışma 374-377.**
82-ci dərs. **Çalışma 378-381.**
83-cü dərs. **Çalışma 382-386.**
84-cü dərs. **İnşa.** "Yayı haradan və necə keçirəcəyəm?" mövzusunda.
85-ci dərs. Dərs ilinin yekunlaşdırılması. Yekun yoxlama işinin yazdırılması və yay tapşırığının verilməsi.

MUSİQİ

1-ci dərs. Azərbaycan xalq rəqslərindən birinin dinlənilməsi. Ona uyğun ritmik hərəkətlər.
O.Zülfüqarovun «İdman» mahnısının səhnələşdirilməsi. İmkan daxilində Ü.Hacıbəyovun «Axşam oldu» fortepiano pyesinin dinlənilməsi.

2-ci dərs. «Şaxta baba» (Mus. S.Rüstəmovun, söz. M.Seyidzadənin) mahnısının xorla oxunması.
«Qatar» mahnısının melodiyasına uyğun ritmik hərəkətlər.

3-cü dərs. «Sərçənin nəğməsi» (Mus. O.Zülfüqarovun, söz. T.Elçinin) mahnısının xorla oxunması. Şagirdlərin arzularına görə bir mahnının dinlənilməsi.

4-cü dərs. «Pişiyin nəğməsi» (Mus. O.Zülfüqarovun, söz. T.Elçinin) mahnısının xorla oxunması.
~~«Köçəri» Azərbaycan xalq rəqs melodiyasının (Tapılmasa, əvəz etmək mümkündür) dinlənilməsi.~~

5-ci dərs. Keçilmişlərin təkrarı və möhkəmləndirilməsi.

6-cı dərs. «Bir quş endi havadan» Azərbaycan xalq mahnısının xorla oxunması. «Vağzalı» Azərbaycan xalq rəqs melodiyasının dinlənilməsi.

7-ci dərs. «Bakı metrosu» (Mus. A.Rzaevanın, söz. H.Ziyanın) mahnısının xorla oxunması. «Sərçənin nəğməsi», «Pişiyin nəğməsi» mahnılarının təkrar oxunması.

8-ci dərs. «Bakı metrosu» mahnısının xorla oxunması. O.Zülfüqarovun «Dəcəllik eləmirəm» mahnısının dinlənilməsi.

9-cu dərs. «Can nənə» (Mus. O.Zülfüqarovun, söz. T.Elçinin) mahnısının xorla oxunması. Uşaqların arzularına görə bir rəqs musiqisinin dinlənilməsi, onun melodiyasına uyğun ritmik hərəkətlər.

10-cu dərs. «Gəl-gəl, a yaz günləri» (İşləyəni Ə.Hüseynli) mahnısının xorla oxunması. İmkan daxilində Asəf Zeynallının «Kuklaların yürüşü» fortepiano pyesinin ritminə uyğun hərəkətlər.

11-ci dərs. «Gəl-gəl, a yaz günləri» mahnısının xorla oxunması.

12-ci dərs. «Hop-hop-hop» mahnı-oyun (Mus. R.Şəfəqin, söz. Ə.Ağayevin) mahnısının xorla oxunması. «Çal-oyna» Azərbaycan xalq mahnısının dinlənilməsi.

13-cü dərs. «Hop-hop-hop» mahnı oyununun xorla oxunması. Şagirdlərin arzularına görə bir mahnının dinlənilməsi.

14-cü dərs. «Quzum» (Mus. F.Əmirovun, söz. Z.Cabbarzadənin) mahnısının xorla oxunması. İmkan olan yerlərdə V.Adıgözəlovun «Lay-lay» fortepiano pyesinin ritmlərinin uşaq musiqi alətlərində çalınması.

15-ci dərs. «Quzum» mahnısının xorla oxunması. İmkan daxilində mahnının uşaq musiqi alətlərində çalınması.

16-cı dərs. «Uşaqlar, ay uşaqlar» (Mus. C.Cahangirovun, söz. Z.Cabbarzadənin) mahnısının xorla oxunması.

17-ci dərs. «Uşaqlar, ay uşaqlar» mahnısının təkrarən xorla oxunması.
İl ərzində keçilmiş mahnıların təkrarı. Yay tapşırığı.

TƏSVİRİ SƏNƏT

1-ci dərs. Şagirdlərin yayda çəkdikləri şəkillərin təhlili.

2-ci dərs. Dekorativ-tətbiqi fəaliyyət. «Qar dənələri».

3-cü dərs. Naturadan rəsm: «Adam fiquru».

4-cü dərs. Yapma: ~~«Bizim yolka»~~

5-ci dərs. Dekorativ-tətbiqi fəaliyyət: «Simurq quşu», «Əlvan kəpənək».

6-cı dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq: M.Abdullayev, T.Salahov. Rəngkarlıq əsərlərinin təhlili. T.Tağıyev.

7-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Heyvanxanada».

8-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Təyyarələr vətənimizin göylərini qoruyur».

9-cu dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Uşaq həkimi».

10-cu dərs. Heykəltaraşlıq haqqında mə'lumatın genişləndirilməsi. C.Qaryağdı.

11-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «İlk bahar».

12-ci dərs. Yapma: «Bayram xonçası».

13-cü dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Novruz bayramı», «Tonqal ətrafında».
14-cü dərs. Naturadan rəsm: «Dolça və kasa».
15-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Atəşfəşanlıq».
16-cı dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Yay», «Çimərlikdə».
17-ci dərs. İl ərzində keçilmişlərin təkrarı. Yay tapşırığı.

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT

1-ci dərs. Basketbol oyununun qaydası üzrə müsahibə. Dayanaraq topu çiləmək, topu çiləyə-çiləyə getmək. Musiqinin müşayiəti ilə yeriş , qaçış, hoppanmalar.

2-ci dərs. Topu sağ və sol əllə arxaya ötürmək. Gövdəni sağa və sola əymək. Qabağa əyilmək və dikəlmək. Dayaqlı oturuşdan qabağa mayallaq aşmaq və əvvəlki vəziyyətə qayıtmaq. 60 santimetr hündürlükdə maneənin altından sürünüb keçmək. «Topu ortadakına» oyunu.

3-ci dərs. Topu gah sağ, gah sol əllə çiləmək. Başa yük qoymaqla müxtəlif hərəkətlər edərkən müvazinəti gözləmək. Dayaqlı oturuşdan irəliyə və geriyə mayallaq aşmaq. «Zolaqlar üzərindən tullanmaq» oyunu.

4-cü dərs. Gimnastika hərəkətləri. Gimnastika divarına dırmanmaq, gimnastika skamyası və tiri üzərində qolları yana açaraq pəncələr üstə yerimək, geriyə dönmək, yerə hoppanmaq.

5-ci dərs. 90 santimetr hündürlükdə maneənin üstündən aşmaq. «Maneələr üzərindən hoppanmaq» oyunu.

6-ci dərs. Raport vermək üzrə təmrinlər. Səhər gimnastikası.

7-ci dərs. Basketbol topunun dayanılan yerdən səbətə atılması. Topun çilənərək aparılması və səbətə atılması üzrə məşqlər.

8-ci dərs. Sür'əti artırmaq və azaltmaqla yeriş və qaçış. Qaçaraq uzununa tullanmaq.

9-cu dərs. Fırlanan uzun ipin altından qaçaraq keçmək.

10-cu dərs. Başa yük qoyaraq təkayaq dayanıb, digər ayağı müxtəlif istiqamətlərə aparmaq. Dayaqla oturuşdan irəliyə mayallaq aşıb geriyə qayıtmaq. Qısa ipi fırladaraq qoşa ayaq üzərində və ayaqları dəyişməklə tək ayaq üzərində hoppanmaq.

11-ci dərs. İşarələrlə yarımoturuş, dərin oturuş, dönmələr, qol hərəkətləri etmək. Addımlaya- addımlaya kiçik topu hədəfə atmaq. «Kim uzağa atar?» oyunu.

12-ci dərs. Pəncələr üstə yeriş və qaçış. Yerindən uzununa bir neçə tullanış. «Topu hədəfə atmaq» oyunu.

13-cü dərs. İdmanın bir neçə növü üzrə görkəmli idmançılar haqqında mə'lumatın verilməsi.

14-cü dərs. Basketbol oyununa dair hərəkətlər üzrə məşq.

15-ci dərs. Kiçik topu divara atıb, iki əllə tutmaq. Müvazinət hərəkətləri. İki bir- üç bir qaçaraq fırlanan ipin altından hoppanaraq keçmək.

16-ci dərs. Keçilmişlərin təkrarı. Musabiqə və qiymətləndirmə.

17-ci dərs. Bayraqlarla hərəkətlər. 90 santimetr hündürlüyündə maneənin üzərindən aşmaq. «Durma qaç» oyunu.

18-ci dərs. Əşyalar və əşyalarla yuxarı ətraf, gövdə hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi. Qaçaraq uzununa tullanmaq. «Kim uzağa tullanar?» oyunu.

19-cu dərs. Kiçik topu divara atmaq və birəllə tutmaq. Qıçları bükmə yolu ilə hündürə tullanmaq.

20-ci dərs. Yuxarı ətraf, gövdə və aşağı ətraf hərəkətləri. Hündürlüyə tullanmaq. «Hədəfə düz vur» oyunu.

21-ci dərs. Divara yaxın dayanaraq bükülü qıçı irəli qaldırmaq. Onu iki əllə döşə sıxmaq. Qaçaraq uzununa tullanmaq.

22-ci dərs. Sür'ət, güc, dözümlülük hərəkətləri. 30 metr məsafəyə sür'ətlə qaçış. «Zolaqlar üzərindən tullanmaq» oyunu.

23-cü dərs. Yuxarı ətraf hərəkətlərini gövdə hərəkətləri və aşağı ətraf hərəkətləri ilə əlaqələndirərək bədəni qızışdırmaq. Kiçik tennis topunu qaçaraq uzağa atmaq. «Hədəfə vur» oyunu.

24-cü dərs. Qaçaraq uzununa tullanmaq. Qaçaraq kiçik tennis topunu uzağa atmaq. «Hədəfə vur» oyunu.

25-ci dərs. Gövdənin müxtəlif tərəflərə əyilməsi. Yarım və tam oturuş. Qıçların müxtəlif tərəflərə hərəkət etməsi.

26-cı dərs. Böyük topun çilənməsi. Çilənərək aparılması. Qısa məsafəyə sür'ətli qaçış. Yerindən uzununa tullanmaq. Dairədə topun sağa və sola ötürülməsi. «Durma, qaç» oyunu.

27-ci dərs. Kiçik topu yuxarıya atıb tək əllə tutmaq. Topu yerə vurub tək əllə tutmaq. Başa yük qoyub, qolları yana açmaqla bir düz xətt üzrə yeriş. Geriyə dönmə. «Topu ortadakına» oyunu.

28-ci dərs. Uxarı ətraf hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi. Gövdəni müxtəlif tərəflərə hərəkət etdirmək. Aşağı ətraf hərəkətlərinin gövdə və yuxarı ətraf hərəkətlərlə əlaqələndirilməsi.

29-cu dərs. Boyunardı dörd cərgə düzülərək gövdə yuxarı, aşağı ətraf kompleks hərəkətlərini icra etmək. 1000-1500 metr məsafəyə yeriş- qaçış.

30-cu dərs. Qamətin düzgün inkişafını tə'min etmək üçün kompleks hərəkətlərinin icra etdirilməsi. Yuxarı ətraf, gövdə və aşağı ətraf hərəkətlərin ardıcıl əlaqələndirilməsi.

31-ci dərs. Raport vermək üzrə təmrinlər. Yuxarı tullanma. Tennis topunu qaçaraq uzağa atma.

32-ci dərs. Gövdənin müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət edirilməsi. Dörd cərgə boyunardı düzələrək gövdəni müxtləif tərəflərə çevirmək. «Hədəfi vur» oyunu.

33-cü dərs. Sür'ətli qaçışla topun çilənərək aparılması. Yerindən uzununa tullanma. «Topu ortadakına» oyunu.

34-cü dərs. İl ərzində öyrənilmişlərin təkrarı. Normativlərin qəbulu və qiymətləndirilməsi. Dərs ilinin yekunlaşdırılması. Yay tapşırığı.

ƏMƏK TƏ'LİMİ

A. STABİL HİSSƏ

MƏİŞƏT. KULİNARİYA VƏ ÖZÜNƏXİDMƏT İŞİ

1-ci dərs. Məişət və özünəxidmət estetikası. Otaqların bəzənməsi. Təmizliyin, gözəlliyin, səliqə-sahmanın saxlanması haqqında müsaibə.

2-ci dərs. Buterbrod üçün mə'mulatın hazırlanması.

3-cü dərs. Buterbrodların hazırlanması.

4-cü dərs. Yumurtanın suda bişirilməsi. Yumurtadan qayğanaq bişirilməsi.

5-ci dərs. Kükünün bişirilməsi.

6-ci dərs. Doğramacın hazırlanması.

7-ci dərs. Yemək stolunun açılması. Əyləşənlərə qulluq edilməsi. Stolun yığışdırılması.

8-ci dərs. Qırılmış düymənin, paltarın sökülmüş yerinin tikilməsi.

KƏND TƏSƏRÜFATI ƏMƏYİ

9-cu dərs. Bəzək bitkilərinin toxumlarının tədarük edilməsi.

10-cu dərs. Bəzək bitkilərinin əkilməsi və onların becərilməsi.

11-ci dərs. Otaq bitkilərinin becərilməsi və ona qulluq edilməsi.

12-ci dərs. Bitkilərin müxtəlif yollarla çoxaldılması ilə tanışlıq.

13-cü dərs. Eyni bəzək bitkisinin toxumunun səpilməsi, köklü köçürülməsi, budağının əkilməsi yolu ilə çoxaldılması və becərilməsi üzərində müşahidə.

14-cü dərs. Birillik bitkilərin becərilməsi.

15-ci dərs. Çoxillik bitkilərin becərilməsi.

16-ci dərs. Otaq bitkilərinin budağının çiliklərinin kökatmaya qoyulması və suda necə kök atması üzərində üzunmüddətli müşihidə.

17-ci dərs. Tərəvəz bitkilərin əkilməsi üçün ləklərin hazırlanması.

18-ci dərs. Tərəvəz bitkilərinin əkilməsi. Etiketlərin yazılması və payaya bənd edilib yerə sancılması.

19-cu dərs. Tərəvəz bitkilərinin becərilməsi.

20-ci dərs. Yaşayiş yerində dekorativ bitkilərin əkilməsində iştirak etmək.

21-ci dərs. Yaşıllıqların mühafizə olunmasında iştirak etmək.

22-ci dərs. Çiçəklərə qulluq edilməsi.

23-cü dərs. İmkan olan yerlərdə quşçuluq fermasına, inkubator olan yerlərə ekskursiya.

24-cü dərs. Kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi və onun əhəmiyyəti ilə tanışlıq.

Qeyd. Proqram üzrə 10 saat müəllimin ixtiyarına buraxılır. Müəllim özünün şagirdlərin. valideynlərin istəyini, yerli şəraiti, məktəbin maddi-texniki bazasını nəzərə alaraq həmin saatları aşağıda təqdim edilən 5 variantdan birinə həsr edə bilər.

B. TEMATİK VARİANTLI HİSSƏ

I VARİANT. ODUNCAQ ÜZƏRİNDƏ NAXIŞSALMA

25-ci dərs. Oduncaq üzərində nazışsalma cihazı ilə iş zamanı təhlükəsizlik, sanitar-gigiyena qaydalarının gözlənilməsi ilə tanışlıq.
26-cı dərs. Nazışsalmada estetik icranın sirləri ilə tanışlıq və ona əməl olunması.
27-ci dərs. Faner və ya taxtanın naxışsalma üçün hazırlanması.
28-ci dərs. Naxışlama işi üçün maili naxışların seçilməsi.
29-cu dərs. Faner və ya taxta üzərində salınaraq naxışın eskizinin çəkilməsi.
30-cu dərs. Şəklin işçi səthə köçürülməsi.
31-ci dərs. Kombinə edilmiş naxışların salınması.
32-ci dərs. Pəstahların rənglənməsi.
33-cü dərs. Pəstahların laklanması.
34 -cü dərs. Faner və ya taxta altlıqların hazırlanması.

II VARİANT. NAXIŞTİKMƏ

25-ci dərs. Naxıştikmə zamanı təhlükəsizlik texnikası, sanitar-gigiyena qaydalarının gözlənilməsi.
26-cı dərs. Naxıştikmə zamanı dəqiqliyin, estetikanın gözlənilməsi.
27-ci dərs. Qədim Azərbaycan naxışlarından ən çox yayılmış sadə naxışların seçilməsi, karandaş və ya boya ilə çəkilməsi.
28-ci dərs. Seçilmiş naxışlardan bir neçəsinin.
29-cu dərs. Bədii tikiş növləri (güləbətin, təkəlduz, muncuqlu, oturtma və s.) ilə tanışlıq.
30-cu dərs. Bədii tiikş novlərindən istifadə etmək üzrə təmrinlər.
31-ci dərs. Salfet, dəsmal üçün naxış eskizlərinin çəkilməsi.
32-ci dərs. Hazırlanmış eskizlərin salfetə və dəsmala köçürülməsi.
33-cü dərs. Rəngli sapların seçilməsi və eskiz əsasında mə'mulata naxışların tikilməsi.
34 -cü dərs. Şagirdlərin müstəqil naxış tikmələri.

III VARİANT. APPLİKASİYA

25-ci dərs. Applikasiya üzrə işin əhəmiyyəti, növləri və hazırlanma yolları haqqında mə'lumatın verilməsi.
26-cı dərs. Applikasiya üçün materialın toplanması.
27-ci dərs. Küləşdən applikasiya hazırlanması.
28-ci dərs. Samandan applikasiya hazırlanması.
29-cu dərs. Küləş, saman və lığdan kompleks applikasiya hazırlanması.
30-cu dərs. Küləşin (və ya lığın) döşənəyin toxunması.
31-ci dərs. Küləşdən zənbil toxunması.
32-ci dərs. Küləş, saman və quru meyvədən (çəyirdəkdən) kompleks applikasiyanın hazırlanması.
33-cü dərs. İmkan daxilində muncuq, balıqqulağı, taxıl bitkiləri, quru tərəvəzdən applikasiyanın hazırlanması.
34 -cü dərs. Əl işlərindən sərgiyə eksponatların hazırlanması.

IV VARİANT. TİKİŞ İŞİ

25-ci dərs. Tikiş üçün lazım olan alətlər, onların işə hazırlanması yolları ilə əlaqədar təcrübənin təkmilləşdirilməsi.
26-cı dərs. Tikiş prosesində istifadə olunacaq materiallar, onların xassələri və istifadə olunma yerləri ilə tanışlıq.
27-ci dərs. Tikiş zamanı tühləkəsizlik texnikasının və sanitar-gigiyena qaydalarının gözlənilməsi.

29-cu dərs.	Milli tikmə növləri ilə tanışlıq. Onların əsasında yeni elementlərin tətbiqi üzrə iş.
30-cu dərs.	Milli tikmələr üzrə təmrinlər.
31-ci dərs.	Tikiş növləri üzrə vərdişlərin təkmilləşdirilməsi.
32-ci dərs.	Salfetlərin tikilməsi.
33-cü dərs.	Əl dəsmallarının tiiklməsi.
34 -cü dərs.	İl ərzində öyrənilmişlər ətrafında müsahibə. Yay tapşırığı.

III SİNİF (ilin I yarısı üçün)

OXU

SALAM DOĞMA MƏKTƏB

1-ci dərs.	İlk zəng. Bilik günü.
2-ci dərs.	"Məktəb" (M.Seyidzadə).
3-cü dərs.	"Bizimdir, bizim!" (H.Ziya).
4-cü dərs.	"Məhəmməd Peyğəmbər elm haqqında".
5-ci dərs.	"Ana dili" (T.Bayram).
6-cı dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
7-ci dərs.	"Salam, doğma məktəb!" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dərs.

YAY XATİRƏLƏRİ

8-ci dərs.	"Yay nəğməsi" (M.Dilbazi).
9-cu dərs.	"Ağ çay" (M.Günər).
10-cu dərs.	"Kənd uşaqları" (T.Mahmud).
11-ci dərs.	"Yay xatirələri" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dərs.
12-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

QIZIL PAYIZ

13-cü dərs.	"Payız" (A.Şaiq).
14-cü dərs.	"Payızda" (Y.Kərimov).
15-ci dərs.	"Payız yetişəndə" (N.Gəncəvi).
16-cı dərs.	"Quşlar" (A.Səhhət).
17-ci dərs.	"Payızın səyahəti" (M.Dilbazi).
18-ci dərs.	Təbiət üzərində müşahidə.
19-cu dərs.	"Son bahar" (N.Xəzri).
20-ci dərs.	"Qızıl payız" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dərs.

İNSANI ƏMƏK UCALDIR

21-ci dərs.	"Qoca bağbanın vəsiyyəti".
22-ci dərs.	"Cırcırama və qarışqa" (İ.Krılov).
23-cü dərs.	"Torpaq" (M.Yaqub).
24-cü dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
25-ci dərs.	"Tənbəl olanda" (F.Sadiq).
26-cı dərs.	"İnsanı əmək ucaldır" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dərs.

DOĞMA OCAĞIMIZ

27-ci dərs.	"Ana" (Ə.Xaqani).
28-ci dərs.	"Mənim anam" (M.Gülgün).
29-cu dərs.	"Anamı mənə ver" ("Kitabi-Dədə Qorqud"dan).
30-cu dərs.	"Bənnanın söhbəti" (Y.Əzimzadə).
31-ci dərs.	"Ana" (Ə.Fövzi).
32-ci dərs.	"Doğmalıq" (Y.Kərimov).
33-cü dərs.	"Zoğal" (H.Suleymanov).
34-cü dərs.	"Atam bunları haradan bilir?" (Y.Kərimov).
35-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
36-cı dərs.	"Yeddi nar çubuğu".
37-ci dərs.	"Doğma ocağımız" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dərs.

DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİ GÜNÜ

38-ci dərs. Azərbaycana qiyabi səyahət.
39-cu dərs. "Azad və müstəqil Azərbaycan" (Y.Kərimov).
40-cı dərs. "Böyük insan" (Y.Kərimov).
41-ci dərs. Prezident H.Əliyevin həyatı ilə əlaqədar muzeyə (sərgiyə) ekskursiya.

ƏSİL İNSAN OLAQ

42-ci dərs. "Atanın oğluna nəsihəti" (N.Gəncəvi).
43-cü dərs. "Dəvəçi" (İ.Şıxlı).
44-cü dərs. "Başını dik tutan kimdir?" (K.D.Uşinski).
45-ci dərs. "Acı su" (Y.Kərimov).
46-cı dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
47-ci dərs. "Əyilmə!" (X.R.Ulutürk).
48-ci dərs. "Nankorun aqibəti" ("Kəlilə və Dimnə").
49-cu dərs. "Təbəssüm" (Z.Göyalp).
50-ci dərs. "Qənaətçillik (Y.Kərimov).
51-ci dərs. "Qoşqar tapılmaz" (H.Arif).
52-ci dərs. "Dost dosta tən gərək".
53-cü dərs. "Ən sevimli şagird" (G.Fəzli).
54-cü dərs. "Musiqi dərsində" (Y.Kərimov).
55-ci dərs. "Sapı özümüzdəndir" (İ.Şıxlı).
56-cı dərs. "Yoxsul qocayla vəzir" (N.Gəncəvi).
57-ci dərs. "Yoxsul qocayla vəzir" (N.Gəncəvi).
58-ci dərs. "Milli dirçəliş günü" (Y.Kərimov).
59-cu dərs. "Məhəmməd peyğəmbərin insaf və ədalət haqqında kəlamları".
60-cı dərs. "Əsil insan olaq" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dərs.

ODLAR YURDUNUN KEÇMİŞİNDƏN

61-ci dərs. Azərbaycanın keçmişi haqqında şagirdlərin biliyini aşkara çıxarmaq məqsədilə müsahibə.
62-ci dərs. "Azıx mağarası" (Y.Kərimov).
63-cü dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
64-cü dərs. Azərbaycanın tarixi abidələrinə ekskursiya.
65-ci dərs. "Nuhun gəmisi" (Y.Kərimov).
66-cı dərs. "Biz müsəlmanıq" (Y.Kərimov).
67-ci dərs. "Dərbənd" (Y.Kərimov).
68-ci dərs. "Dədə Qorqud" (Y.Kərimov).
69-cu dərs. "Dədə Qorqud" (Y.Kərimov).
70-ci dərs. "Karvan yolu" (T.Elçin).
71-ci dərs. "Karvan yolu" (T.Elçin).
72-ci dərs. "Danışan daşlar diyarı" (Z.Xəlil).
73-cü dərs. "Danışan daşlar diyarı" (Z.Xəlil).
74-cü dərs. "Qeyrətli xaqan".
75-ci dərs. Sinifdənxaric oxenun yekunlaşdırılması.
76-cı dərs. "Babəkin ilk qoçaqlığı" (C.Bərgüşad).
77-ci dərs. "Babəkin ilk qoçaqlığı" (C.Bərgüşad).
78-ci dərs. "Babəkin qolları" (Ə.Kərim).
79-cu dərs. "Lələ" (Xaliq).
80-ci dərs. "Şah İsmayıl Xətai» (Y.Kərimov).
81-ci dərs. "Şah İsmayıl Xətai" (Y.Kərimov).
82-ci dərs. "Zülmə qatlaşmamaq" (N.Gəncəvi).
83-cü dərs. "Koroğlu" (Y.Kərimov).
84-cü dərs. "Koroğlu" (Y.Kərimov).
85-ci dərs. "Cəngi" (N.Həsənzadə).
86-cı dərs. "Qaçaq Nəbi" (Y.Kərimov).
87-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
88-ci dərs. "Qaçaq Nəbi" (Y.Kərimov).

89-cu dərs.	Azərbaycanın tarixi keçmişinə həsr olunmuş albomun kollektiv hazırlanması.
90-cı dərs.	İfadəli oxu üzrə müsabiqə.
91-ci dərs.	"Odlar yurdunun keçmişindən" bölməsindən keçilmişlər üzrə ümumiləşdirici dərs.

SAQQALI AĞ, SAÇI AĞ, GƏLDİ BİZƏ BİR QONAQ

92-ci dərs.	Qışda təbiətdə baş verən dəyişikliklərlə tanış olmaq məqsədilə ekskursiya.
93-cü dərs.	"Birinci qar" (Qabil).
94-cü dərs.	"İlk qar" (Y.Kərimov).
95-ci dərs.	Dünya azərbaycanlılarının həmrə'ylik günü haqqında müsahibə.

AZƏRBAYCAN DİLİ

SƏSLƏR VƏ HƏRFLƏR. SAİTLƏR VƏ SAMİTLƏR

1-ci dərs.	II sinifdə keçilmişlərin təkrarı. **Çalışma 1-4.**

HECA. SƏTİRDƏN SƏTRƏ KEÇİRMƏ

2-ci dərs.	**Çalışma 5-8.**
3-cü dərs.	**Yoxlama imla.** «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 63-cü səhifəsindəki «Yay» mətni üzrə.

QALIN VƏ İNCƏ SAİTLƏR

4-cü dərs.	**Çalışma 9-14.**
5-ci dərs.	**İnşa.** «Mən yayı necə keçirdim» mövzusunda.

QOŞASAMİTLİ SÖZLƏR

6-cı dərs.	**Çalışma 15-18.**

VURĞU

7-ci dərs.	**Çalışma 19-22.**
8-ci dərs.	**İfadə.** «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 67-ci səhifəsindəki «Rəssam günəş» mətni üzrə.

DODAQLANAN VƏ DODAQLANMAYAN SAİTLƏR

9-cu dərs.	**Çalışma 23-26.**
10-cu dərs.	**Çalışma 27-31.**
11-ci dərs.	**Çalışma 32-35.**
12-ci dərs.	**Çalışma 36-40.**
13-cü dərs.	**İnşa.** 39-cu çalışma üzrə.

AHƏNG QANUNU

14-cü dərs.	**Çalışma 41-44.**
15-ci dərs.	**Çalışma 45-48.**
16-cı dərs.	**Yoxlama imla.** «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 65-ci səhifəsindəki «Xəzərin sahilində» mətni üzrə.
17-ci dərs.	**Çalışma 49-53.**
18-ci dərs.	**Çalışma 54-57.**
19-cu dərs.	**Çalışma 58-62.**
20-ci dərs.	**İfadə.** «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 70-ci səhifəsindəki «Yaxşılığın haqqı» mətni üzrə.
21-ci dərs.	**Çalışma 63-66.**

KAR VƏ CİNGİLTİLİ SAMİTLƏR

22-ci dərs.	**Çalışma 67-70.**
23-cü dərs.	**Çalışma 71-74.**
24-cü dərs.	**Çalışma 75-78.**
25-ci dərs.	**Çalışma 79-81.**

26-cı dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmüəsi»nin 68-ci səhifəsindəki «Dovşanlar» mətni üzrə.

SÖZ. SÖZÜN TƏRKİBİ. KÖK VƏ ŞƏKİLÇİ

27-ci dərs. Çalışma 82-85.
28-ci dərs. İnşa. Təbiət üzərində müşahidə əsasında.
29-cu dərs. Çalışma 86-91.
30-cu dərs. Çalışma 92-96.
31-ci dərs. Çalışma 97-100.
32-ci dərs. Çalışma 101-104.
33-cü dərs. Çalışma 105-108.
34-cü dərs. Çalışma 109-112.
35-ci dərs. Yekun yoxlama işi. Bölmənin axırında verilmiş suallara, müəllimin hazırladığı testlərə və «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 70-ci səhifəsindəki «Zəhmət» mətninə əsasən.
36-cı dərs. Çalışma 113-118.
37-ci dərs. Çalışma 119-123.

NİTQ HİSSƏLƏRİ

38-ci dərs. Çalışma 124-126.
39-cu dərs. Çalışma 127-131.
40-cı dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 74-cü səhifəsindəki «Meşə həkimi» mətni üzrə.
41-ci dərs. Çalışma 132-136.
42-ci dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 71-ci səhifəsindəki «Dələ» mətni üzrə.

İSİM

43-cü dərs. Çalışma 137-142.
44-cü dərs. Çalışma 143-148.
45-ci dərs. İnşa. «Ən çox sevdiyim oyun və əyləncə».
46-cı dərs. Çalışma 149-153.
47-ci dərs. Çalışma 154-159.
48-ci dərs. Çalışma 160-164.
49-cu dərs. Çalışma 165-169.

XÜSUSİ İSİMLƏR

50-ci dərs. Çalışma 170-173.
51-ci dərs. Çalışma 174-178.
52-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 76-cı səhifəsindəki «Dondurucu maşın» mətni üzrə.
53-cü dərs. Çalışma 179-182.

İSMİN CÜMLƏDƏ DƏYİŞMƏSİ

54-cü dərs. Çalışma 183-186.
55-ci dərs. Çalışma 187-191.
56-cı dərs. Yoxlama imla. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 74-cü səhifəsindəki «Canlı güşə» mətni üzrə.
57-ci dərs. Çalışma 192-196.
58-ci dərs. Çalışma 197-201.
59-cu dərs. Çalışma 202-206.
60-cı dərs. Çalışma 207-210.
61-ci dərs. İnşa. Təbiət üzərində müşahidələrə əsasən, həmçinin 221-ci çalışmadan istifadə etməklə qışa aid inşa.
62-ci dərs. Çalışma 211-216.
63-cü dərs. Çalışma 217-220.
64-cü dərs. Yekun yoxlama işi.

TƏBİƏTŞÜNASLIQ

1-ci dərs. Təbiətşünaslıq nəyi öyrənir? Canlı və cansız təbiət.
2-ci dərs. İnsan və ətraf mühit, onun mühafizəsi.
3-cü dərs. Ətraf mühitlə tanışlıq məqsədilə məktəbin yerləşdiyi diyara ekskursiya.
4-cü dərs. Günəş işıq və istilik mənbəyidir.
5-ci dərs. Günəşin yer üzərində həyat üçün əhəmiyyəti.
6-ci dərs. Təbiətdə su, onun üç halı və dövranı.
7-ci dərs. Praktik iş. Suyun üç halı üzrə təcrübə.
8-ci dərs. Bulaqlar, onların əmələ gəlməsi, əhəmiyyəti və qorunması.
9-cu dərs. Göllər, onların əhəmiyytəi və qorunması.
10-cu dərs. Çaylar, onların əhəmiyyəti və qorunması.
11-ci dərs. Dənizlər, onların əhəmiyyəti və qorunması.
12-ci dərs. Respublikamızın əsas su mənbələri və onların qorunması.
13-cü dərs. Çimərlikdə davranış qaydaları və sağlamlığın qorunması.
14-cü dərs. Torpaq, onun canlılar üçün əhəmiyyəti və qorunması.
15-ci dərs. Bitkilərin yaşaması üçün lazım olan mühit və onun qorunması.
16-ci dərs. Bitkilərin müxtəlifliyi, əhəmiyyəti və qorunması.
17-ci dərs. Bitkinin quruluşu, orqanları və onların mühafizəsi.
18-ci dərs. Meşə bitkiləri, onların əhəmiyyəti və qorunması.
19-cu dərs. Meşə heyvanları, onların əhəmiyyəti, zərəri və qorunması.
20-ci dərs. Çəmənlik bitkiləri və heyvanları, onların əhəmiyyəti, zərəri və qorunması.
21-ci dərs. Tarla bitkiləri və heyvanları. Zərərvericilərə qarşı mübarizə.
22-ci dərs. Bağ bitkiləri və heyvanları. Zərərvericilərə qarşı mübarizə.
23-cü dərs. Bostan bitkiləri və heyvanları. Zərərvericilərə qarşı mübarizə.
24-cü dərs. Su hövzələrinin bitki və heyvanları.
25-ci dərs. Praktik məşğələ. Bitkiləri öyrənmə.
26-cı dərs. Praktik məşğələ. Heyvanları öyrənmə.
27-ci dərs. Payızın əlamətləri. Payızda havaların dəyişməsi, bitki və heyvanların həyatı ilə tanış olmaq üçün təbiətə ekskursiya.
28-ci dərs. Payızda bitkilərin həyatında baş verən dəyişikliklər. Xəzan.
29-cu dərs. Payızda çöl heyvanlarının həyatında baş verən dəyişikliklər.
30-cu dərs. Payızda kənddə və şəhərdə insanların məşğuliyyəti.
31-ci dərs. Praktik iş. Məktəbyanı sahədə ağac və kolların əkilməsi.
32-ci dərs. Qışda havaların dəyişməsi, şaxta və çovğun.

MUSİQİ və nəğmə

1-ci dərs. Xorla oxumaq: «Azərbaycan Respublikası Dövlət Himni»nin (Mus. Ü.Hacıbəyovun, söz. Ə.Cavadın) oxunması.
2-ci dərs. Azərbaycanın musiqi sənəti, onun korifeyləri, görkəmli bəstəkarları haqqında mə'lumat.
3-cü dərs. Müxtəlif nümunələr əsasında mahnı, marş və rəqs musiqisinin fərqləndirilməsi üzrə məşq.
4-cü dərs. Musiqi dinləmək: Ü.Hacıbəyovun «Koroğlu» operasının uvertürasının və «Cəngi» marşının dinlənilməsi.
5-ci dərs. Xorla oxumaq: «Gözəl vətən» (Mus. O.Zülfüqarovun, söz. T.Elçinin). Musiqili-ritmik hərəkətlər.
6-cı dərs. Xorla oxumaq: «Gözəl vətən». İmkan olan yerlərdə sadə uşaq alətlərində mahnını çalmaq. F.Əmirovun «Lay-lay» mahnısının dinlənilməsi.
7-ci dərs. Xorla oxumaq: «Qızıl payız» (Mus. S.Rüstəmovun, söz. M.Seyidzadənin) mahnısı. İmkan daxilində F.Əmirovun «Sevil» operasından Sevilin ariyasının dinlənilməsi.
8-ci dərs. Xorla oxumaq: «Qızıl payız» mahnısı. Azərbaycan xalq musiqisinin müşayiəti ilə ritmik hərəkətlər.
9-cu dərs. Xorla oxumaq: «Qızıl payız» mahnısı. Ritmik hərəkətlər.
10-cu dərs. Keçilmişlərin təkrarı.
11-ci dərs. Xorla oxumaq: «Bakı haqqında mahnı» (Mus. S.İbrahimovanın, söz. İ.Tapdığın).

12-ci dərs. Xorla oxumaq: «Bakı haqqında mahnı».
13-cü dərs. Xorla oxumaq: «Çəkici vurun» (Mus. A.Sultanovanın,söz. T.Elçinin). Musiqili-ritmik hərəkətlər.
14-cü dərs. Xorla oxumaq: «Çəkici vurun». Musiqili-ritmik hərəkətlər.
15-ci dərs. Xorla oxumaq: Azərbaycan xalq mahnısı «Çəkməçi baba». İmkan daxilində metallofonda çalmaq.
16-cı dərs. Xorla oxumaq: «Bir quşum var, bu boyda» (Azərbaycan xalq mahnısı). O.Zülfüqarovun «Dilarə» mahnısının səhnələşdirilməsi.

TƏSVİRİ SƏNƏT

1-ci dərs. Təsviri sənətin sahələri üzər müsahibə. Azərbaycan rəssamlarının və heykəltəraşlarının əsərləri ilə tanışlıq.
2-cü dərs. Mövzu üzrə rəsm. «Payızda meşə»
3-ci dərs. Yapma. Payız məhsulları (meşə, bağ, bostan)
4-cü dərs. Naturadan rəsm. «Dolça və alma».
5-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. « Quşlar isti ölkələrə uçur».
6-cı dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. Əsərin süjetinin seçilməsində rəngin ifadəliliyi. Formanı, fəzanı, məkanı, insanın əhval- ruhiyyəsini göstərməkdə rəngin rolu. B.Kəngərli və T.Salahovun əsərləri üzrə müsahibə.
7-ci dərs. Naturadan rəsm. «Fincan və limon», «Qarpız» (bütöv və kəsilmiş)
8-ci dərs. Yapma. Şagirdlər «Naxışlı boşqab və bibər», «Kasa və qaşıq», «Nimçə və armud» mövzularından istədiklərini seçirlər.
9-cu dərs. Dekorativ tətbiqi fəaliyyət. Bitki motivli naxış (zolaq və ya dairə içərisində).
10-cu dərs. Naturadan rəsm. «Tərəvəz».
11-ci dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. Xalq rəssamı M.Abdullayev və V.Səmədovanın insanın həyatı və məişətini əks etdirən əsərləri üzrə müsahibə.
12-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. «Pəncərədən görünən şəhər (kənd) mənzərəsi»
13-cü dərs. Yapma. Şagirdlər «Əsgər», «İdmançı, «Təlxək», «Qız», «Həkim» mövzularından istədiklərini seçirlər.
14-cü dərs. Mövzu üzrə rəsm. Şagirdlər «Futbol yarışı», «Sirk meydanı» mövzularından istədiklərini seçirlər.
15-ci dərs. Dekorativ tətbiqi fəaliyyət. «Şən yolka» mövzusunda kollektiv iş.
16-cı dərs. Şagirdlərin əl işlərinə baxış.

FİZİKİ ~~MƏDƏNİYYƏT~~ tərbiyə

1-ci dərs. Fiziki mədəniyyətin orqanizmin anatomik-fizioloji quruluşuna tə'siri.
2-ci dərs. 1000 m məsafəyə kross qaçışı üzrə təkrar məşq. «Öz bayrağına doğru» oyunu.
3-cü dərs. 30 m məsafəyə qaçış yarışı üzrə təkrar məşq. «Xoruz döyüşü» oyunu.
4-cü dərs. Qaçaraq uzununa tullanmaq və yerində kiçik topu uzağa atmaq.
5-ci dərs. Addımlayaraq topu uzağa atmaq. «Sinif otur, sinif qalx» oyunu.
6-cı dərs. 1000 m kross qaçışında qaçışla yerişi növbələşdirmək üzrə məşq.
7-ci dərs. 60 m məsafəyə qaçış üzrə yarış. «Sıçan-pişik» oyunu.
8-ci dərs. Qaçaraq kiçik topu uzağa atmaq. «Öz bayrağına doğru» oyunu.
9-cu dərs. Qaçaraq kiçik topu hədəfə atmaq. «Kim sərrastdır?» yarışı.
10-cu dərs. 1000 m kross qaçışı. «Hoppanan sərçələr» oyunu.
11-ci dərs. 1000 m məsafəyə qaçış. «Topu qonşuna» oyunu.
12-ci dərs. Qamətin inkişafına xidmət edən yeriş-qıçış. İstiqaməti dəyişməklə qaçış.
13-cü dərs. Uzun iplərlə tullanmaq. «Düz hədəfə at» oyunu.
14-cü dərs. 20 m yerişlə 60 m qaçışı növbələşdirməklə 1000 m kross qaçışı.
15-ci dərs. Topu hədəfə atmaq üzrə yarış.
16-cı dərs. Gün rejimi və gigiyena qaydalarının gözlənməsinin bədənin inkişafına və məşğələlərdə qələbəyə tə'siri.
17-ci dərs. Qaçış-yeriş üzrə yoxlama dərsi.
18-ci dərs. Gimnastika. Müvazinət hərəkətləri, dayaqla tullanmalar.
19-cu dərs. Müvazinət hərəkətləri, düz xətt üzəri ilə yerimək və dönmələr.
20-ci dərs. Gimnastika skamyası üzərində yeriş və dönmələr.
21-ci dərs. Gimnastika tiri üzərində yeriş, dönmələr və sıçrayıb yerə düşmək.

22-ci dərs. Turnikdə dartınmaq. «Qazlar-qazlar» oyunu.
23-cü dərs. Kəndirə dırmanma qaydasını öyrətmək.
24-cü dərs. Dırmaşmaq və dırmaşıb aşmaq.
25-ci dərs. Kiçik toplarla hərəkət.
26-cı dərs. Akrobatik hərəkətlər.
27-ci dərs. Müvazinət hərəkətləri üzrə məşq.
28-ci dərs. İdman keçisindən istifadə etməklə dayaqlı tullanma, akrobatik hərəkətlər.
29-cu dərs. Qısa kəndirlə tullanmaq üzrə bir dəqiqəlik məşq.
30-cu dərs. Dayaqlı oturuş vəziyyətindən irəliyə və geriyə mayallaq aşmaq və yenidən əvvəlki vəziyyətə qayıtmaq.
31-ci dərs. Ümumi inkişaf hərəkətləri.
32-ci dərs. Dartınma hərəkətləri. Dairədə topun ötürülməsi oyunu.

ƏMƏK TƏ'LİMİ

STABİL HİSSƏ.

PARÇA İLƏ İŞ

1-ci dərs. Uşaqların keçən illər qazandıqları bə'zi bacarıq və vərdişlərin təkrarı. III sinifdə əldə edəcəkləri bacarıq və vərdişlər haqqında mə'lumat verilir.
2-ci dərs. Mə'mulatın kənarlarının qarmaqlı mil ilə toxunması.
3-cü dərs. Mə'lumatın kənarlarının qarmaqlı mil ilə toxunması.
4-cü dərs. Önlüyün və paqonun hazırlanması.
5-ci dərs. Önlüyün və paqonun hazırlanması.
6-cı dərs. Applikasiya yol ilə naxış, emblem hazırlanması, onun önlüyə və paqona birləşdirilməsi.

ODUNCAQ VƏ METAL İLƏ İŞ

7-ci dərs. Qrafik savad elementlərinin verilməsi.
8-ci dərs. Sadə qrafik savad elementlərinin tətbiqi üzrə məşq.
9-cu dərs. Yeşik, altlıq hazırlamqa üçün oduncağın e'malı.
10-cu dərs. Rəf hazırlamaq üçün oduncağın e'malı.
11-ci dərs. Fanerdən altlığın hazırlanması.
12-ci dərs. Fanerdən rəfin, sadə uşaq mebelinin hazırlanması.
13-cü dərs. Fanerdən fiqurların hazırlanması.
14-cü dərs. Fanerdən heyvan, quş fiqurlarının hazırlanması.
15-ci dərs. Məftildən asılqan, çiçək və başqa mə'mulatın hazırlanması.
16-cı dərs. Təbəqə metaldan düzbucaqlı şəklində mə'mulatın hazırlanması.

KOMBİNƏEDİLMİŞ İŞ

17-ci dərs. Plastik kütlədən (penoplasdan) stendin hazırlanması.
18-ci dərs. Plastik kütlədən maketlərin hazırlanması.
19-cu dərs. Paralondan oyuncaq fiqurlar və başqa mə'mulatın hazırlanması.
20-ci dərs. Paralondan soyuq gələn yerləri tutmaq üçün tıxacın hazırlanması.
21-ci dərs. Papye-maşe ilə tanışlıq. Papye-maşe ilə sadə mə'mulatın (meyvə, oyuncaq və s.) hazırlanması.
22-ci dərs. Papye-maşe ilə güldan, bardaq, çaynik və s. mə'mulatların hazırlanması.
Texnika elementləri, modelləşdirmə və maketləşdirmə
23-cü dərs. Avtomobil maketi yığmaq üçün oduncaqdan hissələrin hazırlanması.
24-cü dərs. Oduncaqdan avtomobil maketinin yığılması.
25-ci dərs. Oduncaqdan təyyarə modelinin yığılması.
26-cı dərs. Oduncaqdan təyyarə modelinin yığılması
27-ci dərs. Kartondan və metaldan istifaəd etməklə saat sferbalatının düzəldilməsinə hazırlıq.
28-ci dərs. Kartondan və metaldan istifaəd etməklə saat sferbalatının hazırlanması.
29-cu dərs. Kartondan qaldırıcı kranın hissələrinin hazırlanması.
30-cu dərs. Kartondan qaldırıcı kran maketinin hazırlanması.
31-ci dərs. Oduncaqdan və metaldan istifadə etməklə tərəzinin hazırlanması.
32-ci dərs. Oduncaqdan və metaldan istifadə etməklə tərəzinin hazırlanması.

IV SİNİF (ilin I yarısı üçün)

OXU

«UŞAQLAR GƏLƏCƏYİMİZDİR»

1-ci dərs. Bilik bayramı. Dərsliklə tanışlıq.
2-ci dərs. «Məktəb yolları» (Z.Xəlil).
3-cü dərs. «Dostluq» (Ə.Tudə).
4-cü dərs. «Qoşa çinar» (X.Hasilova).
5-ci dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

ULU KEÇMİŞİMİZDƏN

6-cı dərs. «Ana südü».
7-ci dərs. «Ananın səsi» (Y.Şirvan).
8-ci dərs. Tarixi abidələrə ekskursiya.
9-cu dərs. «Babək» (Ə.Quliyev).
10-cü dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
11-ci dərs. «Babək» (Ə.Quliyev).
12-ci dərs. «Koroğlu və Dəli Həsən».
13-cü dərs. «Koroğlu və Dəli Həsən».
14-cü dərs. «Ağ at və ağ çuxa» (S.Hüseyn).
15-ci dərs. İfadəli oxu üzrə müsabiqə.
16-cı dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

AZƏRBAYCAN MÜSTƏQİLLİK VƏ ƏRAZİ BÜTÖVLÜYÜ YOLLARINDA

17-ci dərs. Cavad xan cəngisi (Ə.İsayev).
18-ci dərs. «Qaçaq Nəbi».
19-cu dərs. «Həcər» (Ə.Vəliyev).
20-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
21-ci dərs. «Həcər» (Ə.Vəliyev).
22-ci dərs. «Mənimlə getməlisən» (İ.Şıxlı).
23-cü dərs. «Dağılan yurd» (Q.Xəlilov).
24-cü dərs. «Şəhidlərin şahidiyəm».
25-ci dərs. «Şəhid nəğmələri» (E.İbrahim).
26-cı dərs. «Yanvarın qurbanı Yanvar».
27-ci dərs. «Bütün millətlər» (N.Həsənzadə).
28-ci dərs. «İgid partizan» (N.Tixonov).
29-cu dərs. «İgid partizan (N.Tixonov).
30-cu dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
31-ci dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

MİLLİ SƏRVƏTİMİZ

32-ci dərs. Üzeyir Hacıbəyovla bir görüş.
33-cü dərs. «Dənizdə şəhər» (Ə.Kərim).
34-cü dərs. «Xeyirxah çay» (Y.Şirvan).
35-ci dərs. «Qatar dənizdən keçir» (E.Mahmudov).
36-cı dərs. Azərbaycanın mübariz oğlu.
37-ci dərs. Azərbaycanın mübariz oğlu.
38-ci dərs. «İz açın, ay balalar» (H.Arif).
39-cu dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.
40-cı dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

PAYIZ QAYĞILARI

41-ci dərs. «Payızda».
42-ci dərs. «Ələk» (B.Vahabzadə).

45-ci dərs.	Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.
46-cı dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

YAXŞI NƏDİR, PİS NƏDİR?

47-ci dərs.	«Sev» (N.Rafibəyli).
48-ci dərs.	«Alov içində addımlar».
49-cu dərs.	«Dostluğun gücü» (İ.Tapdıq).
50-ci dərs.	«Oğullar» (Y.Kupala)
51-ci dərs.	«Zəhmət, ağıl, baxt».
52-ci dərs.	«Ağacların bəhsi» (M.Ə.Sabir).
53-cü dərs.	«Milli Dirçəliş günü» mövzusunda müsahibə.
54-cü dərs.	«Qurd və quzu» (İ.A.Krılov).
55-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
56-cı dərs.	«Buz» (C.Məmmədquluzadə).
57-ci dərs.	«Balıqçı və balıq nağılı» (A.S.Puşkin).
58-ci dərs.	«Balıqçı və balıq nağılı» (A.S.Puşkin).
59-cu dərs.	«Yaxşı nədir, pis nədir?» mövzusunda diskusiya.
60-cı dərs.	«Qarğa və tülkü» (M.Ə.Sabir).
61-ci dərs.	«Biləndər».
62-ci dərs.	«Nəsirəddin Tusi və bostançı».
63-cü dərs.	«Kirpinin cavabı» (H.Ziya).
64-cü dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
65-ci dərs.	«Üç qardaş».
66-cı dərs.	«Üç qardaş.
67-ci dərs.	«Kəndli və muzdur» (İ.A.Krılov).
68-ci dərs.	«Qəhrəmanın heykəli» (T.Mahmud).
69-cu dərs.	«Giçitkən» (H.Ziya).
70-ci dərs.	«Bərəkallah ustadına».
71-ci dərs.	«Xeyir verənə xeyir, zərər verənə zərər».
72-ci dərs.	Nizaminin nəsihətləri.
73-cü dərs.	Öyrənilmiş şe'rlərin ifadəli oxunması üzrə müsabiqə.
74-cü dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
75-ci dərs.	Bölmə üzrə yekunlaşdırıcı dərs.

XEYRİYYƏÇİLİK BABALARDAN QALIB

76-cı dərs.	«Xeyriyyə işləri».
77-ci dərs.	El yardımı.
78-ci dərs.	«Xalqımızın müqəddəs bayramı».
79-cu dərs.	Yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyəti ilə tanış olmaq məqsədilə ekskursiya.
80-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
81-ci dərs.	Dərs ilinin I yarısında keçilmişlərin yekunlaşdırılması.

SEHİRLİ QIŞ

82-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
83-cü dərs.	«Təzə il» (Ə.Cəmil).

AZƏRBAYCAN DİLİ

1-ci dərs.	Dərsliklə, IV sinifdə Azərbaycan dilinin tədrisinin məzmunu və məqsədilə tanışlıq.
2-ci dərs.	**II və III sinifdə keçilmişlərin təkrarı.** Səs və hərf. **Çalışma 1-5.**
3-cü dərs.	**Çalışma 6-10.**
4-cü dərs.	**Çalışma 11-15.**
5-ci dərs.	**Çalışma 16-20.**
6-cı dərs.	Yoxlama imla. II sinifdə keçilmişlərə dair (Mətni müəllimə hazırlayır)

MORFOLOGİYA. SÖZ. SÖZÜN TƏRKİBİ

7-ci dərs. **Çalışma 21-25.**
8-ci dərs. **Çalışma 26-31.**
9-cu dərs. **Çalışma 32-37.**
10-cu dərs. **Çalışma 38-44.**
11-ci dərs. **Çalışma 45-50.**
12-ci dərs. **İnşa. 51-ci çalışma üzrə.**
13-cü dərs. Çalışma 52-57

SÖZDÜZƏLDİCİ VƏ SÖZDƏYİŞDİRİCİ ŞƏKİLÇİLƏR

14-cü dərs. **Çalışma 58-62.**
15-ci dərs. **Çalışma 63-67.**
16-cı dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 100-cü səhifəsindəki «Bülbül və qaratikan» mətni üzrə.

SİNTAKSİS. CÜMLƏNİN BAŞ VƏ İKİNCİ DƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRİ

17-ci dərs. **Çalışma 68-73.**
18-ci dərs. **Çalışma 74-78.**
19-cu dərs. **Çalışma 79-85.**
20-ci dərs. **Çalışma 86-92.**
21-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 103-cü səhifəsindəki «Səs pətəyi» mətni üzrə.
22-ci dərs. Yoxlama imla «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 103-cü səhifəsindəki «Meşədə» mətni üzrə.

MORFOLOGİYA. İSİM. ÜMUMİ VƏ XÜSUSİ İSİMLƏR

23-cü dərs. **Çalışma 93-96.**
24-cü dərs. **Çalışma 97-103.**

SÖZDÜZƏLDİCİ ŞƏKİLÇİLƏRİN KÖMƏYİ İLƏ BAŞQA NİTQ HİSSƏLƏRİNDƏN İSİMLƏRİN DÜZƏLDİLMƏSİ

25-ci dərs. **Çalışma 104-108.**
26-cı dərs. Payıza aid inşanın yazılması.
27-ci dərs. **Çalışma 110-114.**
28-ci dərs. **Çalışma 115-119.**
29-cu dərs. **Çalışma 120-123**
30-cu dərs. **Çalışma 124-127.**
31-ci dərs. Yiyəlik hal. **Çalışma 128-133.**
32-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 105-ci səhifəsindəki «Dostluq» mətni üzrə.
33-cü dərs. Yönlük hal. **Çalışma 134-138.**
34-cü dərs. **Çalışma 139-145.**
35-ci dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 134-cü səhifəsindəki «Pişiklər adası» mətni üzrə.
36-cı dərs. Tə'sirlik hal. **Çalışma 146-149.**
37-ci dərs. Şəxsi təəssürata əsasən inşa.
38-ci dərs. **Çalışma 150-156.**
39-cu dərs. **Çalışma 157-160.**
40-cı dərs. **Çalışma 161-167.**
41-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər» məcmuəsinin 107-ci səhifəsindəki «Dağlar şahının belində» mətni üzrə.
42-ci dərs. Çıxışlıq hal. **Çalışma 168-171.**
43-cü dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 134-cü səhifəsindəki «Yadigar» mətni üzrə.
44-cü dərs. **Çalışma 172-176.**

TƏK VƏ CƏM İSİMLƏRİN HALLANMASI

45-ci dərs. **Çalışma 177-180.**
46-cı dərs. **Çalışma 181-185.**

SONU *Q* VƏ *K* SAMİTİ İLƏ BİTƏN İSİMLƏRİN HALLANMASI

47-ci dərs. **Çalışma 186-189.**
48-ci dərs. **Çalışma 190-193.**
49-cu dərs. **Çalışma 194-199.**

50-ci dərs. **Çalışma 200-202.**

51-ci dərs. **Çalışma 203-207.**

52-ci dərs. Şəxsi təəssürat üzrə inşa.

53-cü dərs. **Çalışma 208-213.**

54-cü dərs. **Çalışma 214-218.**

55-ci dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 134-cü səhifəsindəki «Nəsirin səhvi» mətni üzrə.

SİFƏT. SİFƏT HAQQINDA ÜMUMİ ANLAYIŞ

56-cı dərs. **Çalışma 219-224.**

57-ci dərs. **Çalışma 225-230.**

58-ci dərs. **Çalışma 231-236.**

59-cu dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 137-ci səhifəsindəki «Səhər» mətni üzrə.

SİFƏT DÜZƏLDƏN ŞƏKİLÇİLƏR

60-cı dərs. **Çalışma 237-241.**

61-ci dərs. **Çalışma 242-246.**

62-ci dərs. **Çalışma 247-252.**

63-cü dərs. İfadə. «İfadə mətnlər məcmuəsi»nin 107-ci səhifəsindəki «Dağlar şahının belində» mətni üzrə.

64-cü dərs. **Çalışma 253-258.**

65-ci dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 141-ci səhifəsindəki «Yay yağışı» mətni üzrə.

66-cı dərs. **Çalışma 259-265.**

67-ci dərs. **Çalışma 266-272.**

68-ci dərs. Şəkil üzrə inşa. (262-ci çalışma əsasında).

69-cu dərs. **Çalışma 273-278.**

70-ci dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 142-ci səhifəsindəki «Təbiəti qoruyaq» mətni üzrə.

SİFƏTLƏRİN ƏVVƏLİNDƏ *ƏN, ÇOX, DAHA* SÖZLƏRİNDƏN İŞLƏDİLMƏSİ

71-ci dərs. **Çalışma 279-283.**

72-ci dərs. **Çalışma 284-287.**

73-cü dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 107-ci səhifəsindəki «Meşədən teleqram» mətni üzrə.

ƏVƏZLİK. ƏVƏZLİK HAQQINDA ÜMUMİ ANLAYIŞ

74-cü dərs. **Çalışma 288-290.**

75-ci dərs. **Çalışma 291-294.**

76-cı dərs. **Çalışma 295-299.**

77-ci dərs. **Çalışma 300-305.**

78-ci dərs. Yekun yoxlama işi. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 141-ci səhifəsindəki «Rəssam günəş» mətnindən istifadə etməklə.

79-cu dərs. **Çalışma 306-309.**

80-ci dərs. **Çalışma 310-313.**

81-ci dərs. **Yoxlama imla.** «İmla mətnləri məcmuəsinin 146-cı səhifəsindəki «Timsah qayğıları» mətni üzrə.

ŞƏXS ƏVƏZLİKLƏRİNİN HALLANMASI

82-ci dərs. **Çalışma 314-318.**

83-cü dərs. **İnşa («Qışı nə üçün sevirəm» mövzusunda).**

TƏBİƏTŞÜNASLIQ

1-ci dərs. Yay tapşırığının yoxlanması.

2-ci dərs. İnsan ətraf aləmi necə öyrənir?

3-cü dərs. Mayenin həcminin və temperaturunun ölçülməsi.

4-cü dərs. Praktik iş. Uzunluq, sahə, temperatur, həcm və kütlənin ölçülməsi.

5-ci dərs. Üfüq.

6-ci dərs. Təbiətə ekskursiya. Günəşə görə və kompasla üfüqün cəhətlərinin tə'yini ilə tanışlıq.

7-ci dərs. Yerli əşyalara görə məhəldə cəhətlərin tə'yini.

8-ci dərs. Praktik iş. Kompasla cəhətlərin tə'yin edilməsi.

9-cu dərs. Məhəllin şəkli və planı.
10-cu dərs. Praktik iş. Sinif otağının, stolların şəkil və planının çəkilməsi.
11-ci dərs. Praktiki iş. Məhəllin planının çəkilməsi.
12-ci dərs. İnzibati coğrafiya xəritəsi ilə tanışlıq.
13-cü dərs. Kontur xəritə ilə praktik iş.
14-cü dərs. Azərbaycan Respublikasının xəritəsi.
15-ci dərs. Təkrar və ümumiləşdirici dərs.
16-ci dərs. Testlərdən istifadə etməklə yoxlama işi.
17-ci dərs. Yer səthinin formaları ilə tanış olmaq məqsədilə təbiətə ekskursiya.
18-ci dərs. Yer səthinin formaları. Düzənlik.
19-cu dərs. Yarğan və dərə.
20-ci dərs. Dağ və təpə.
21-ci dərs. Dağlar. Respublikamızın dağları.
22-ci dərs. Təkrar və ümumiləşdirici dərs.
23-cü dərs. Yerin təbii bölgələri. Meşə. Meşə bölgələrinin heyvanları.
24-cü dərs. Meşə bölgələrinin heyvanları.
25-ci dərs. Meşə bölgəsinin əhalisinin məşğuliyyəti.
26-cı dərs. Çöl bölgəsinin təbiəti.
27-ci dərs. Səhra bölgəsinin təbiəti.
28-ci dərs. Suların təbiəti.
29-cu dərs. Dağların təbiəti.
30-cu dərs. Təkrar və ümumiləşdirici dərs.
31-ci dərs. Dağ, meşə, su hövzəsi ilə tanış olmaq məqsədilə təbiətə ekskursiya.
32-ci dərs. Testlərdən istifadə etməklə yoxlama işi

MUSİQİ

1-ci dərs. Musiqi tədrisinin istiqamətləri və sahələri haqqında müsahibə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himninin dinlənilməsi və oxunması.
2-ci dərs. Xalq və bəstəkar mahnıları arasında oxşar və fərqli cəhətlərin izah olunması.
3-cü dərs. «Dördüncülərik» mahnısı (Mus. O. Rəcəbovun, söz. Ə.Ağayevin).
4-cü dərs. Xorla oxumaq. Azərbaycan xalq mahnısı «Bizim yurdumuz». Ü.Hacıbəyovun «Yaxşı yol» mahnısının dinlənilməsi. «Əsgər» xalq mahnısı əsasında ritmik hərəkətlər.
5-ci dərs. Xorla oxumaq. «Azərbaycanım» (Mus. R.Hacıyevin, söz. Ə.Əliyevin).
6-cı dərs. Xorla oxumaq. «Azərbaycan xalq mahıları: «Gül açdı», «Vətən oğlu». Bu mahnıların melodiyalarına uyğun ritmik hərəkətlər. Ü.Hacıbəyovun «Aşıqsayağı» mahnısının dinlənilməsi.
7-ci dərs. Xorla oxumaq. «Balaca neftçiyəm» (Mus. R.Hacıyev, söz. R.Zəkanın) İmkan olan yerlərdə metallofon, uşaq pianosu, uçbucaq, çubuqlarla «Gül açdı» xalq mahnısının ritmik sxemini çalmaq.
8-ci dərs. Xorla oxumaq. «Balaca neftçiyəm» və «Əsgər» mahnılarının səhnələşdirilməsi.
9-cu dərs. Xorla oxumaq. «Ana yurdum» xalq mahnısı və onunla tanışlığın əhəmiyyəti.
10-cu dərs. Başqa xalqların musiqi yaradıcılığı və onunla tanışlığın əhəmiyyəti haqqında məlumat «Moldavanka», «Ləzginka», «Gürcü ləzginkası» rəqslərinin dinlənilməsi. Müvafiq ritmik hərəkətlər.
11-ci dərs. Q.Qarayevin «Yeddi gözəl» baletindən «Slavyan rəqsi»nin dinlənilməsi. Ukrayna xalq mahnısı «Vesnyanka»nın dinlənilməsi.
12-ci dərs. Xorla oxumaq. «Əlvan yolka» (Mus. Ə.Zülfüqarovun, söz. C.Məmmədovun).
13-cü dərs. Xorla oxumaq. «Əlvan yolka». Azərbaycan xalq rəqsləri «Vağzalı», «Uzundərə».
14-cü dərs. «Sülh haqqında mahnı» (Mus. Q.Qarayevin, söz. Z.Cabbarzadənin), geniş yayılmış bir Azərbaycan xalq mahnısının dinlənilməsi.
15-ci dərs. Xorla oxumaq. «Yaşa, doğma şəhərim» (Mus. və söz. O.Zülfüqarovun).
16-cı dərs. Xorla oxumaq. «Yaşa, doğma şəhərim». Müvafiq ritmik hərəkətlər.

TƏSVİRİ SƏNƏT

1-ci dərs.	Təsviri sənətin sahələri. Cəmiyyətdə və insanların həyatında təsviri sənətin rolu.
2-ci dərs.	Mövzu üzrə rəsm. «Yağışlı gün».
3-cü dərs.	Məktəbin yerləşdiyi ərazidə təbiətin gözəlliyni, müxtəlif yerlərdə təbiətin xarakterini müşahidə etmək üçün ekskursiya.
4-cü dərs.	Mövzu üzrə rəsm. «Bizim kənd (şəhər)»
5-ci dərs.	Mövzu üzrə rəsm. «Köhlən atım».
6-cı dərs.	Naturadan rəsm. «Meyvələr və giləmeyvələr».
7-ci dərs.	Dekorativ tətbiqi fəaliyyət. Çap işi üçün rəngli naxışların və trafaretlərin elementlərini hazırlamaq.
8-ci dərs.	«Təsviri sənət və geyim», «Təsviri sənət məişətdə» mövzularında müsahibə.
9-cu dərs.	Yapma: müxtəlif duruşda adam fiqurları.
10-cu dərs.	Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: relyefli naxışlar (quş, balıq, bitki və s.)
11-ci dərs.	Mövzu üzrə rəsm: «Məktəblilərin kross yarışı».
12-ci dərs.	Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: karnaval üçün maskalar.
13-cü dərs.	Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: yolka üçün oyuncaqlar.
14-cü dərs.	Yapma. «Qardan adam ətrafında uşaqlar».
15-ci dərs.	Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: «Şən yolka» (applikasiya)
16-cı dərs.	Təkrar Ümumiləşdirici dərs.

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT

1-ci dərs.	«Fiziki mədəniyyət», «Bədən tərbiysəi», «İdman» anlayışları haqqında biliklərin möhkəmləndirilməsi.
2-ci dərs.	Yuxarı sür'ətlə 50 metr məsafəyə qaçış.
3-cü dərs.	Manеələri dəf etməklə 60 metr məsafəyə sürətlə qaçış. «Kim daha tez» oyunu.
4-cü dərs.	Aşağı sür'ətlə 2000 metr məsafəyə qaçış. «Bayraqlar uğrunda» oyunu.
5-ci dərs.	Yerişi qaçışla növbələşdirməklə 1500 metr məsafəyə kross qaçışı. «Tut görüm» oyunu.
6-ci dərs.	Kross qaçışı üzrə normativin yerinə yetirilməsini yoxlamaq.
7-ci dərs.	60 metr məsafəyə qaçış üzrə yarış. «Bənövşə» oyunu.
8-ci dərs.	150 qramlıq topun yerindən və addımlayaraq üç addımdan bir uzağa atılması. «Kim daha uzağa atar» oyunu.
9-cu dərs.	Qaçaraq uzununa tullanmağın texniki cəhətlərinin təkmilləşdirilməsi. «Kim tapar» oyunu.
10-cu dərs.	Qaçaraq uzununa tullanmaq üzrə yarış.
11-ci dərs.	Yerişi qaçışla növbələşdirərək 1500 metrə kross qaçışı.
12-ci dərs.	Kross hazırlığı üzrə hərəkətləri təkmilləşdirmək üçün yerişlə qaçışı növbələşdirərək (1, 5 dəqiqə yeriş, 3 dəqiqə qaçış, 2 dəqiqə yeriş, 4 dəqiqə qaçış) qaçmaq. «Özünü çatdır» oyunu.
13-cü dərs.	60 metr məsafəyə sür'ətlə qaçaraq topu hədəfə atmaq. «Sərrast atıcı» oyunu.
14-cü dərs.	60 metr məsafəyə sür'ətlə qaçaraq uzununa tullanmaq.
15-ci dərs.	Addımlama yolu ilə qaçaraq hündürlüyə tullanmaq. Topu hədəfə atmaq.
16-cı dərs.	Qaçaraq hündürlüyə tullanmaq. «Kim hədəfə düz vurar?» oyunu.
17-ci dərs.	Yerindən kiçik topun hədəfə atılması.
18-ci dərs.	2000 metr məsafəyə sərbəst kross qaçışı.
19-cu dərs.	Gimnastik tiri üzərində hərəkətlər.
20-ci dərs.	Gimnastikanın düzgün keçirilməsi və onun xeyri barədə nəzəri bilkilərin verilməsi.
21-ci dərs.	Səhər gimnastikası üzrə hərəkət kompleksinin öyrədilməsi. Çevikliyə xidmət edən akrobatik hərəkətlər.
22-ci dərs.	Gimnastika skamyası üzərində pəncələr üzərində yeriyərkən müvazinətin saxlanması.
23-cü dərs.	İmkan olan yerlərdə kəndirə dırmanmağın yollarının öyrədilməsi. Gimnastika tiri üzərində başında yüklə gedərkən müvazinətin saxlanması.
24-cü dərs.	İçi doldurulmuş toplar və başqa əşyalarla hərəkətlər.
25-ci dərs.	Gimnastika ağacları, toplar, lentlər və s. ilə hərəkətlər.

26-cı dərs. İmkan olan yerlərdə əllər və ayaqların köməyi ilə iki-üç fəndlə kəndirə dırmanmaq.
27-ci dərs. Maneələr üzərində dırmanıb aşmaq.
28-ci dərs. Gimnastika skamyası üzərində qolları yana açaraq müxtəlif istiqamətlərdə yerimək.
29-cu dərs. Gimnastika skamyası üzərində qolları yana açaraq tək ayaq üstə 5-6 saniyə müvazinəti saxlamaq.
30-cu dərs. Qamətin formalaşmasına xidmət edən hərəkətlər.
31-ci dərs. Sallanma hərəkətləri. Qıçları bükərək alçaq turnikdə dartınmaq.
32-ci dərs. Keçilmişlərin təkrarı. Tədris normativlərinin ödənilməsinin yoxlanması və qiymətləndirilməsi.

ƏMƏK TƏ'LİMİ

A. STABİL HİSSƏ

PARÇA İLƏ İŞ (8 saat)

1-ci dərs. III sinifdə əldə edilmiş bacarıq və vərdişlər və IV sinifdə görüləcək işlər ətrafında müsahibə.
2-ci dərs. Parçanın növləri, onlardan istifadənin yeri, tikişin növləri üzrə müsahibə.
3-cü dərs. Məişət tikiş maşınının quruluşu, onun işə hazırlanması haqqında mə'lumatın verilməsi.
4-cü dərs. Maşınla tikişin növləri üzrə təmrinlər.
5-ci dərs. Don, şalvar, başqa sadə paltarın biçilməsi.
6-cı dərs. Biçilmiş mə'mulatın tikilməsi.
7-ci dərs. Tutqacın hazırlanması nümunəsində ikiqat tikişin tətbiqi.
8-ci dərs. Şagirdlərin arzularına görə müxtəlif mə'mulatların hazırlanması.

ODUNCAQ VƏ METAL ÜZRƏ İŞ (14 saat)

9-cu dərs. Qrafik savad elementlərinin verilməsi.
10-cu dərs. Ölçmə və nişanlama üzrə təmrinlər.
11-ci dərs. Oduncaqdan bayraq dəstəyinin hazırlanması.
12-ci dərs. Oduncaqdan kitab rəfinin hazırlanması.
13-cü dərs. Oduncaqdan şəkil üçün çərçivənin hazırlanması.
14-cü dərs. Fanerdən oyuncaqların hazırlanması.
15-ci dərs. Fanerdən oyuncaqların hazırlanması.
16-cı dərs. Taxta üzrində yandırmaqla «dalğalı xətt» naxışının salınması.
17-ci dərs. Yandırmaqla taxta üzərinə müxtəlif naxışların salınması.
18-ci dərs. Yandırmaqla taxta üzərində yazı.
19-cu dərs. Təbəqə metaldan kiçik xəkəndaz və belin hazırlanması.
20-ci dərs. Təbəqə metaldan oyuncaqların hazırlanması.
21-ci dərs. Təbəqə metaldan qutunun hazırlanması.
22-ci dərs. Məftildən müxtəlif mə'mulatların hazırlanması.

TEXNİKİ ELEMENTLƏR, MODELLƏŞDİRMƏ VƏ MAKETLƏŞDİRMƏ (8 saat)

23-cü dərs. Kiçik arabanın hazırlanması nümunəsində fırlanma hərəkəti yaradan mexanizmin öyrədilməsi.
24-cü dərs. Kiçik arabanın hazırlanması.
25-ci dərs. Su dəyirmanı çarxının hazırlanması.
26-cı dərs. Metaldan hərəkət edən qaldırıcı kranın hazırlanması.
27-ci dərs. Sadə elektrik dövrəsi ilə tanışlıq.
28-ci dərs. Sadə elektrik dövrəsinin hazırlanması.
29-cu dərs. Elektrikləşdirilmiş viktorinanın hazırlanması qaydasının öyrədilməsi.
30-cu dərs. Elektrikləşmiş viktorinanın hazırlanması.

MƏİŞƏT, KULİNARİYA VƏ ÖZÜNƏXİDMƏT İŞİ (2 saat)

31-ci dərs. Paltara, mənzilə, mebelə, otaqda onun yerləşdirilməsinə verilən tələblər.
32-ci dərs. Paltara, mənzilə, mebelə qulluq edilməsi.

rolu» (2002), «Məktəbəqədər tərbiyə işçilərinin təkmilləşdirilməsinə dair» (2003) məqalələri maraqla oxunur.

Hazırda A.Məmmədova Təhsil Problemlərı İnstitutunda elmi işçi kimi fəaliyyət göstərir. Praktik sahədən bir qədər ayrı düşsə də, seçdiyi, sevdiyi, peşəsindən ayrılmayıb. Bu gün o, məktəbəqədər müəssisələrdə çalışan işçilərin ixtisasının artırılması, təkmilləşdirilməsi problemi ilə məşğul olur. Vaxtaşırı AMİ və BPKİAYH institutlarında müdir və metodistlər üçün təşkil olunmuş ixtisasartırma kurslarda mühazirələr oxuyur.

Ömrünü gənc nəslin tərbiyəsinə həsr etmiş A.Məmmədova gənclik həvəsi ilə çalışır. İnanmaq olmur ki, onun 60 yaşı tamamdır. Daim şən, gülərüz görünən, Adilə Məmmədovanı təbrik edir, ona can sağlığı, uzun ömür arzulayırıq.

Sevda Abbasova,
pedaqoji elmlər namizədi

<u>*D.Dadaşzadə -60*</u>

TƏRBİYƏÇİLƏRİN YAXIN DOSTU, MƏSLƏHƏTDAŞI

Bu günlərdə özünəməxsus təbiətilə tanıyanların, həmkarlarının qəlbində layiqli yer tutan, məktəbəqədər tərbiyə sisteminin bilicilərindən sayılan, bu sahədə 42 il yorulmadan çalışan metodist Dilarə Dadaşzadənin anadan olmasının 60 illiyi qeyd edildi.

Yığıncaqda Sabunçu rayon Təhsil Şö'bəsinin müdiri Vahid qurbanov bu vətənpərvər pedaqoqun həyat və yaradıcılığının heyrətamiz cəhətləri üzərində dayandı.

Azərbaycan Respublikası təhsil Nazirliyinin aparıcı mütəxəssisi Nərminə Alnağıyeva nazir müavini İradə Hüseynovanın imzaladığı təbrik məktubunu oxudu. Tədbirdə çıxış edən digər mütəxəssislər Dilarə Dadaşzadənin şəxsiyyət zənginliyindən, pedaqoji ustalığından söz açdılar.

<u>Müqəddəs peşəyə aparan yollar...</u> Elə bil dünən olub anası Surə xanımın əlindən tutub çalçağırlı, uşaq dünyasının hökm sürdüyü körpələr evi-uşaq bağçasına getdiyi günlər. Keçən əsrin 50-ci illərinin əvvəlləri idi. Dilarə orta məktəbdə oxuyurdu. Hər dəfə anasının işlədiyi uşaq bağçasında balacalarla aparılan rəngarəng məşğələləri kənardan seyr etdikcə qəlbindən gələn bir səs ona rahatlıq vermirdi:

- Sən də tərbiyəçi olmalısan, Dilarə! Görürsən, uşaqlar necə şəndirlər, sevinirlər. Sən də öz sevincindən pay verə bilərsən fidan balalarımıza-gələcəyimizin övladlarına...

Elə bu fikirdə ikən bir də gördü ki, Bakı

olub, 1963-cü ildən tərbiyəçi kimi əmək fəaliyyətinə başlayıb. Səbail rayonundakı 91, 104 nömrəli uşaq bağçalarında tərbiyəçi vəzifəsində çalışarkən min bir çalarlı uşaq dünyasının ən incə xüsusiyyətlərini müşahidə edib, məşğələləri maraqlı qurdu, ilk illərdən uşaqların sevincinə səbəb oldu. Bir neçə ildən sonra əmin oldu ki, bu sahədə tanınmaq, irəli getmək üçün hökmən ali təhsil almaq lazımdır. Bax bu niyyətlə də Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun məktəbəqədər pedaqogika və psixologiya fakultəsinə daxil oldu və 1973-cü ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirdi.

Zarafat deyil, düz 42 ildir ki, D.Dadaşzadə təhsil sistemimizin ən çətin, ən mürəkkəb sahəsində çalışır.

<u>Peşə məs'uliyyəti artdıqca...</u> Böyük fransız fazıçısı, mütəfəkkiri Viktor Hüqonun «Yer üzündə körpə qığıltısından əzəmətli himn yoxdur» kəlamını Dilarə xanım da çox eşitmişdi. Bu müdrik kəlam sahibinə ürəyində min dəfə əhsən demişdi. Ancaq bu kəlamın tə'sirilə fikir-düşüncələr aləmindən də ayrılmamışdı. Yaxşı bilirdi ki, uşağın xoşbəxt uşaqlığını tə'min etmək üçün gərək hər bir körpənin ürəyindən keçənləri gözlərindən oxuya biləsən. Əgər məktəbəqədər müəssisələrdə çalışan tərbiyəçilərdə, metodistlərdə belə bir qabiliyyət yoxdursa, deməli tə'lim-tərbiyə prosesinə yaradıcı yanaşmaqdan söhbət gedə bilməz.

D.Dadaşzadə 1965-1970-ci illər ərzində 79 nömrəli uşaq bağçasının müdiri, Bakı Şəhər Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun məktəbəqədər tərbiyə metodkabinetində metodist, respublika Maarif Nazirliyi Məktəbəqədər Tərbiyə Metodkabinetinin direktoru vəzifələrində çalışarkən sözün həqiqi mə'nasında sınaq imtahanları verdi. Bu vəzifələr onu yetkin bir təhsil işçisi kimi formalaşdırdı. Onun şəxsiyyətini xarakterizə edən keyfiyyətlər bunlardır: «Özünə, tabeliyindəki işçilərə son dərəcə tələbkardır. Daim düşünür, yaradıcılıq axtarışında olur. Nəzəriyyə

GƏNCLİK HƏVƏSİ İLƏ

İnsan həyatında elə günlər, elə anlar var ki, keçib gedən həyat yoluna, yaşadığı ömrə, arada qoyduğu illərə dönüb nəzər salmalı olur. Bu yolun sevincli-kədərli daşlı-kəsəkli, enişli-yoxuşlu, hamar, dəqiqələri göz önünə gəlir.

O kəslər xoşbəxtdir ki, yaşadığı illərdə, keçib gəldiyi ömür yolunda silinməz izlər, xoş xatirə kimi qalır. Haqqında söhbət açmaq istədiyim baş metodist Adilə Məmmədova da belələrindəndir. Onun həyat tarixçəsinə nəzər salaq.

A.Məmmədova 1943-cü ilin sentyabr ayında qədim Naxçıvan torpağında dünyaya göz açıb. Atası Məcid kişi ziyalı bir şəxs idi. Elmə, təhsilə böyük qiymət verərdi. Övladlarına daha mükəmməl təhsil vermək, arzusu ilə Məcid kişi Bakıya köçdü. Adilə hələ kiçik yaşlarından uşaqlara «müəllimlik» etməyi, özündən kiçiklərə nə isə öyrətməyi xoşlayırdı. Uşaqlara olan bu məhəbbət onu Nərimanov raynundakı 57 nömrəli məktəbi bitirdikdən sonra Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Texnikuma gətirdi. 1963-cü ildə texnikumu bitirən gənc Adilə Nəsimi rayon 96 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasında tərbiyəçi kimi əmək fəaliyyətinə başladı. Bununla kifayətlənməyən Adilə uşaq aləmini, onun bitib-tükənməyən, min bir sirlərlə dolu xüsusiyyətlərini öyrənmək məqsədilə ADPU-nun məktəbəqədər pedaqogika və psixologiya fakultəsinə daxil oldu.

Öz peşəsini ürəkdən sevməsi, daim yeniliklərə can atması, uşaqlara sonsuz məhəbbəti onu tez bir zamanda təkcə uşaqların yox, iş yoldaşlarının, valideynlərin sevimlisinə çevirdi. İşinin ustası olması əlaqədar təşkilatların da diqqətindən kənarda qalmadı. O, 1972-ci ildən 78 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasına müdir vəzifəsinə tə'yin olundu. A.Məmmədova bağçada işlədiyi illərdə yorulmaq bilmədən çalışır, işlədiyi kollektivin nüfuzunu artırırdı. Vicdanla çalışması, işinin öhdəsindən bacarıqla gəlməsinin nəticəsidir ki, Təhsil Nazirliyi onu Fəxri fərmanla, medallarla, Qabaqcıl Maarif xadimi döş nişanı ilə təltif etmişdir.

Çalışqanlığı, işinə ürəkdən bağlanması onu daha məs'ul vəzifəyə-Təhsil Nazirliyində məktəbəqədər kabinetə metodist vəzfiəsinə irəli çəkilməsinə səbəb oldu. Onun hazırladığı «Məktəbyanı məktəbəqədər uşaq müəssisələri və yaşayış evləri sahələrinin fiziki və oyun avadanlaqıları ilə təchiz edilməsi haqqında» tövsiyəsi, «Uşaq bağçasında bədən tərbiyəsi proqramı»nın məktəbəqədər müəssisələrin işinə tətbiq edilməsi haqqında tə'limati metodik məktub»u, «Səhər gimnastikasının quruluşu, məzmunu və keçirilməsi metodikası», «Uşaq bağçasında idman bayramları və əyləncələrin təşkili metodikası», «Körpə yaş qruplarında hərəkətlərin inkişafı üzrə işin təşkili və məzmunu» adlı metodik tövsiyəsi məktəbəqədər müəssisələrdə çalışan tərbiyəçilərin daim istifadə etdikləri, bəhrələndikləri materiallar idi.

A.Məmmədova daim gələcəyimiz olan uşaqların fiziki tərbiyəsinə, onların fiziki inkişafına diqqət yetirməyi tösviyə edirdi. Onun fikrincə uşağın sağlam və gümrah böyüməsi üçün ilk növbədə onun fiziki tərbiyəsinə qayğı ilə yanaşmaq lazımdır. Bunun üçün həm ailədə, həm də uşaq bağçalarında lazımi avadanlıq və şərait olmalıdır. Uşaq orqanizmi çox incədir. Tərbiyəçilər validyenlərlə birgə çalışmalıdır ki, uşaq fiziki cəhətdən yetkin və qüvvətli olsun. Bunun üçün bədən tərbiyəsi məşğələlərinə ciddi yanaşılmalıdır.

A.Məmmədova hesab edir ki, uşaq bağçası uşaqlar üçün həyatı dərk etməyin başlanğıcıdır. Bu başlanğıc, bu təməl nə cür qoyulursa, hansı əsaslar üzərində qurulursa, uşaq həyatı o axarla davam edir. Çalışmaq lazımdır ki, bu özül möhkəm olsun, elmi əsaslara söykənsin. Onda gələcəyimiz olan uşaqların sağlam, şən və xoşbəxt böyüyəcəyinə əmin ola bilərik.

A.Məmmədova uşaq bağçalarında tərbiyəçilərin istifadəsinə verilmiş «Uşaq bağçasında tə'lim və tərbiyə proqramı»nın, «Uşaq bağçasında tə'lim və tərbyiə proqramı»na dair müntəxəbat»ın tərtibçilərindən biridir. Bir neçə qabaqcıl məktəbəqədər müəssisənin (Bərdə şəhər 3 nömrəli, Sumqayıt şəhərində 11 uşaq bağçasının, Xətai rayon 257 nömrəli) iş təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinə, respublikada yayılmasına nail olmuşdur. O, daim pedaqoji mətbuatda məktəbəqədər müəssisələrində çalışan tərbiyəçilərin marağına səbəb olan yazılarla çıxış edir. «Azərbaycan xalq oyunları tərbiyənin mühüm vasitəsi kimi» (2001), «Uşaqların milli ruhda tərbiyəsində folklor nümunələrinin

lərindən məktəbəqədər dövrün hər anında maksimum istifadə olunmasına, uşaq şəxsiyyətinin hərtərəfli, ahəngdar inkişafına çalışır».

33 il bir rayonda. D.Dadaşzadə 1970-ci ildən Sabunçu rayonu Təhsil Şö'bəsində məktəbəqədər tərbiyə üzrə metodist vəzifəsində inamla, əzmlə, yaradıcılıq axtarışları ilə çalışır.

D.Dadaşzadənin bir sözü, bir telefonoqramı rayonun bütün məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrini hərəkətə gətirir. Rayonda fəaliyyət göstərən körpələr evi-uşaq bağçalarında müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən kütləvi tədbirlər də məhz belə bir mövqeyin, işə yanaşma tərzinin nəticəsidir. «20 Yanvar»a «Xocalı soyqırımı»na, «Novruz bayramı»na «İdman bayramı»na həsr olunan hər bir tədbirin tə'siri unudulmur. «Əlvida bağça, salam məktəb!» «Pöhrə-2001» spartakiadası və digər mövzularda keçirilən kütləvi tədbirlər mə'nəvi-estetik tə'sirinə görə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Yaradıcılıq yollarında. D.Dadaşzadə metodist kimi fəaliyyətə başladığı ilk illərdən inə istinad edib. Özü də bu sahədə qələmini işə salaraq pedaqoji mətbuatda bir-birindən dəyərli və bir-birini tamamlayan məqalələrlə çıxış edib. Bu cəhətdən onun «İbtidai məktəb və mətəbəqədər tərbiyə» curnalında çap etdirdiyi problematik məqalələr xüsusi maraq doğurur.

D.Dadaşzadənin müəllifliyi və təşəbbüsü ilə hazırlanan metodik tövsiyələr də bu gün məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün əhəmiyyətlidir.

«Sabunçu rayonu mətəbəqədər tərbiyə müəssisələri üzrə «iste»dadlar mərkəzi»nin fəaliyyətinə dair», «Uşaqların məktəb tə'liminə hazırlığı üzrə tə'lim-tərbiyə işinin monitorinqdən keçirilməsi istiqamətləri», «Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində fiziki mədəniyyət üzrə pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi və yayılması işinin forma və metodları», «Uşaq bağçaları müdirləri və metodistlərin fəaliyyət istiqamətlərinə dair metodik tövsiyələr», Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində fiziki mədəniyyət üzrə tə'lim-tərbiyə işinin monitorinqdən keçirilməsi üzrə yaddaş (müdir və metodistlər üçün tövsiyə). Məktəbə hazırlıq qruplarında «Savad tə'liminə hazırlıq və nitq inkişafı» məşğələləri üçün cəld ol didaktik oyununun keçirilməsi üzrə metodik tövsiyələr» və s. tərbiyəçilərə faydalı istiqamət verir.

Elin hörməti, zəhmətin qiyməti. Adətən, ziyalıların yubileyləri ərəfəsində ötən illərə, yaşanılan anlara nəzər salarkən, hər şeydən əvvəl, onlara dövlət və xalq tərəfindən verilən qiymət göz önünə gətirilir. D.Dadaşzadənin əməyi də müxtəlif vaxtlarda, müxtəlif dairələrdə layiqincə qiymətləndirilib. O, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin, Bakı Şəhər Kadrların İxtisasının Artırılması və Yenidən Hazırlanması İnstitutunun, Sabunçu rayonu İcra hakimiyyətinin, Rayon Təhsil Şö'bəsinin Fəxri Fərmanları ilə təltif olunub.

Hər dəfə məktəbəqədər tərbiyə sisteminə həsr olunan tədbirlərdən və ora də'vət olunan mütəxəssisələrdən söz düşəndə Dilarə xanımın da adı böyük hörmət və iftixarla çəkilir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, professor Yəhya Kərimov:

- Dilarə xanım pedaqoji fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərində elmi-metodik əsaslara istinad edir, məktəbəqədər tə'lim-tərbiyə sistemində idarəetmənin nəzəri-praktik məsələlərinə xüsusi fikir verir. Nəzəriyyə ilə təcrübəni vəhdətdə götürməyə çalışır və buna nail olur. Təsadüfi deyil ki, o, Respublika Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurası Məktəbəqədər tərbiyə və ibtidai tə'lim bölməsinin fəal üzvüdür...

Respublika Təhsil Problemləri İnstitutunun şö'bə müdiri, Vidadi Xəlilov:

- Dilarə xanım zəhmətkeş, novator metodistdir. Onun pedaqoji mətbuat səhifələrində dərc olunan məqalələri məktəbəqədər tərbiyə sistemi işçilərinə doğru-düzgün yol göstərir...

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin aparıcı mütəxəssisi Nərminə Alnağıyeva:

- Dilarə Dadaşzadə məktəbəqədər tərbiyə sisteminin həm nəzəri, həm də təcrübi məsələlərini mükəmməl bilir. Buna görə də həmişə tanınan, sayılıb-seçilən metodistlərdən biri kimi böyük nüfuza malikdir.

Sabunçu rayon Təhsil Şö'bəsinin müdiri Vahid Qurbanov:

- Dilarə xanım qabaqcıl tərbiyə ustası, novator, ali katiqoriyalı metodistdir. Təhsil quruculuğumuzun indiki mərhələsində yeni pedaqoji təfəkkürü, fəaliyyət enerjisi ilə çalışır. Rəhbərlik etdiyi sahə üzrə çalışan pedaqoji kollektivləri interaktiv tə'lim-tərbiyə sisteminin texnologiyasına yönəldir.

Yubiley tədbirində Azərbaycan Dövlət Xarici Dillər Universitetinin dosenti Kamal Hacıyev, Rayon Təhsil Şö'bəsi həmkarlar İttifaqı Komitəsinin sədri Vaqif Babayev, şö'bənin metodisti Ziyad Hüseynov, şö'bənin məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üzrə inspektoru Nazilə Abbasova, Respublika Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi işçiləri Laləzar Cəfərova, Xalidə Məmmədova və başqaları yubilyara can sağlığı və uğurlar arzuladılar.

Vidadi Xəlilov,
professor

BAĞÇADAN MƏKTƏBƏ

ƏLVİDA BAĞÇA

Ayrılıq vaxtı çatdı,
Gəlin, bir-bir görüşək.
Vidalaşıb ayrılaq
Doğma qardaş-bacıtək.

Əlvida, dəcəl keçim,
Ceyranım, salamat qal.
Qəribsəmə mənim üçün,
Məstanım salamat qal.
Əlvida, bağçamızın
Səs-küylü şən günləri.
Alabaşım, dovşanım,
Unutmaz sizləri.

Sil gözünün yaşını,
Mürəbbim, salamat qal.
Bizi öz balan kimi
Gələcəyə yola sal.

SALAM, MƏKTƏB

Xoş gördük, əziz məktəb,
Gəldim, sənə qovuşdum.
Quş kimi qanadlanıb,
Bağçadan bura uçdum.

Qoynunda başlanacaq
Qayğılı, şən günlərim.
Qələm tutmağı səndə
Öyrənəcək əllərim.

Elmə gedən yollarım
Nurlanacaq səninlə.
Hər arzum, hər əməlim
Gül açacaq səninlə.

Öyrənib yaza-yaza
«Ana», «Vətən» sözünü
Köçürəcəm qəlbimə
Ocağını, gözünü.